

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI (DİSİPLİNLERARASI)
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
2022-YL-016

**ADALET PARTİSİ'NİN KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ
FAALİYETLERİ (1961-1980)**

HAZIRLAYAN
Evrım GÜNGÖR

TEZ DANIŞMANLARI
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN
Dr. Öğretim Üyesi Ayşe Arzu KORUCU

AYDIN-2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kurallarının gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

22/10/2022

Evrım GÜNGÖR

ÖZET

ADALET PARTİSİ'NİN KADIN MİLLETVEKİLLERİ VE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ (1961-1980)

Evrım GÜNGÖR

Yüksek Lisans Tezi, Kadın Çalışmaları (Disiplinlerarası) Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Arzu KORUCU,
2022, XVIII + 200 Sayfa

Kadınların hak mücadelesinin en önemli mihenk taşlarından olan siyasal hakların kazanılması Türkiye’de dünyanın birçok ülkesinden önce gerçekleşmiştir. Ülkemizde kadınların sosyal ve siyasal alanda hak ettikleri yere gelmeleri süreci Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzansa da asıl olarak Cumhuriyetin ilanı ile büyük bir hız kazanmış ve kadınlar siyasal haklarına kavuşmayı başarmıştır. Kadınlar, 1930’da Belediye Seçimlerinde, 1933’te Köy Muhtar Heyetlerinde ve nihayet 1934’te milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir. 1935 yılında gerçekleşen seçimlerde 18 kadın milletvekili Meclise girmeyi başarmıştır. Bundan sonra siyasi olarak bir değişim içine giren Türkiye Cumhuriyeti çok partili yaşama geçmiştir. Türkiye siyasetinde önemli bir yere sahip olan Demokrat Parti (DP) dönemi boyunca kadınlar siyaseti yakından takip etmişler ancak Meclisteki sayıları sürekli bir düşüş göstermiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası siyasi faaliyetlere tekrar izin verilmesiyle kurulan ve DP’nin devamı olarak kabul gören Adalet Partisi (AP) yine bir askeri müdahale ile 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile kapatılmıştır. Bu dönemde, AP adına Meclise giren yedi kadın milletvekili partileri ile birlikte çok önemli siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik olaylara şahitlik etmişlerdir. Meclis komisyonlarında görev alan, kanun tekliflerinde bulunan bu kadın vekillerin hemen hemen hepsi iyi derecede eğitim almış, birden çok yabancı dil bilen nitelikli kişilerdir. Kadın hakları ve kadın sorunları ile yakından ilgilenen bu vekiller her fırsatta söz alarak kendilerine haklarını teslim eden Atatürk’e şükranlarını sunmayı unutmamışlardır.

ANAHTAR KELİMELELER: Adalet Partisi, Seçim, Kadın Milletvekilleri, Kadın, Kadın Hakları.

ABSTRACT

WOMEN MEMBERS OF PARLIAMENT FROM JUSTICE PARTY AND THEIR ACTIVITIES IN GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY (1960-1980)

Evrım GÜNGÖR

Master's Thesis, Department of Women Studies (Interdisciplinary)

Supervisor: Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN, Dr. Ayşe Arzu KORUCU

2022, XVIII + 200 pages

The acquisition of political rights which is one of the most important milestones of women's rights struggle took place in Turkey before many other countries in the world. Although the process of women's getting their dues dates back to the period of Ottoman Empire, it gathered momentum with the proclamation of Republic and women have achieved the political rights. Women had the right to vote and to be elected in Municipal Elections in 1930, in Village Headman Committees in 1933 and in Parliamentary Elections in 1934. In the elections held in 1935, eighteen women managed to be a member of Parliament. After that The Republic of Turkey which encountered a political change, shifted to multiparty system. During the period of Democratic Party which was remarkably important in Turkish political life women followed Turkish politics closely but the representation rates in Parliament have decreased continuously.

Justice Party, founded by re-authorization of political activities following the military intervention on 27th May and considered as a follow-up of Democratic Party was dissolved by military intervention occurred again on 12th September 1980. During this period seven women deputies who were elected to Parliament on behalf of Justice Party witnessed many political, social, cultural and economical events together with other members of the party. Almost all of these women deputies who served in Parliamentary Commissions and introduced a bill, were well-educated, multilingual and qualified. These deputies dealing with women rights and issues closely, expressed their gratitude to Atatürk who conferred their rights at every turn they took the floor.

KEYWORDS: Justice Party, Women Deputies, Election, Women, Women Rights.

ÖNSÖZ

Kadınların hak mücadelesi zorlu ve uzun bir sürece dayanmaktadır. Bu süreç boyunca kadınlar ne giyotinden mahrum kalmışlardır ne aşağılanmaktan; ne şeytan olmaktan kurtulabilmişlerdir ne de melek olup evlere hapsedilmekten. Ama yine de vazgeçmemişlerdir. İnatla ve umutla mücadele etmişler ve kazanmışlardır.

Bu çalışmada; kadınların en büyük kazanımlarından biri olan siyasi haklarının kazanılması üzerinde durulmuş ve Türk kadının siyasi haklarını kazanma süreci incelenmiştir. Kadınların milletvekilliği yolculuğu ülkenin içinden geçtiği siyasi gelişmelere değinilerek aktarılmaya çalışılmış ve tez bu bağlamda Türk siyasi yaşamının bir dönemine imzasını atan AP Dönemi'ne ve dönemin kadın vekillerine odaklanmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında Türk kadınının Cumhuriyet sonrası kazanımlarına ve 1960 yılına dek yaşanan önemli siyasi olaylara kısaca değinilmiştir. Birinci bölümde ise, AP'nin kuruluşu, temel ilkeleri ve faaliyetleri yine dönemin önemli sosyal ve siyasal olaylarına değinilerek aktarılmıştır. AP'nin katıldığı 1961-1980 arası Türkiye Cumhuriyeti Milletvekili Genel Seçimlerinin sonuçlarının siyasi yaşama etkileri değerlendirilerek partinin kapatılma süreci anlatılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise AP Kadın Milletvekilleri olarak Meclise giren Melahat Gedik, Neriman Ağaoğlu, Nilüfer Gürsoy, Zekiye Gülsen, Fatma Gülhis Mankut, Naime İkbâl Tokgöz ve Aysel Uğural'ın özgeçmişleri, meclis faaliyetleri ve konuşmaları incelenmiştir.

AP Kadın Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri konulu bu tez hazırlanırken TBMM Arşivinden, TBMM Albüm ve tutanaklarından, yerel ve ulusal gazete arşivlerinden, çeşitli kitap, makale, tez ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında akademik bilgi birikimi ile bana sürekli yol gösteren, karşılaştığım güçlükleri aşma noktasında yardımını ve sabrını eksik etmeyen, her şeyden önemlisi sürekli ve sürekli daha iyisi için beni zorlayan ama hep anlayışlı olan değerli hocam, danışmanım sayın Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN'a, bilimsel çalışma yöntemi, akademik çalışmanın nitelikleri konusunda yol gösteren, ihtiyaç duyduğum her an tüm sorunlarımın çözümü için en hızlı şekilde yardımcı olan sevgili hocam ve danışmanım Dr.Öğr.Üyesi Ayşe ARZU KORUCU'YA ve beni bu yüksek lisans programına kabul ederek bu eşsiz yolculuğu tadabilmeme vesile olan, “kadın” konusunda her biri ayrı pencereler açan Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Kadın Çalışmaları Anabilimdalı'nın değerli hocalarına öncelikle

teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum. Bu çalışma boyunca ihtiyaç duyduğum her an yardımına koşan ve bildiklerini paylaşmaktan çekinmeyen Fatma POLAT'a, her çalışmamı destekleyen ve her an yaşamımı kolaylaştıran ANNEME ve beni her zaman cesaretlendiren, hep yanımda olan ve her şeyi başarabileceğim konusundaki inancını hiç yitirmeyen sevgili EŞİME ayrıca çok teşekkür ederim. Tarihin unutmama, unutturma gayretine karşın kadınları bir kez daha görünür kılmak ve çabalarının önemini hatırlatmak dileğiyle.

Evrım GÜNGÖR

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
EKLER DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR DİZİNİ	xvi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM:	14
1. ADALET PARTİSİ’NİN KURULUŞU VE İKTİDAR YILLARI	14
1.1. Adalet Partisi’nin Kuruluşu ve Örgütlenmesi (11 Şubat 1961).....	14
1.1.1. Kuruluşu	14
1.1.2. Adalet Partisi’nin Programı ve Tüzüğü	19
1.2. Adalet Partisi ve Milletvekili Genel Seçimleri	20
1.2.1. 1961 Genel Seçimleri (15 Ekim 1961)	20
1.2.2. 1965 Genel Seçimleri (10 Ekim 1965)	35
1.2.3. 1969 Genel Seçimleri (12 Ekim 1969)	44
1.2.4. 1973 Genel Seçimleri (14 Ekim 1973)	57
1.2.5. 1977 Genel Seçimleri (5 Haziran 1977)	66
1.3. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve AP’nin Sonu	76
2. BÖLÜM	70
2. ADALET PARTİSİ KADIN MİLLETVEKİLLERİ.....	70
2.1. Aydın ve Samsun Milletvekili Melahat Gedik (1915-1999)	80
2.1.1. Hayatı.....	80
2.1.2. Millet Meclisi I. Dönem Faaliyetleri	82

2.1.3. Millet Meclisi II. Dönem Faaliyetleri	82
2.2. Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu (1914-1984)	83
2.2.1. Hayatı.....	83
2.2.2. Millet Meclisi I. Dönem Faaliyetleri	85
2.2.2.1. Siyasi mahkûmların affi hakkında konuşması	85
2.2.2.2. Cezaevlerinin koşullarının iyileştirilmesi hakkında konuşması.	86
2.2.2.3. Tedbirler Kanunu'nun kaldırılması talebi hakkında konuşması	87
2.2.3. Millet Meclisi II. Dönem Faaliyetleri	88
2.2.3.1. Tedbirler Kanunu'nun ve okul kitaplarında yer alan DP dönemini kötüleyen ifadelerin kaldırılması hakkındaki soru önermeleri	88
2.3. Bursa ve İstanbul Milletvekili Nilüfer Gürsoy (1921-)	89
2.3.1. Hayatı.....	89
2.3.2. Millet Meclisi II. Dönem Faaliyetleri	90
2.3.2.1. Bursa'da bir üniversite kurulması teklifi ve DP dönemini kötüleyen ifadelerin kaldırılması hakkında soru önergesi	90
2.3.3. Millet Meclisi IV. Dönem Faaliyetleri	91
2.3.3.1. Milli Eğitim sistemindeki sorunlar ve çözüm yolları hakkındaki konuşması.	91
2.3.3.2. 1975 ve 1977 Kültür Bakanlığı bütçesi münasebetiyle konuşmaları	92
2.3.4. Millet Meclisi V. Dönem Faaliyetleri.....	94
2.3.4.1. Korunmaya muhtaç çocuklar hakkındaki konuşması.	94
2.4. Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen (1918-2013)	94
2.4.1. Hayatı.....	94
2.4.2. Millet Meclisi III. Dönem Faaliyetleri.....	99
2.4.2.1. Eminsuların Emeklilik haklarının iadesi hakkında kanun çalışmaları.....	99
2.4.2.2. Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü 1970 ve 1971 yılı bütçeleri hakkında konuşması	100
2.4.2.3. Çanakkale-Gelibolu feribot hizmetinin açılması hakkında konuşması.	102

2.4.2.4 Anarşik olaylar ve öğrencilere muafiyet sınavı verilmesi hakkında konuşması	104
2.4.2.5. Harp Okulları'na kız öğrencilerin de alınması talebine ilişkin konuşması.....	104
2.4.2.6. Çanakkale'de yapılması planlanan çimento fabrikasına dair konuşması.....	105
2.4.2.7. Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar hakkında konuşması.....	106
2.4.3. Millet Meclisi IV. Dönem Faaliyetleri	107
2.4.3.1.Öğretmenlerin ders ücretlerinin arttırılmasına ilişkin konuşması....	107
2.4.3.2. Balıkçılık ve avlanma sorunları hakkında konuşması	108
2.4.3.3. Korunmaya muhtaç çocuklar hakkında hazırladığı kanun teklifine hakkında konuşması	108
2.4.3.4. Cumhuriyet Senatosu'nda kadın senatör sayısının arttırılması hakkındaki konuşması.	109
2.5. İstanbul Milletvekili Naime İkbal Tokgöz (1912-1995).....	109
2.5.1. Hayatı.....	109
2.5.2. Millet Meclisi III. Dönem Faaliyetleri.....	111
2.5.2.1. Bayındırlık Bakanlığı 1970 yılı bütçesi hakkında konuşması	111
2.5.2.2. Türk kadınına siyasi hakların verilmesinin yıldönümü üzerine konuşması	112
2.5.2.3. Kayseri'de futbol maçına kadın izleyici alınmaması kararı hakkında konuşması	113
2.5.2.4.“Bombalı Kayseri Olayları” hakkında konuşması.....	114
2.6. İstanbul Milletvekili Fatma Gülhis Mankut (1928-2003).....	115
2.6.1. Hayatı.....	115
2.6.2. Millet Meclisi IV. Dönem Faaliyetleri	116
2.6.2.1. Memurların disiplin cezalarının affına ilişkin konuşması	116
2.6.2.2. Kadının çalışıp çalışmamasının TRT'de program konusu yapılmasına ilişkin eleştirileri ve konuşması	117
2.6.2.3. Kadınlara erken emeklilik hakkının tanınmasına ilişkin kanun değişikliği hakkındaki konuşması	118

2.6.2.4. Ev hanımlarının sosyal güvenlik hakları hakkındaki konuşması ...	120
2.7. İzmir Milletvekili Aysel Uğural (1935-2015)	121
2.7.1. Hayatı.....	121
2.7.2. Millet Meclisi V. Dönem Faaliyetleri.....	123
2.7.2.1. 1979 ekonomik önlem paketi ve uygulamalarına ilişkin soru önergesi.....	123
2.7.2.2. Gümrük ve Tekel Bakanlığı 1980 yılı bütçesi hakkındaki konuşması	125
3. TARTIŞMA VE SONUÇ	126
4. KAYNAKLAR	130
5. EKLER	144
ÖZGEÇMİŞ	200

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. 1961 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları	22
Tablo 1.2. 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları	22
Tablo 1.3. 1961 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri	24
Tablo 1.4. 1965 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları	38
Tablo 1.5. 1965 Milletvekili Genel Seçimlerini Seçilen Kadın Milletvekilleri	40
Tablo 1.6. 1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları	46
Tablo 1.7. 1969 Milletvekili Genel Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri	47
Tablo 1.8. 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları	58
Tablo 1.9. 1973 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri	59
Tablo 1.10. 1977 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları	67
Tablo 1.11. 1977 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri	68
Tablo 2.1. TBMM'deki 1935-2018 Yılları Arasındaki Kadın Milletvekili Sayısı ve Meclis İçerisindeki Oranı	79
Tablo 2.2. AP Kadın Milletvekilleri, Seçim Çevreleri ve Seçildikleri Dönem	80

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Melahat Gedik'e Ait 1961 ve 1965 Tarihli Seçim Mazbataları.....	144
Ek 2. Melahat Gedik'e Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kağıdı Örneği.	145
Ek 3. Neriman Ağaoğlu'na Ait 1961 ve 1965 Seçim Mazbataları.....	146
Ek 4. Neriman Ağaoğlu'na Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kağıdı	147
Ek 5. Nilüfer Gürsoy'a Ait 1965, 1973 ve 1977 Seçim Mazbataları.	148
Ek 6. Nilüfer Gürsoy'a Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kâğıdı.....	150
Ek 7. Zekiye Gülsen'e Ait 1969 ve 1973 Seçim Mazbataları	151
Ek 8. Zekiye Gülsen'e Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kağıdı.....	152
Ek 9. Naime İkbâl Tokgöz'e Ait 1969 Seçim Mazbatası	153
Ek 10. Naime İkbâl Tokgöz'e Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kâğıdı	154
Ek 11. Fatma Gülhis Mankut'a Ait 1977 Seçim Mazbatası	155
Ek 12. Fatma Gülhis Mankut'a Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kâğıdı	156
Ek 13. Aysel Uğural'a Ait 1977 Seçim Mazbataları.....	157
Ek 14. Aysel Uğural'a Ait Millet Meclisi Hal Tercümesi Kâğıdı.....	158
Ek 15. AP'nin Yedi Kadın Milletvekilinin Fotoğrafları	159
Ek 16. Melahat Gedik Yassıda Duruşmasında.	161
Ek 17. Melahat Gedik, AP I. Kongresi'nde Delegeler Arasında.....	162
Ek 18. Melahat Gedik "Hiç Konuşmayan Ağlayan Hatip" -1961 Seçim Gezisi.	163
Ek 19. Melahat Gedik ve Neriman Ağaoğlu I. Meclis'te.....	164
Ek 20. Melahat Gedik ve Neriman Ağaoğlu Millet Meclisi Grup Toplantısı (1966)	165
Ek 21. Melahat Gedik Hakkında Aydın Ses Gazetesi'nde Bir haber.....	166
Ek 22. Melahat Gedik, kızının nişan töreninde Başbakan Adnan Menderes ile	167
Ek 23. Nilüfer Gürsoy'un, Eşi Ahmet Gürsoy ve Kızları ile Fotoğrafları.	168
Ek 24. Nilüfer Gürsoy ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Fotoğrafları.....	169
Ek 25. Nilüfer Gürsoy, Çeşme'de Çocukları ile Birlikte Gözetim Altında.....	170
Ek 26. Nilüfer Gürsoy ve Neriman Ağaoğlu, AP'den Ayrılıyor.....	171

Ek 27. Zekiye Gülsen, Millet Meclisi'nde Yemin Ederken.	172
Ek 28. Zekiye Gülsen, Milletvekilliği Seçim Çalışmaları ve Gezilerinden Fotoğraflar.	173
Ek 29. Zekiye Gülsen İlçe Kongrelerinde Oy Kullanırken	174
Ek 30. Zekiye Gülsen, Süleyman ve Nazmiye Demirel ile Tanışma Toplantısı'nda.....	175
Ek 31. Zekiye Gülsen ile Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Çanakkale.....	176
Ek 32. Zekiye Gülsen ile Celal Bayar ve kızı Nilüfer Gürsoy	177
Ek 33. Zekiye Gülsen ve Çanakkale Valisi	178
Ek 34. Zekiye Gülsen AP 7. Kongresi'nde.	179
Ek 35. Zekiye Gülsen, Lapseki Belediye Başkanı.	180
Ek 36. Zekiye Gülsen, Türk İşçiler ile Almanya'da Maden Ocağında	181
Ek 37. Zekiye Gülsen, Zihinsel Engelli Çocukların Eğitiminde.	182
Ek 38. Zekiye Gülsen, Engelli Çocuklar İçin Açılan İlk Anaokulunun Açılışında.....	183
Ek 39. Zekiye Gülsen, Hakkari- Hoşap Kalesi (1961)	184
Ek 40. Zekiye Gülsen, 4228 Erkeğin Hakkını Bir Kadın Savundu.	185
Ek 41. Lapseki Feribot Hattının Açılışı ve İlk Sefer Gemisinin Fotoğrafı.....	186
Ek 42. Aysel Uğural, Seçim Çalışmaları Sırasında Partililere Hitap Ederken.	187
Ek 43. Aysel Uğural, İzmir'in Kurtuluş Günü Etkinliklerinde AP'li Arkadaşları ile	188
Ek 44. Aysel Uğural, Milletvekili Seçildiğinde Nazmiye Demirel ile Birlikte.....	189
Ek 45. Cumhuriyet Gazetesi (08.12.1934).	190
Ek 46. 1961-1980 Yılları Arası Türkiye Cumhuriyeti Hükümetler Şeması.....	191
Ek 47. Cumhuriyet Gazetesi (01.12.1962)	192
Ek 48. Cumhuriyet Gazetesi (30.11.1964)	193
Ek 49. Cumhuriyet Gazetesi (21.07.1965)	194
Ek 50. Cumhuriyet Gazetesi (11.10.1965)	195
Ek 51. Cumhuriyet Gazetesi (29.11.1966)	196
Ek 52. Cumhuriyet Gazetesi (24.10.1970)	197
Ek 53. Cumhuriyet Gazetesi (13.03.1971)	198
Ek 54. İsmail Uğural ile Yapılan Kişisel Görüşmeye İlişkin Fotoğraf.	199

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGE	: Adı Geçen Eser
AGM	: Adı Geçen Makale
AGT	: Adı geçen Tez
AP	: Adalet Partisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BKZ	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CS	: Cumhuriyet Senatosu
ÇEV.	: Çeviren
ÇP	: Çalışma Partisi
Der	: Derleyen
DEV-GENÇ	: Devrimci Gençlik
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
DYP	: Doğru Yol Partisi

Ed.	: Editör
EMİNSU	: Emekli İnkılap Subayları
EOKA	: Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü)
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
GKB	: Genelkurmay Başkanı
GP	: Güven Partisi
HKK	: Hava Kuvvetleri Komutanı
HP	: Hürriyet Partisi
KGP	: Kemalist Gençlik Partisi
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanı
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEYAK	: Memurların Yardımlaşma Kurumu.
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİK	: Merkez İdare Kurulu
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MLP	: Mutedil Liberal Parti
MM	: Millet Meclisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organizatin (Kuzey Anlantik Anlaşması Örgütü)

POL-DER	: Polis Derneği
RG	: Resmi Gazete
SCHF	: Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası
SKB	: Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TEB	: Türkiye Emek Partisi
THK	: Türk Hava Kurumu
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
TİÇP	: Türkiye İşçive Çiftçi Partisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TÖB DER	: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS	: Türkiye Öğretmen Sendikası
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSİK	: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Kadınlar, yaratılıştan bu yana insanlığın varlığını sağlayan ana unsur olmalarına karşın yüzyıllardır erkek egemen toplumsal yaşamda hak ettikleri yeri bir türlü bulamamışlardır. Binlerce yıldır devam eden inançlar, gelenekler, mitoslarla iyiden iyiye kuşatılmış ve kamusal alanın, siyasal iktidarın uzağına itilmişlerdir.¹

Kadınların hak arama mücadelesi, zaman içinde toplumlarda meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasal alanlardaki değişimlerin kadınların yaşamında beklenen etkiyi, değişikliği yaratmadığının görülmesi üzerine başlamış ve bireysel olarak başlatılan başkaldırı ve mücadelelerin, örgütsel ve kitlesel hareketlere dönüşmesi ile gelişmiştir. Kadınlar, kendilerini ikincil olarak konumlandıran tüm kurum ve yapılara karşı etkili ve yoğun bir mücadele yürütmüşlerdir.²

Erkeklerden oluşan parlamentolardan kadınları koruyan, onlara haklarını teslim eden yasaların çıkmasının mümkün olmadığının anlaşılması üzerine kadınların mücadelesi seçme ve seçilme hakkı üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu minvalde binlerce örgüt kurulmuş, sayısız kongre, miting, toplantı ve eylemler gerçekleştirilmiştir. Dünyanın dört bir yanında gerçekleşen bu hareketler, her ülkenin kendi özgül koşullarına göre şekillenmiş, birbirlerine benzer yanlarının yanında amaçları, öncelikleri ve mücadele yöntemleri açısından farklılıklar göstermişlerdir. Ancak özünde eşitlik vazgeçilmez ortak noktaları olmuştur.³

Ülkemizde kadınların sosyal ve siyasal alanda hak ettikleri yere gelmeleri süreci, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yürütülen mücadele ve kazanılan bir kısım haklar⁴ ile başlasa da asıl olarak Cumhuriyetin ilanı ile büyük bir hız kazanmıştır. Milli Mücadelede önemli bir misyon üstlenen kadınların⁵ siyaset başta olmak üzere tüm alanlara katılımı

¹ Fatma Gül Berktaş, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, Metis Yay. , İstanbul, 2016, s. 35-44.

² Ney Bendason, Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları (Çev: Şirin Tekeli), İletişim Yay., İstanbul, 1990, s.6 ; Andree Michel, Feminizm, İletişim Yay., İstanbul,s.40-50.

³ Aslı Davaz, Eşitsiz Kız Kardeşlik, Türkiye İş Bankası Yay. , İstanbul 2014, s.12; Şirin Tekeli, Kadınlar Siyasal ve Toplumsal Hayat, Birikim Yay. , İstanbul, 1982, s. 70-71.

⁴ Osmanlı'da Tanzimat sonrası yürütülen kadın lehine yenileşme hareketleri ve kadın mücadelesine ilişkin detaylı bilgi için bakınız(Bkz); Şefika Kurnaz, Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1992, s.15-50; Şefika Kurnaz, Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923, Ötüken Yay. , İstanbul 2011, s.21-72; Leyla Kaplan, Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.38-59; Serpil Çakır, Osmanlı Kadın Hareketi, Metis Yay. , İstanbul 1992, s.22-24.

⁵ Milli Mücadele Dönemi Kadın faaliyetleri hakkında bkz : Ayşegül Yaraman, Bir Demokrasi Tartışması, Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999), Bağlam Yay., İstanbul 1999, s.45; Kaplan, a.g.e. , s.71-77, Kurnaz, a.g.e. , s.213-229; Afet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Yay., İstanbul 1975, s.108.

konusunda Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanında ve Cumhuriyet dönemi hukuk reformlarının hayata geçirilmesinde Mustafa Kemal Atatürk'ün öncü rolü ve önemi yadsınamaz. O, ulusun kurtuluşunun, nüfusun yarısının yok sayılarak gerçekleştirilemeyeceğini düşünmüş ve tüm çalışmalarını buna göre şekillendirmiştir. Kadın hakları konusunda gerçekleştirilen hukuksal reformlarda Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte Cumhuriyet'i yaratan aydın sınıftan ve kadın cemiyetlerinin de etkin bir rolü olduğu kabul edilmiştir.

Kadınlara siyasal hakların verilmesinden önce kadın erkek eşitliğini toplumsal yaşamın her alanında etkin kılabilecek ve kadınların statüsünü değiştirecek, kadınların kamusal alana dâhil olmalarını kolaylaştıracak yasal düzenlemeler ve devrimler gerçekleştirilmiş, adım adım ilerlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında hayata geçirilen ilk önemli adım 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu⁶ olmuştur. Bu yasa ile hem laik eğitim sisteminin temelleri atılmış hem de *"ilköğretimin bütün yurttaşlar için zorunlu olduğu ve devlet okullarında parasız olarak verileceği"* hükmü getirilerek, kız çocuklarının eğitimi önündeki engeller kaldırılmaya çalışılmıştır. Böylece kadınlar-kızlar aleyhine işleyen bir sisteme daha müdahale edilmiş ve devamında yürütülen çalışmalarla eğitim ve öğretim önce ilkokullarda sonrasında bazı orta dereceli okullarda ve üniversitelerde karma hale getirilmiştir. Kızlar ve erkekler için eğitim hakkında eşitlik sağlanmıştır.

Kadın erkek eşitliğinin açık bir biçimde ilk kez dillendirildiği ve bu alanda köklü reformlara imza atılan yasal metin 17 Şubat 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu olmuştur.⁷ Yeni Medeni Kanun, kişilik hakları, mülkiyet ve miras alanında kadın ve erkeğin eşit olduğunu kabul etmiş, devamında özellikle evlilik ile ilgili önemli düzenlemelere yer vermiştir.⁸ Yasa, çok eşliliği yasaklamış, boşanma hakkını hem kadın hem erkek için tanımış, evlilik yaşını erkekler için 18 kızlar için 17 olarak belirlemiş, evlilik ve nikâh işlemlerinin

⁶ 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 430 sayılı yasa Tevhidi Tedrisat Kanunu olarak Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Kanun Numarası 430, Kabul tarihi 03.03.1924, Yayımlandığı tarih 06.03.1924, Resmi Gazete sayısı:63, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430>. (Erişim Tarihi:13.03.2021)

⁷ 4 Nisan 1926'da 743 sayılı yasa ile Türk Kanunu Medenisi adıyla resmi gazetede yayınlanmış ve 6 ay sonra 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Türk Kanunu Medenisi, Kanun Numarası: 743, Kabul Tarihi: 17.02.1926, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 04.04.1926, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 339. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.743>. (Erişim Tarihi: 13.03.2021)

⁸ Yeni Medeni Kanun Gerekçeleri için bakınız: Mahmut Esat Bozkurt, Türk Kanunu Medenisi Esbabı Mucibe Layihası, <https://hukuksokagi.com/kaynak/turk-kanunu-medenisi-esbabi-mucibe-layihasi>. Erişim Tarihi:13.03.2021

kontrolünü devlete bırakmıştır. Resmi nikâhı ve tarafların rızasını şart koşarak kız çocuklarının çok küçük yaşta ve rızaları dışında evlendirilmelerinin önüne geçmeyi hedeflemiştir.

Medeni Kanun'un kabulü sonrasında kadınların çalışma yaşamını kolaylaştıran, koruyan düzenlemeler getirilmiş, kadınlara devlet kadrolarında görevler verilmiştir. Kadın ve erkekleri ayıran, toplumsal yaşamı sınırlayan uygulamalar yavaş yavaş kaldırılmış, haremlik-selamlık anlayışı yıkılmıştır.⁹

Cumhuriyete dek kadınlar siyasal hak taleplerini çok fazla gündeme getirmemişlerdir. Ancak yeni kurulan bu devlet için en az erkekler kadar yoğun bir mücadele yürüten kadınlar, egemenlik hakkını sadece erkeklerin kullanmasının haksızlık olacağını görmüş ve ilk ciddi taleplerini ortaya koymaya başlamışlardır. Haklarını elde edene dek mücadele etmişler, toplumun buna hazır hale gelmesi için tüm güçleri ile çalışmışlardır.

Kadınların siyasal haklarını elde etmeleri hususunda özellikle iki kadın cemiyeti yoğun mücadele vermiştir. Bunlardan ilki Türk Kadınlar Birliği¹⁰ diğeri ise Türk Ocakları'dır.¹¹

⁹ Toplu yaşam yerlerindeki kadın ve erkeği birbirinden ayıran perdeler, paravanlar ve haremlik oturma düzeni 1924 Aralık ayında İstanbul Valisi tarafından bir genelge ile kaldırılmış, Türk kadınları parklar, plajlar, kafelerde ve resmi-gayri resmi davetlerde erkekler ile birlikte yerini almıştır. Bernard Caporal, *Kemalizm'de ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, İş Bankası Yay., Ankara, 1982,s.650-651.

¹⁰ Bu cemiyet, Milli Mücadele sırasında kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir nevi devamı niteliğindedir ve Cumhuriyet'in ilanı ile siyasal sistemin dışında bırakılan bu kadınlar Nezihe Muhittin Hanım başkanlığında 1923 yılı Haziran ayında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmuşlardır. Amaçlarının; sosyal, ekonomik ve siyasi alanda geri bırakılmış olan kadınlara yardım etmek ve kadınların ilerlemesini sağlamak olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak Kadınların siyasi yaşam içindeki varlıkları kabul edilmemiş, yasalara da aykırı olduğu gerekçesiyle yoğun eleştirilere maruz kalan parti kapatılmış ve Türk Kadınlar Birliği Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür. Cemiyet kadınların eğitilmesi ve meslek edindirilmesi gibi faaliyetlere öncelik vermiştir. Ancak 1927 yılına gelindiğinde diğer yasal reformların yarattığı olumlu havanın da etkisiyle birlik bünyesinde seçimlere kadınların da aday olması tartışılmış ve tüzük değişikliği yapılarak "*kadınların, siyasi haklarının kazanılması için kamuoyu oluşturmak, uluslararası ve ulusal teşkilatlarla işbirliği yapmak*" amaçları arasına alınmıştır. Bu amaç için tüm ülke genelinde kampanyalar başlatmışlar, birçok şehirde propaganda toplantıları düzenlemişler ve 26 Mart 1927 yılında İstanbul Kongresinde yüksek sesle eşitlik istediklerini, seçme ve seçilme haklarını elde edene dek durmayacaklarını ifade etmişlerdir. Birliğin yayın organı olan Türk Kadın Yolu dergisi ile dünyadaki kadınların mücadeleleri Türk Kadınına sunulurken, Türk Kadınlarının durumu ve mücadelesi yurt dışındaki hemcinslerine ulaştırılmış, destek sağlanmış ve uluslararası faaliyetlerde de etkin katılım gösterilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Ayşegül Baykan-Belma Ötüs Baskett, Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931, İletişim Yay., İstanbul 1999; Kaplan, a.g.e., s.140-166; Davaz, a.g.e., s.136-178; <http://www.turkkadınlarbirliği.org/tr/>

¹¹ Türk Ocakları, 25 Mart 1912 de kurulmuş ve yaptığı çalışmalarla Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında kadın haklarının kabul edilmesi noktasında özellikle yeni Medeni Kanun'un ve toplumsal yaşamı düzenleyen yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi noktasında etkin rol oynamıştır. Özellikle pek çok kadın derneğinin ve birliğinin yeni medeni kanun tasarısını tartışmak için 1924 Ocak ayında İstanbul Türk Ocakları'nda bir araya gelmesi ve toplantıya katılmak için gelen kadınların sayısının çokluğu dönemin önemli olaylarından biri olarak büyük yankı uyandırmıştır. Kadınların, hakları hususundaki bu yoğun girişimlerinin ve bu toplantının bazı yayın

Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni Türkiye Cumhuriyet'ine geçişte toplumun tüm geleneklerini ve kalıplarını alt üst eden bir süreçte var olmaya çalışan ve tüm karşı çıkışlara rağmen siyasi hak taleplerinden vazgeçmeyen bu cemiyetlerin ve üyelerinin önemi büyüktür. Kadın cemiyetleri ve cumhuriyetin aydın kadroları kadınlara hak ettiği yerin verilmesi hususunda çaba sarf ederken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni (TBMM) elinde tutan erkeklerin iknası ise zaman almıştır.

TBMM'de kadınların seçilme hakkının ilk dillendirildiği tarih 3 Nisan 1923 olmuştur. TBMM seçimlerine ilişkin bir yasa değişikliğinin görüşülmesi sırasında Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey özellikle milli mücadelenin her safhasında gösterdikleri cesaret ve çaba nedeniyle kadınların da hesaba katılmasını önermiş ancak çok sert tepkiler ile karşılaşmıştır.¹² Benzer bir çaba bir yıl sonraki anayasa çalışmalarında da yaşanmıştır. Yasanın “18 yaşını bitiren her Türk'ün milletvekili seçimlerine katılabileceği” şeklinde düzenlenmesi gerektiğini, kadın ve erkek arasında ayırım yapılamayacağını savunan milletvekilleri olmuş ancak yine başarıya ulaşamamıştır.¹³

Kadınların seçme ve seçilme hakkına ilişkin ilk adım, 3 Nisan 1930 tarihli 1580 sayılı yasa ile Belediye Yasası'nın 23. ve 24. maddelerinde yapılan düzenleme ile kadınlara belediye seçimlerinde oy kullanma ve seçilme hakkı verilmesi ile atılmıştır.¹⁴ Yasanın

organları ve yazarlarınca ağır bir biçimde eleştirilmesi üzerine Halide Edip Adıvar, 9 Şubat 1924 tarihli Akşam Gazetesinde yer alan “Hanımların Maksadı Nedir ?” yazısı ile bu eleştirilere tek tek cevap vermiştir. “Bir yasanın tek başına erkekleri meleğe dönüştüremeyeceğini bildiklerini ancak taraflardan her birinin, özellikle de güçsüz olanların haklarının korunması ve güçlendirilmesi için yasaların gerekli olduğunu” dile getirmiştir. Yeni yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi noktasında öncü olmuş, kadınlarla erkeklerin beraber toplantılara katılmaları, oyun seyretmeleri, kadın konuşmacıların kadınlı erkekli topluluklara hitap etmeleri, Müslüman Türk kadınlarının erkeklerle birlikte aynı oyunda rol almaları gibi bir dizi faaliyeti yürütmüş ve kadınlara siyasal hakların verilmesi faaliyetlerinde de konferanslar ve toplantılar düzenlemiştir. Caporal, a.g.e. , s.358-368; Kaplan, a.g.e. , s. 164-168; Türk Ocakları hakkında detaylı bilgi için bkz: Kenan Akyüz, Türk Ocakları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1986; Füsün Üstel, Türk Ocakları (İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği (1912-1931), İletişim Yay., İstanbul, 1997; Mehmet Uzun - Yusuf Hacaloğlu, Türk Ocakları Belgeseli, Belgeler/Resimler (1912-1994), Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara, 1994.

¹² Tezer Taşkıran, Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yay., Ankara, 1973, s.98-99; Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt:28. Birleşim:17, 03.04.1923, s.1-39. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c028/ehttbmm01028017> (Erişim Tarihi:20.05.2021)

¹³ Taşkıran, a.g.e. , s.100-103

¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:3, Cilt:18, Birleşim:43, 03.04.1930, s.3-10.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c018/tbmm03018043>.(Erişim Tarihi 20.05.21) İnan, a.g.e., s.122-129.

çıkmasının ardından Türk Kadınlar Birliği'nin daveti¹⁵ ile İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda büyük bir kutlama mitingi ve Beyazıt'tan Taksim'e bir yürüyüş düzenlemiştir.¹⁶

Ülke genelinde kadınların belediye seçimlerine katılma hakkını kazandıkları bu zamanlarda, Türkiye yönetim olarak tek partili sistemden çok partili sisteme geçmeyi bir kere daha denemiş ve Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası (SCHF)¹⁷ kurulmuştur. Kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmesi üzerine SCHF, Kadınlar Birliği'nin daha önceki Başkanı olan Nezihe Muhittin'i Beyoğlu'ndan İstanbul Şehir Meclisi'ne, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ise Kadınlar Birliği'nin o zamanki başkanlığını yapan Latife Bekir'i Fatih'ten İstanbul Şehir Meclisi'ne aday olarak göstermiştir. Seçimlere CHP'nin adayları olarak giren Latife Bekir, Rana Sani Yaver, Refika Hulisi Behçet ve Safiye Hanımlar İstanbul'da, Hasane Nalan ve Benal Nevzat ise İzmir'de Belediye Meclisi'ne seçilmeyi başarmışlardır¹⁸ Dönemin güçlü isimlerinden Sabiha Zekeriya Sertel, bağımsız aday olarak seçimlere katılmış ve yoğun çaba sarf etmiştir.¹⁹ Aleyhte yürütülen tüm propagandalara rağmen kadınlar kendilerine tanınan bu

¹⁵ “İstanbul Kadınları Cuma Günü Bir Miting Yapacak”, Milliyet, 07.04.1930, s.1.

¹⁶ Miting 11 Nisan 1930'da gerçekleştirilmiş ve Kadınlar Birliği başkanı Latife Bekir tarafından, kadınlara verilen seçme ve seçilme hakkına dair bir teşekkür konuşması yapılmıştır. “İstanbul Hanımlarının Mitingi”, Milliyet, 12.04.1930, s.1.

¹⁷ Türkiye'de kadınların siyasal haklarının kabulü hususunda yaşanan yoğun tartışma ve karşılaşılan dirençle, devrimlerin kabulü ve çok partili siyasal sistemin hayata geçirilmesinde de karşılaşmıştır. Çok partili siyasi yaşama geçişin ilk denemeleri olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCHF) başarısızlık ile sonuçlanmıştır. TCF 17 Kasım 1924'te Kazım Karabekir başkanlığında Adnan Bey, Ali Fuat, Muhtar Bey, İsmail Canbulat, Rauf Bey, Halis Turgut, Şükrü Bey, Necati Bey, Faik Bey ve Rüştü Paşa gibi önemli kişilerin katılımıyla kurulmuştur. Doğu Anadolu'da çıkan Şeyh Sait İsyanını kontrol altına almak amacıyla çıkarılan Tahrir-i Sükûn Kanunu kapsamında 03.06.1925'te kapatılmıştır. Kapatma gerekçesi olarak parti programının 6. maddesinde yer alan dini fikir ve inançlara saygılıdır ibaresi sunulmuş ve partinin isyanı desteklemesi ve siyasi amaçları uğruna dini istismar etmesi sebebiyle kapatıldığı belirtilmiştir. Bkz: Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950, İmge Yay., Ankara 2008, s. 296; Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1999, s. 347; Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller, Timaş Yay., İstanbul 2010, s.73.

Serbest Cumhuriyet Halk Fırkası (SCHF) ise, 12 Ağustos 1930 tarihinde Atatürk'ün isteği ile Fethi Okyar başkanlığında Mehmet Emin(Yurdakul), Ahmet Ağaoğlu, Nuri Conker, Tahsin Uzer, Süreyya İlmen gibi isimlerin öncülüğünde kurulmuş, liberal ekonomiyi ve ifade özgürlüğünü savunmuştur. Asıl kuruluş amacı CHP'nin otoriter tutumunun ve reformların halkta yarattığı öfkeyi ve 1920'lerin sonunda yaşanan ekonomik bunalımın yarattığı hoşnutsuzluğu gidermek olan bu parti, gördüğü yoğun ilgi ve desteğe karşın 17 Kasım 1930 tarihinde kurucusu tarafından kapatılmıştır. Cemil Koçak, Siyasal Tarih (1923-1950)Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980,Türkiye Tarihi, Cilt IV Der: Sina Akşin, Cem Yay. İstanbul 1997 s.106-109; Eric Jan Zührer, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yay., İstanbul 1993, s. 259-261; Ayrıca SCHF hakkında detaylı bilgi için bkz:Ali Fethi Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu Nasıl Fesh Edildi, Ketebe Yay.,2019; Çetin Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan Yay., Ankara,1982.

¹⁸ Ayşe Asker, Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü Araştırma Servisi, Ankara, 2004, s.7; Füsün Üstel, “1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü”, Argos, (Mart 1990), Sayı: 19, s.72; Cumhuriyet, 20.10.1930, s.1; Milliyet, 20.10.1930, s.1.

¹⁹ Sabiha Sertel, dertlerini, amaçlarını anlatan broşürlerle Belediye seçimlerine büyük bir ciddiyetle hazırlanmış ve İstanbul Belediye seçiminde Şehir Meclisi üyeliği için bağımsız aday olmuştur, İstanbul şehrinin çoğunluğunu oluşturan işçi, köylü, küçük esnaf, küçük memuru temsil eden halk adına aday olduğunu açıklamıştır. O dönemde atanmış İstanbul ve Ankara valilerinin aynı zamanda belediye başkanı olmalarını

hakka ısrarla sahip çıkmışlar, Belediye meclisleri için pek çok kadın aday yarışmış, uzun yıllarda görev yapmışlardır.²⁰

Belediye seçimleri ile kadınlara siyasi alanın kapıları aralanmıştır. Bu süreçte Afet İnan, kadınların siyasi hakları konusundaki inceleme ve araştırmalarını tamamlamış ve 3 Nisan 1931’de Ankara Türk Ocağı’nda düzenlenen konferansta düşüncelerini açıklamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, pek çok vekil, bakan, yabancı diplomat ve basın mensubunun da hazır bulunduğu bu konferansta kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesinin eşitlik ve demokrasi sorunu olduğunu, her alanda yeteneğini kanıtlamış, milli mücadelenin kazanılması ve devrimlerin benimsenmesi hususunda tüm ciddiyeti ve özveriyle çalışmış kadınlara bu hakkın verilmemesinin büyük haksızlık ve ayrımcılık olduğunu ifade etmiştir.²¹ Mustafa Kemal, bu çalışmanın basılarak dağıtılmasını sağlamış ve devamında 1933 yılında bir toplantıda Cumhuriyet’in 10. yılında demokrasinin tüm şartlarının sağlanması gerektiğini, eşitlik ilkesi kapsamında kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesinin önemini vurgulamıştır.²²

26 Ekim 1933’te ikinci adım gelmiş ve 442 sayılı Köy Yasasının 20.ve 30. maddeleri²³ değiştirilerek muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimlerinde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. 1933 yılında Türkiye’nin ilk kadın muhtarı seçilen Gül Esin, Aydın’ın Çine İlçesi, Karpuzlu Bucak’ının muhtarlığını yaptığı dönemde Atatürk tarafından ödüllendirilmiştir.²⁴

1934 yılına gelindiğinde yoğun mücadelenin sonuna gelinmiş ve İsmet İnönü tarafından kadınların milletvekili seçilmesini sağlayacak yasa teklifi Meclis’e sunulmuştur.²⁵

eleştirmiş, seçimle göreve gelmemelerinin halk iradesine ve cumhuriyet rejimine aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Cemil Koçak, “1930 Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel’in Adaylığı”, Tarih ve Toplum Dergisi, (Mart 1988), Cilt:9, Sayı: 51, s. 156.

²⁰ Kadınların belediye meclislerinde görev almaya ilişkin yoğun taleplerine karşın Türkiye’nin ilk kadın belediye başkanı için 1950 yılının beklenmesi gerekmiştir. Türkiye’nin ilk belediye başkanı Mersin’den seçilen Müfide İlhan olmuştur. Meliha Köse, Tarih Öğretiminde Kadın İmajının Yeniden İnşası, Birleşik Yay. , Ankara, 2015, s.228.

²¹ Milliyet, 04.04.1931.s.2.

²² Caporal, a.g.e. , s.698-690; İnan, a.g.e. , s.137-139.

²³ Değiştirilen 20. ve 30. maddeleri için bkz; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:4, Cilt:17, Birleşim:76, 26.10.1933, s.48-50. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c017/tbmm04017076>. (Erişim Tarihi: 20.05.2021)

²⁴ Günver Güneş “Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2010, Cilt 9, Sayı 20, s.171-190.

²⁵ Afet İnan, seçme ve seçilme haklarının tanındığı 1934 yılına dair aktardığı bir anısında “1930-1934 yılları arasında Atatürk’ün etrafında bulunanlar zaman zaman kadınların seçim hakları üzerinde durmuşlardır. Fakat o yılların siyasi olayları bunu geciktirmekte idi. 1934 yılında bir gece Atatürk kendi hususi kütüphanesinde Başvekil İsmet Paşa ile çalışıyordu. Sabaha karşı hizmetçi beni uyandırdı ve bana ait olan hususi kütüphane odasına Atatürk ve İsmet İnönü gelmişlerdi. Atatürk bana : “İnönü’nün elini öp ve teşekkür et” dedi. Şaşırılmıştım,

5 Aralık 1934 tarihinde 1924 Anayasası'nın 10. ve 11. maddeleri ile İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun 5, 11, 16, 23 ve 58. maddeleri değiştirilerek her kadına seçme ve seçilme hakkı veren yasa oybirliği ile kabul edilmiştir.²⁶ Yasanın kabulünü Cumhuriyet Gazetesi "*Türk Kadını Hakların En Büyüğünü Aldı*" diyerek manşetten vermiştir.²⁷ Mustafa Kemal, nihayet Türk Kadınının siyasal yaşamda başka ulusların kadınlarından önce bu haklarına kavuştuğunu ve hak ettiği yere geldiğini ifade etmiştir.²⁸ Kadınlar tüm yurttta gösteriler düzenlemiş, Ankara Halkevinde toplanan kadınlar TBMM'ne giderek milletvekillerine ve Gazi'ye şükranlarını sunmuşlardır.²⁹ 18 Nisan 1935 te İstanbul'da düzenlenen 12. Uluslararası Kadınlar Kongresinde, Türk Kadınlar Birliği adına açılış konuşmasını yapan Latife Bekir Hanım kadınların elde ettiği bu haklar konusunda geniş bir açıklama yapmış ve şöyle demiştir.

*"Türk kadını Mustafa Kemal tarafından çarşafı çıkarıp erkekle yan yana mücadele etmeye çağırılmıştır. O batmış bir ulusun yazgısını yeniden değiştirmiş, inancını korumuş ve Türk kız kardeşlerinin özlemlerini fark edebilmiştir. O sadece yurdun kurtarıcısı değil, Türk Kadınının da kurtarıcısıdır. Minnet ve şükranlarımızı sunuyoruz."*³⁰

Kadınların ilk kez katıldığı 8 Şubat 1935 yılı seçimlerinde, katılım oldukça yüksek bir oranda gerçekleşmiş ve oy verenlerin %48'ine yakını kadınlar oluşturmuştur. Kadınların katılımının fazla olması, seçme ve seçilme hakkına verdikleri önemi ve haklarına sahip çıkma hususundaki kararlılıklarını göstermesi bakımından oldukça önemli görülmüştür.³¹ 1935 yılında yapılan TBMM V. Dönem seçimlerinde, 18 kadın milletvekili TBMM'ye girmiştir.³² Türk siyasi tarihinde bir ilke imza atan bu milletvekillerine bakıldığında Türkiye'nin her

sebebini sordum. "Kadınlara mebus seçimi için rey hakkını hükümet TBMM'ne teklif edecek" dedi" diye bahsetmiştir." İnan, a.g.e. , s.139.

²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 4, Cilt: 25, Birleşim. 12, 05.12.1934, s.82-84..

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c025/tbmm04025012>.(ErişimTarihi:20.05.21)

Yaraman, a.g.e. , s. 50.

²⁷ Cumhuriyet, 06.12.1934, s.1; Milliyet,06.12.1934,s.1,6.

²⁸ Dünyada Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkını Elde Etmelerinin Ülkelere Göre Tarihsel Sıralaması için bkz; IPU, "Women in Politics", <http://www.ipu.org/wmn-e/suffrage.htm>. Parlamentolararası Birlik Web Sitesi, Erişim Tarihi: 03.02.2021

²⁹ Milliyet, 08.12.1934,s.1,6; Cumhuriyet, 08.12.1934,s.1,8.

³⁰ Caporal, a.g.e. , s.695.

³¹ Emel Doğramacı, Cumhuriyet'ten Günümüze Milletvekili Seçimleri, 1923-2002, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay. , Ankara 2004, s.3.

³² 8 Şubat 1935 yılında meclise katılan kadın vekiller: Afyonkarahisar'dan Mebrure Gönenç, Bursa'dan Şekibe İnel, Diyarbakır'dan Huriye Öviz Baha, Edirne'den Fatma Şakir Memik, İstanbul'dan Fakihe Öymen, Kayseri'den Ferruh Gürgüp, Konya'dan Bahire Bedir Morova, Malatya'dan Mihri Pektaş, Samsun'dan Meliha Ulaş, Seyhan'dan Esmâ Nayman, Balıkesir'den Sabiha Gökçül Erbay, Trabzon'dan Semiha Hızal, Ankara'dan Sayı Çırpan, İzmir'den Benal İstar Arıman, Antalya'dan Türkan Baştuğ Örs, Erzurum'dan Nakiye Elgün, Sivas'tan Sabiha Görkey ve Çankırı'dan Hatice Özgener olmuştur. TBMM Albümü,1920-2010-Cilt 1,1920-1950,TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.183-235.

<https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>.(Erişim Tarihi 16.12.2020)

bölgesinden kadın vekillerin meclise geldiği, büyük çoğunluğunun o döneme göre oldukça iyi eğitim almış, yabancı dil bilen, kültürlü kadınlar olduğu, seçkin ailelerden geldikleri, pek çoğunun daha önce belediye seçimlerinde ve kadın cemiyetlerinde rol aldıkları görülmüştür. Sadece Satı Çırpan köy çıkışlı bir kadındır ve O da Mustafa Kemal Atatürk'ün talebiyle milletvekili seçilmeyi başarmıştır.³³

Seçme ve seçilme hakkını elde ettikleri dönemde kadınların bu alandaki yoğun katılımının maalesef süreç içinde sürekli düşüş gösterdiği, özellikle çok partili demokrasiye geçiş ile birlikte kadınların siyasal temsiliyetinin sayısal olarak azalma gösterdiği görülmüştür. Bunun nedeni olarak artık demokrasiyi simgeleme rolünün siyasal partilere verilmiş olması gösterilmiştir.³⁴

Tüm dünyayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Fiilen savaşa girilme de 1939-1945 yılları arasında ülke gelirlerinin büyük bir kısmının savunma ihtiyacına ayrılması ekonomik ve siyasi sıkıntılar yaratmıştır.³⁵ Hükümet bu durumdan kurtulmak için Milli Korunma Kanunu³⁶, Varlık Vergisi Kanunu³⁷ ve Toprak Mahsulleri Vergisi³⁸ uygulamalarını hayata geçirmiş ancak bu önlemler hükümete duyulan tepkilerin daha da artmasına neden olmak dışında bir işe yaramamıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası şekillenen yenedünyada kendine yer edinebilmek için harekete geçmiş ve

³³ Kaplan, a.g.e. , s.203.

³⁴ Yaraman, a.g.e. , s.55.

³⁵ Korkut Boratav, İktisat Tarihi (1908-1980), Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, Türkiye Tarihi, Cilt 4 Der:Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul, 1997, s. 306.

³⁶ Bu kanun 18 Ocak 1940'ta TBMM'ye sunulmuş ve üzerinde yapılan görüşmelerden sonra 26 Ocak 1940 tarihinde 3780 sayılı yasa numarası ile yürürlüğe konulmuştur. Tek parti yönetiminin savaş yıllarında çıkardığı en önemli kanunlardan biri olan Milli Korunma Kanunu, yürürlükte olan 1924 Anayasasına aykırı hükümler içermektedir. Bu kanun uygulamada beklenen yararları sağlamakta tam olarak yeterli olmasa da belli ölçüde de savaş koşullarının yarattığı bunalımları çözmüştür. Bkz: Ş. Süreyya Aydemir, İkinci Adam, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 213-214.

³⁷Varlık Vergisi Kanunu 11.11.1942'de kabul edilmiştir. Bu kanun özellikle savaş dönemi yüksek kazanç elde edip, kazançları oranında vergi vermeyenleri kapsamakta ve gelir dağılımını ve sosyal adaleti sağlamayı hedeflemiştir. Ancak, uygulamasında ciddi sorunlar yaşanmış, vergi matrahlarının yerel idarelerce belirlenmesi ve sabit oranın olmaması büyük adaletsizliklere neden olmuştur. Özellikle kendileri için belirlenen yüksek oranlı vergileri ödeyemeyen gayrimüslim iş adamları Aşkale'ye gönderilerek orada taş kırma gibi işlerde amele olarak kullanılmış ve tarihe ırk ve din ayrımına dayalı bir vergi uygulaması olarak geçmiştir. 1944 yılında kaldırılmıştır. Bkz: Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 149; Zührer, a.g.e. , s. 290; Cemil Koçak a.g.e. , s.130; Boratav a.g.e. , s.306-307.

³⁸ Toprak Mahsulleri Vergisi 1943 yılı Haziran ayında çıkarılmış ve Varlık Vergisi'nden etkilenmeyen ve kırsal kesimde tarımsal faaliyetleri ile savaş zenginleri olan Müslümanları kapsama içerisine almıştır. Üretimden %10 vergi alınması prensibi ile eski aşar vergisini hatırlatan bir uygulama getirilmiş ancak bu düzenleme ile de beklenen sonuç alınmadığı gibi büyük toprak sahibi çiftçilerin de tepkisine neden olunmuştur. Bu kanun CHP ile büyük toprak sahiplerinin arasını açmış, parti içinde de muhalefet yaratmıştır. Ayrıca piyasa için değil kendi ihtiyacı için üreten küçük yoksul köylü üzerinde de ağır bir yük oluşturmuştur. Bkz: Karpat,a.g.e. , s.95; Boratav, a.g.e. , sy.307.

Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ni imzalamıştır.³⁹ Ayrıca aynı dönemde Türk -Sovyet ilişkilerindeki gerilim de Türkiye'nin Batı bloğuna girme ve bunun ön şartı olarak da çok partili siyasi rejime geçme kararını hızlandırmıştır.⁴⁰

Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün ölümü ile başlayan ve oldukça önemli siyasi karar ve olaylara sahne olan bu süreçte iki seçim atlatmıştır. 26 Mart 1939 seçimlerinde meclise giren 424 ve sonradan dâhil olan 5 Hatay vekili ile toplam 429 vekilin içinde 16 kadın vekil meclise girmiştir. Bu kadın vekillerin pek çoğu sonraki dönemde de yine aday olmuş ve meclise vekil olarak katılmışlardır. Bu dönemde de seçilen kadın milletvekillerinin çoğunluğu üniversite mezunudur ve 13 tanesi en az bir yabancı dil bilmektedir.⁴¹ Türkiye Cumhuriyeti siyasal yaşamında tek parti ile seçimlerin yapıldığı son seçimler ise, 28 Şubat 1943'te gerçekleşmiş ve 455 vekil içinde 16 kadın meclise girebilmiştir.⁴²

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti (DP) Türkiye siyasetinde iktidara gelmeyi başarmış ve muhafazakâr kesimi temsil eden ilk partidir. DP, kendinden sonra sahneye çıkan tüm muhafazakâr partilerinde öncülü olarak kabul edilmiştir. DP de diğer muhafazakâr siyasi partiler gibi siyasi yaşamı boyunca halkın inançlarına, dinine, kültürüne, örf ve adetlerine saygı göstermiş, millet iradesinin üstünlüğüne inanan, milliyetçi, muhafazakâr, demokrat, liberal ve serbest piyasa ekonomisi taraftarı bir çizgi izlemiştir.⁴³ 1945'lerde değişen dünya koşulları ve daha da önemlisi Türkiye'de yaşanan tek parti dönemi

³⁹ Karpat, a.g.e. , s.125-126.

⁴⁰ Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasası'nı onaylaması Türk-Sovyet ilişkilerini gergin bir havaya sokmuş, Postdam görüşmeleri sırasında Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştır. Bu tehdit, bu devletin, Boğazlarda üs istemesi ve Kars-Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terkini ileri sürmesi ile ağır bir nitelik kazanmıştır. 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nın süresinin dolmak üzere olması ve Rus Hükümeti'nin antlaşmayı yeni şartlara uymadığı için yenilemek istemediğini göstermesi, Türkiye'nin Batı blokuna girme kararını hızlandırmıştır. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yay., İstanbul, 2009, s.518-523; Zührer, a.g.e. , s. 302-304.

⁴¹ 26 Mart 1939 yılında meclise katılan kadın vekiller; Mebrure Gönenç (Afyon), Rauf Baykan (Ankara), Şehime Yunus (İzmir), Fatma Şakir Memik (Edirne), Fakihe Öymen (İstanbul), Mihri Pektaş (Malatya), Meliha Ulaş (Samsun), Benal İftar Arıman (İzmir), Türkan Baştuğ Örs (Antalya) , Nakiye Elgün (Erzurum), Sabiha Görkey (Samsun), Şemsa İşcen (Seyhan), Mergube Gürleyük (Sivas), Muammer Develi (Tokat), Salise Abanozoğlu (Trabzon) ve Hacer Dicle (Kastamonu), olmuştur. TBMM Albümü,1920-2010-Cilt 1,1920-1950,TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.237-301.

<https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>. (Erişim Tarihi 16.12.2020)

⁴² 28 Şubat 1943 seçimleri ile meclise katılan kadın vekiller, Mebrure Gönenç (Afyon), Rauf Baykan (Ankara), E.Mebrule Aksoley (Ankara), Fatma Şakir Memik (Edirne), Fakihe Öymen (İstanbul), Benal Nevzad İftar Arıman (İzmir), Nakiye Elgün (Erzurum), Şemsa İşcen (Seyhan), Muammer Develi (Tokat), Salise Abanozoğlu (Trabzon), Şehime Yunus (İzmir), Tezer Taşkıran (Kastamonu), Hasene Ilgaz (Hatay), Saada Emin Kaatçılar (Manisa), Mihri İffet Pektaş (Malatya), Sabiha Gökçül Erbay (Samsun) olmuştur.-TBMM Albümü,1920-2010-Cilt 1,1920-1950,TBMM Bası ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.303-369.

<https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>

⁴³ Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980), Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1992, s.30-32, 103-129

uygulamalarına ama özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na⁴⁴ karşı duyulan tepki bu partinin kuruluşunu hızlandırmıştır. Bu kanuna karşı CHP içindeki muhalefetin başı olan ve Dörtlü Takrir olarak anılacak bildiri⁴⁵ meclise sunanlar Adnan Menderes, Refik Koraltan, Celal Bayar ve Fuad Köprülü'dür. CHP ile yollarını ayıran bu kişiler tarafından 7 Ocak 1946'da kurulan DP'nin başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir.⁴⁶

21 Temmuz 1946 seçimlerine CHP, DP ve Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile bağımsızlar katılmıştır. CHP 397, DP 61, Bağımsızlar 7 milletvekili çıkarmıştır.⁴⁷ Bu seçimlerde meclise giren 465 milletvekilinin 9 tanesini kadın vekiller oluşturmuştur. Bu 9 kadın vekilin hepsi CHP adına meclise katılmışlardır.⁴⁸ DP'nin sadece 62 milletvekilini Meclise göndermesi tartışmalara neden olmuş, CHP'nin seçimlere hile karıştırdığı iddiaları ortaya atılmıştır. DP, 1950 seçimlerine kadar yapılan hiçbir seçime girmeme kararı olarak tepki göstermiştir.⁴⁹

⁴⁴ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunuyla büyük toprak sahiplerinin mülklerinin bir kısmının topraksız köylüye dağıtılması düşünülmüştü. Kanun 11 Haziran 1945 tarihinde çıkarılmıştır. Kanunun hazırlık aşamasından itibaren özellikle TBMM içindeki toprak sahibi milletvekillerinin meseleye şiddetle karşı çıktıkları, Mecliste yoğun tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Kanunu'nun ilk 8 maddesi TBMM'nin 18 Mayıs birleşiminde kabul edilmiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7. Cilt: 17, Birleşim:57, 18.05.1945, s.162-193. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c017/tbmm07017057>. (Erişim Tarihi: 20.02.2021) ve 9. maddeden itibaren görüşmelere 1 Haziran 1945'te başlanmıştır. (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 18, Birleşim: 67, 01.06.1945, s.4-48. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c018/tbmm07018067>.(Erişim Tarihi:20.05.2020)

Ayrıca, tartışmalara sebep olan 17. maddenin tādili için Meclis'e bir önerge sunulmuştur. 17. maddesinin tādili için 321 milletvekilinin imzasıyla hazırlanan önerge de 4 Haziran birleşiminde görüşülerek kabul edilmiştir. (TBMM, Tutanak Dergisi (TBMMTD) , Dönem:7, Cilt: 18, Birleşim:68,04.06.1945,s.51-111. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c018/tbmm07018068>.(ErişimTarihi:20.05.20)

Erdal İnce, “Köylüyü Topraklandırma Kanunu'nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri.” Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi, (2006 Güz), V/13, s. 59-78.

⁴⁵ Dörtlü takririn CHP tarafından reddedilmesi üzerine eleştirilerini basın yoluyla dile getirmeye devam eden Adnan Menderes ve Fuad Köprülü 21 Eylül 1945'te CHP üyeliğinden çıkarılmıştır. Devamında bu üyelikten çıkarma işlemini eleştiren Refik Koraltan 1945'te CHP'den ihraç edilir. Celal Bayar tüm bu olaylara karşı duyduğu tepkiyi dile getirmiş ve 28 Eylül 1945'te kendi isteği ile partiden ayrılmıştır. Cem Eroğul, Demokrat Parti Tarihi, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s.11, Osman Akandere, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takrir'in” Amacı ve Mahiyeti”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 9, s.1-24, <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/issue/view/30> .(Erişim Tarihi: 05.03.2021)

⁴⁶ Koçak, a.g.e. , s.142-143. Çavdar, a.g.e. , s.455.

⁴⁷ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011,Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Başkanlığı Yay., Ankara,2012, s.8. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik>.(Erişim Tarihi:14.02.2021)

⁴⁸ 1946 seçimleri ile meclise giren kadın vekiller: Emine Mebrure Aksoley (Ankara), Fakihe Öymen (Ankara), Zehra Budunç (Bursa), Hasene Ilgaz (Çorum), Benal Nevzad Arıman (İzmir), Latife Bekir Çeyrekbaşı (İzmir), Tezer Taşkıran (Kars), Makbule Dıblan (Seyhan), Zekiye Molaoğlu Dranaz (Trabzon). TBMM Albümü,1920-2010-Cilt 1,1920-1950,TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.371-440. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> .(Erişim Tarihi: 16.12.2020)

⁴⁹ Mete Tunçay, Demokrat Parti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8, İletişim Yay., İstanbul, 2008, s.2067-2068.

1950'de yapılacak seçimler için ana sorun, seçim güvenliğinin sağlanması olarak görülmüş ve gizli oy, açık tasnif ve adli teminat üzerinde durulmuştur. 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu ile seçimlerin yargıç denetiminde olması ve seçim uyumsuzluklarının yargı yoluyla giderilmesi kabul edilmiş ve 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen seçimler DP'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Seçim kütüklerine kayıtlı 8.905.576 kişiden 7.916.091'i yani % 88.89 kişi oy kullanmıştır. Bu oylardan 4.242.831'ini (% 53.29'unu) alan DP, 416 milletvekili ile mecliste ezici bir çoğunluk sağlamıştır. CHP oyların % 39.98'ini alarak 69 milletvekili çıkarırken; Millet Partisi, 1 milletvekili çıkararak oyların 240. 209'unu yani % 3.03'ünü, bağımsızlar ise 267. 955 (% 3,4) oy alarak 9 milletvekili çıkarmıştır.⁵⁰ DP iktidara gelirken antidemokratik ve yasakçı uygulamalara son vereceğini, hürriyet sağlayacağını vadetmiştir. Böylelikle Türkiye'de 27 yıl süren tek parti devri sona ermiş, iktidar seçim yoluyla el değiştirmiştir.⁵¹ DP hükümeti Bu seçimde meclise giren milletvekili sayısı 495'e ulaşırken kadın vekil sayısında büyük bir düşüş yaşanmış ve sadece 3 kadın vekil meclise girmeyi başarabilmiştir. 9. Dönemde meclise girmeyi başaran kadın vekillerden Nazlı Tıbar DP İstanbul, Halide Edip Adıvar İzmir'den Bağımsız ve Tezer Taşkiran CHP Kars vekili olarak meclise katılmıştır.⁵²

DP'nin iktidarda olduğu bu ilk dönemde cumhurbaşkanlığına Celal Bayar seçilmiş, hükümeti kurma görevi ise Adnan Menderes'e verilmiştir. Bu dönemin öne çıkan olayları, liberal ekonomi modelinin benimsenmesi, bayındırlık faaliyetlerinin artışı, önceki döneme ilişkin yasakların kaldırılması ve muhalefet partisine yönelik uygulamalar ile Millet Partisi (MP)'nin din, mezhep ve tarikat usullerine dayalı amacını saklayan bir parti olduğu gerekçesiyle 27 Ocak 1954'te kapatılması olmuştur.⁵³ Uluslararası alanda ise 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO)'ne girmesi ve Kore Savaşına⁵⁴ asker gönderilmesi büyük yankı uyandırmıştır.

⁵⁰ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011. TÜİK Yay.,Ankara,2012.s.9.

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik>.(Erişim Tarihi:14.02.2021)

⁵¹ Hakkı Uyar, Türkiye'nin Demokrasi Devrimi 1950 Seçimleri, Anka Ajans, Ankara, 2014.

⁵²TBMM Albümü, 1920-2010-Cilt 2, 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.539-607. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>.Erişim Tarihi:16.12.2020

⁵³ Arapça ezan ve kamet okuma yasağının kaldırılması, Halkevlerinin kapatılması, CHP'nin bütün mallarına el koyulmasını sağlayacak olan 6195 sayılı yasanın kabul edilmesi gibi uygulamalar dikkat çekmektedir. Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960), Ankara, 2004, s.251-258.

⁵⁴ Kore Savaşları SSCB (Sosyalist Sovyet Birlikleri), Çin Halk Cumhuriyeti desteğindeki Kuzey Kore ile ABD ve Birleşmiş Milletler (BM) üyesi 15 devletin desteklediği Güney Kore arasında süren savaştır. Bu savaş için Türkiye 4.500 kişilik bir tugay hazırlamıştır. Çağrı Erhan, ABD ve NATO'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 1, 1923-1980,Ed.Baskın Oran, İletişim Yay. , İstanbul, s.543-550.

Bu yoğun gündem ile girilen 2 Mayıs 1954 Genel seçimleri de DP'nin zaferi ile sonuçlanmıştır. Seçimlerde katılım oranı 88,6 olarak tespit edilmiş, 503 DP, 31 CHP, 5 Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) ve 2 bağımsız olmak üzere toplam 541 vekil meclise girmeyi başarmıştır.⁵⁵ 1954 seçimlerinde de meclise giren kadın vekil sayısı sadece 4 kişi ile sınırlı kalmıştır. Meclise girmeyi başaran Nazlı Tlabar (İstanbul), Aliye Temuçin Çoşkun (Ankara), Nuriye Pınar Erdem (İzmir) ve Edibe Sayar (Zonguldak)'dan oluşan bu kadın vekillerin tümü DP milletvekilleridir.⁵⁶

DP, 1954 Genel Seçimlerinden zaferle çıkmasına ve büyük bir güven ile kurulmasına karşın, 1954–1955 yılları iç ve dış politikada önemli sorunların yaşandığı yıllar olmuştur. Bu döneme damgasını vuran önemli olaylar 6-7 Eylül Olayları, Kırşehir'in il sıfatının kaldırılması, muhalefetin radyodan yararlanma hakkının kaldırılması, emeklilik yasası ile yüksek yargı organları ve üniversiteler üzerinde baskının artırılması, basın üzerinde yeni kısıtlamalar getirilmesi, toplantı ve gösteri yürüyüşleri konusunda da önemli kısıtlamalar getirilerek demokratik yaşamın zedelenmesi olmuştur.⁵⁷ İktidarın bu tutumu karşısında CHP, CMP, Hürriyet Partisi (HP) birleşerek 4 Eylül 1957'de Milli Muhalefet Cephesi'ni kurmuşlardır.⁵⁸

Bu atmosfer içinde 27 Ekim 1957 genel seçimleri yapılmış, çeşitli illerde gösteriler ve çatışmalar yaşanmış, muhalefet partileri seçimlerde hile yapıldığını öne sürmüşlerdir. Bu seçimlerde DP oyların % 47. 70'ini alarak 424; CHP ise oyların % 40.82'sini alarak 170 milletvekili kazanmıştır. CMP ve HP 4'er milletvekili çıkarabilmiştir.⁵⁹ Bu dönemde seçilen toplam 610 milletvekilinin sadece 8 tanesini kadın milletvekilleri oluşturmuştur.⁶⁰

1957- 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında iktidar ve muhalefet arasındaki gerilim giderek artmış, hem iktidar hem muhalefet üyelerine karşı şiddet olayları yaygınlaşmış, üniversiteler kapatılmış, ekonomik sıkıntılar artmış, hükümet 27 Nisan 1960 tarih ve 7468 sayılı TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazifesi ve Salahiyetleri Hakkında Kanunu kabul ederek

⁵⁵Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK Yay. , Ankara, 2012, s.10.

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik>.(Erişim Tarihi:14.02.2021)

⁵⁶TBMM Albümü,1920-2010, Cilt 2, 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.609-683, <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> (Erişim Tarihi:16.12.2020)

⁵⁷ Albayrak, a.g.e. , s. 281

⁵⁸ Albayrak, a.g.e. , s. 283–289–291.

⁵⁹ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TÜİK, Yay. , Ankara, 2012, s.11.

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik>.(Erişim Tarihi:14.02.2021)

⁶⁰ Bunlardan sadece Übeyde Elli (Ankara) CHP'den, diğer 7 vekil ise DP'den meclise girmişlerdir. Emine Piraye Levent (Aydın), Hilal Ülman (Bursa), Ayşe Günel (İstanbul), Arife Necla Tekinel (İstanbul), Nazlı Tlabar (İstanbul), Nimet Perihan Arıburun (İzmir) ve Nuriye Ferhan Pınar (İzmir) aynı zamanda DP'nin de son milletvekilleri olarak görev yapmışlardır. TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 2 1950-1980,s.685-767. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> (Erişim Tarihi:16.12.2020)

muhalefetin ve basının üstünde bir baskı kurmayı amaçlamıştır. Muhalefet ise 21 ayrı sorundan dolayı Başbakan Menderes hakkında meclis soruşturması açılmasını talep etmiştir. Tüm bu kargaşa ve artan olaylar neticesinde 27 Mayıs 1960 sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri(TSK) ülke yönetimine el koyduğunu bildirmiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes ve DP bakan ve milletvekilleri toplanarak Ankara Harp Okulu'na getirilmiştir.⁶¹

28 Mayıs günü alınan bir kararla, “*Meclis’in feshedildiği, partilerin siyasi faaliyetlerinin tatil edildiği*” açıklanmıştır. Cemal Gürsel Başkanlığında darbeciler arasından seçilen 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK) oluşturulmuş ve 12 Haziran 1960 tarihinde kabul edilen MBK'nin 1 sayılı kanunu⁶² ile TBMM'nin bütün hak ve yetkileri, MBK'ye verilmiştir. Darbeden sonra, 1961 anayasası yürürlüğe konulmuştur.⁶³ MBK, ordu ve üniversite öğretim üyelerinin tasfiyesine neden olan faaliyetleri ile ağır bir biçimde eleştirilmiştir.⁶⁴ Son olarak haklarında tahkikat açılmasına karar verilen sanıkların duruşması Yüksek Adalet Divanı'nda yapılmıştır. Sanıklar hakkında cinayet, ayaklanmaya azmettirme, bilerek cana ve mala zarar verme, anayasayı ihlal gibi suçlamaları da içeren 19 dava açılmıştır.⁶⁵ 15 Eylül 1961 günü, duruşmalar bitmiş ve Yüksek Adalet Divanı hükmü uyarınca 592 kişi olarak listelenen Yassı Ada sanıkları hakkında karar açıklanmıştır. 15 sanık hakkında idam ve 43 sanık hakkında ağır müebbet hapis cezasına hükmedilmiştir. Bunun dışında dört kişi 15 yıla, çoğunluk ise dört yıl hapse mahkûm edilmiştir. Ayrıca 29 Eylül 1961'de DP Mahkeme kararı ile kapatılmıştır. Anayasayı ihlalle suçlanan DP'nin lider kadrolarının siyaset rol almalarının önü kapatılmıştır.⁶⁶ İdam kararlarından sadece üçü uygulanmış ve Adnan Menderes 17 Eylül 1961, Hasan Polatkan (Maliye Bakanı) ve Fatin Rüştü Zorlu (Dış işleri Bakanı) 16 Eylül 1961'de idam edilmişlerdir.⁶⁷ Hakkında idam istenen Celal Bayar ise yaş haddinden dolayı müebbet hapis cezası almıştır.⁶⁸ Böylece, Türk Siyasi tarihinde bir devir tartışmalar ve sorular ile kapanmıştır.

⁶¹ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.439; Çavdar, Türkiye Demokrasi Tarihi 1950-1995, İmge Kitabevi, İstanbul,1996, s.87-88; Ahmad, a.g.e. , s.206.

⁶² RG, S: 10525, 14.6.1960, s.1533-1534. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10525>.(Erişim Tarihi:15.05.2021)

⁶³Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, YKY, İstanbul, 2001, s.367-368.

⁶⁴ Bunlardan ilki 2 Ağustos 1960'da gerçekleştirilen EMİNSU adıyla bilinen ordudaki tasfiye kararıdır. TSK'nın her kademesinden General ve Üst Subaylar emekliye sevk edilmiştir. İkincisi ise 28 Ekim 1960 tarihli 147'ler olayı olarak bilinen 147 öğretim üyesinin tasfiyesidir. Gül Tuba Dağcı, Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi, İlgı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 81-82; Ahmad, a.g.e. , s.207-220.

⁶⁵ Aydemir, a.g.e. , s.493-501; Ahmad, a.g.e. , s.220.

⁶⁶ Çavdar, a.g.e. , s. 118.

⁶⁷ Aydemir, a.g.e. , s.504.

⁶⁸ Aydemir, a.g.e. s. 505; Çavdar, a.g.e. , s.97-98.

1. BÖLÜM:

1. ADALET PARTİSİ'NİN KURULUŞU VE İKTİDAR YILLARI

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası oluşturulan Milli Birlik Komitesi (MBK), görevde olduğu süreçte hem ülkenin yönetimi hem de ekonomik ve sosyal sorunları ile ilgilenmek zorunda kalmıştır. Yeni anayasanın hazırlanması ve yönetimin tekrar seçilmiş sivilere devredilmesi çalışmalarını yürütmek üzere kurucu bir meclis oluşturulmasını uygun görmüş ve bu doğrultuda gerekli yasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir.⁶⁹Kurucu Meclis yeni anayasanın hazırlanması ile görevini tamamlamıştır. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası yeni bir siyasi yaşam şekillenmeye başlamıştır.

1.1. Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve Örgütlenmesi (11 Şubat 1961)

1.1.1. Kuruluşu

İçişleri Bakanlığı tarafından 13 Ocak 1961 tarihinde yayımlanan bir tebliğ ile siyasi parti faaliyetlerine şartlı olarak izin verilmiştir. Bu tebliğe göre yeni kurulacak partilerin 04 Temmuz 1960 tarih ve 8 sayılı kanun hükümlerine göre il ve ilçe merkez örgütü kurmaları siyasi faaliyet addedilmeyecek, eski ve yeni kurulacak partiler tüzüklerini yine aynı yasanın hükümlerine göre bir ay içinde ilgili makamlara verecekler ve yapacakları örgütlenme ve tüzük değişiklikleri sırasında propaganda faaliyetinde bulunamayacaklardır.⁷⁰

Orgeneral Ragıp Gümüşpala,⁷¹ III. Ordu Komutanı iken MBK tarafından oluşturulan hükümetçe Genelkurmay Başkanlığı'na atanmış ancak iki ay sonra orduda gerçekleştirilen

⁶⁹ 13 Aralık 1960 tarihli 157 sayılı yasa ile oluşturulan temsilciler meclisi, siyasi partiler, meslek kuruluşları ve bürokrasiyi temsil eden üyelerden oluşmuştur. CHP'den 49, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'den 25, basından 12, üniversitelerden 12, yargı organlarından 12, meslek odalarından 10, barolardan 6, esnaf kuruluşlarından 6, işçi sendikalarından 6, öğretmen kuruluşlarından 6, tarım kuruluşlarından 6, eski muharipler birliğinden 2, gençlik kuruluşlarından 1 ve MBK içinden seçilen 38 üyeden oluşmuştur. Kapatılan DP'lilere yer verilmemesi ise sonrasında büyük tartışmalara yol açmıştır.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682>.(Erişim Tarihi:08.06.2021); Çavdar, a.g.e. , s.99-101; Zürcher, a.g.e. , s.356-357.

⁷⁰Filiz Demirci Güler, Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yay. , Ankara, 2003, s.53-54.

⁷¹ Türk Silahlı Kuvvetlerinin 11'inci Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Ragıp Gümüşpala, 1897 yılında Edirne'de doğmuştur. Harp Okulu öğrencisi iken 1916 yılında orduya katılmış ve I. Dünya Harbi'nde Galiçya ve Filistin Cephelelerinde savaşmıştır. 13 Aralık 1920'de Milli Orduya katılmış ve Kurtuluş Savaşı'nda Kütahya-Eskişehir, Sakarya Muharebesi ile Büyük Taarruza iştirak etmiş, Şeyh Said İsyanı'nı bastırma harekâtında görev almıştır. 6 Haziran 1960 yılında atandığı Genelkurmay Başkanlığı görevinden 2 Ağustos 1960 tarihinde emekliye ayrılmıştır. Harp Madalyası, Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası ve İstiklal Madalyası ile İkinci Sınıf Demir Haç Nişanı sahibi olan Gümüşpala iyi derecede Fransızca bilmektedir. 5 Haziran 1964 tarihinde vefat etmiştir. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=RagipGumuspala> (Erişim Tarihi: 20.05.2021)

büyük tasfiye hareketi sonrasında emekliye sevk edilmiştir. Kendisi ile aynı akıbeti paylaşan subaylarla birlikte Emekli İnkılâp Subayları Derneği'ni (EMİNSU) kurmuştur.⁷² Siyasi partilerin yeniden kurulması serbest bırakılınca Adalet Partisi (AP)'nin kuruluş çalışmalarına katılmış, 31 Ocak 1961'de Cumhurbaşkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile görüşmüş ve yeni bir parti kuracağını ve programlarının hazır olduğunu dile getirmiştir.⁷³ Ragıp Gümüşpala, AP'nin yeni kurulmakta olan diğer partilerden farklı olarak bir ilke ve amaç partisi olduğunu, oy avcılığı için partinin ilkelerinden kesinlikle vazgeçilmeyeceğini, Atatürk'ün izinde yürüyeceklerini, milli menfaatlere hürmetli, sağa ve sola taviz vermeyen, vatandaşlar arasında kardeş küskünlüğünü kaldıran, devletçi, hukuk devletinden yana, laikliği din aleyhtarlığı şeklinde anlamayan, ordunun modern durumunu muhafaza eden, ağır vergilere karşı durmayı hedefleyen ve dürüst bir politika yürütmeyi amaç edinmiş bir prensip ve ideal partisi olmayı amaçladıklarını belirtmiştir.⁷⁴

11 Şubat 1961'de Ankara Valiliği'ne tüzüğü verilmiş olan AP'nin kurucular listesinde; Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala, Prof. Dr. Ethem Menemencioğlu, Emekli General Necmi Öktem, Yayıncı Tahsin Demiray, İktisatçı Muhtar Yazır, Tıp Doktoru İhsan Ünal, Tüccar Mehmet Yorgancıoğlu, Doç. Dr. Cevdet Perin, Avukat Emin Acar, Gazeteci Kamuran Evliyaoğlu, Emekli Kurmay Albay Şinasi Osma gibi isimler yer almıştır.⁷⁵ Ragıp Gümüşpala, 18 Şubat 1961'de kurucular kurulu tarafından Parti Genel Başkanlığına seçilmiş⁷⁶ ve Ekim 1961 genel seçimlerinde İzmir milletvekili seçilerek parlamentoya girmiştir. AP'nin 30 Kasım 1962'de yapılan Birinci Büyük Kongresi'nde genel başkanlığını korumuş, ölümüne kadar da bu görevini sürdürmüştür.

27 Mayıs Askeri müdahalesi sebebiyle duyulan mağduriyet hissi ve bu harekete karşı olanları bir araya getirme isteği AP'yi oluşturan en önemli unsur olmuştur. Siyasi kadronun önceliği DP'nin kemik kadrosundan olan seçmenlere seslenmek olmuştur. Parti adı DP'lilere gösterilen muamelenin hoşnutsuzluğunu ve partinin adaleti aradığını ifade etmek amacıyla özellikle seçilmiş, DP tabanına mesaj verilmek istenmiştir.⁷⁷

⁷² Tanel Demirel, Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika, İletişim Yay. , İstanbul, 2004, s.31.

⁷³ Cüneyt Arcayürek, Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar (1960-1965), Bilgi Yay. , Ankara, 1984, s.210-211.

⁷⁴ Milliyet, 04.02.1961, s.1, 5; Cumhuriyet, 04.02.1961, s.1,5.

⁷⁵ Demirel, a.g.e. , s.29; Adalet Partisi Kurucuları hakkında detaylı bilgi için bakınız: Refik Korkud-Nedret İkiz, Adalet Partisi Fikirler ve Portreler, İstiklal Matbaası, İstanbul,1962.

⁷⁶ Milliyet, 19.02.1961, s.1.

⁷⁷ Sadettin Bilgiç, Hatıralar, Boğaziçi Yay. , İstanbul, 2004, s.5.

AP, kurucularını da şaşkırtan bir hızla büyümüş ve Demokrat Parti'nin (DP) eski teşkilatlarının çalışmalarıyla Türkiye'de kısa sürede örgütlenmesini tamamlamıştır.⁷⁸ Ancak bu noktada parti için riskli bir duruma da neden olmuştur. Zira MBK ve ordu, DP ile ilişkilendirilmeye yönelik söylemlere sıcak bakmamış, tepki göstermiştir. Bu sebeple bir yandan parti tabanına DP'nin devamı oldukları anlatılmaya çalışırken, bir yandan da MBK'nın tepkisinden korunmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, hem geçmişte DP'de aktif görev almış kişiler veya yakınları partiye alınmış, hem DP ile ilişkisi olmayan hatta Menderes'e sıcak bakmayan, yeni oluşan siyasi yapıda rol almak isteyen ordu kökenli kişilere parti kurucuları arasında yer verilmiştir. Özellikle Parti liderliğine emekli orgeneral olan Gümüşpala'nın seçilmesi de bu amaca hizmet etmiş, Partiyi 27 Mayısçılara karşı korumalarında ve 27 Mayıs'a karşı intikamcı bir politika yürütmeyeceklerini göstermelerinde etkili olmuştur. Yine Şinasi Osma ve Ökten gibi DP'ye sıcak bakmayan ancak zorunlu emekliye sevk edilen ve de 27 Mayıs ve MBK'ya tepki duyan isimlerin de kurucular arasında yer alması aynı amaca hizmet etmiştir.⁷⁹ Bu yapı, AP'nin kurucu kadrosu ve üst kademesinin uyumlu bir ekip olmadığı, ideolojik anlamda bir birlik sergilemediklerinin göstergesi olmuştur.⁸⁰ Bu farklı ideolojiye sahip kişiler arasında dengeyi sağlamakta Gümüşpala'nın soğukkanlı, adil, samimi ve tek adamlık tutkusu olmayan kişiliği önemli bir rol oynamış, partinin değişik kanatlarındaki kişilerin fikirlerine saygı göstermesi hem AP'nin ayakta kalmasını sağlamış, hem de çok partili rejimin yine bir bahane ile kesintiye uğramasına engel olmuştur.⁸¹

11 Şubat 1961 de AP ile birlikte Memleketçi Parti(MP), Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi(CMIP), Çalışma Partisi(ÇP), Mutedil Liberal Parti (MLP) ve Türk İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP) kurulmuştur.⁸² İki gün sonra da Yeni Türkiye Partisi(YTP), Güven Partisi(GP), Millete Hizmet Partisi(MHP), Kemalist Gençlik Partisi(KGP), Muhafazakâr Parti(MP) ve

⁷⁸ Mehmet Turgut, AP Kuruluşu Hakkında Birkaç Söz, AP'nin Doğuşundan Bugüne, Der: Osman Şahinoğlu, Seden Matbaası, Ankara, 1966, s.35.

⁷⁹ Şinasi Osma'ya göre, askerî idare kendilerini yeni kurulacak partinin lideri olarak eski bir asker, "tarihi bir şahsiyet" aramaya zorluyordu. Bu özelliklere sahip olan adaylardan Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy öneriyi geri çevirmişlerdi. Diğer lider adaylarından Prof. Dr. Ali Fuat Başgil tutuklanmış, Fahrettin Kerim Gökay ise Ankara'da yaptığı temaslardan sonra Yeni Türkiye Partisi (YTP)'ne girdiğini açıklamıştı. Partinin İzmir kanadının önerisiyle, Gümüşpala'ya teklif götürülmüş ve o da teklifi kabul etmiştir. Şinasi Osma, "Aslında AP Millet'in Gönülünde Kurulmuştur", AP'nin Doğuşundan Bugüne, Ed. Osman Şahinoğlu, Seden Yay. , Ankara, 1966, s.38-39; Bilgiç, a.g.e. , s.58; Korkud-İkiz, a.g.e. , s.50-59.

⁸⁰ Demirel, a.g.e. , s.28-30.

⁸¹ Demirel, a.g.e. , s 32-33.

⁸² Milliyet, 12.02.1961, s.1.

Cumhuriyetçi Milliyetçi Parti (CMP)'nin kurulmasıyla yeni ortaya çıkan siyasi partilerin sayısı 13'ü bulmuştur.⁸³

Ordunun, yönetimi sivil iktidara devretmek düşüncesiyle seçimlerin yapılmasına karar vermesi siyasal ortamda bir miras kavgasına neden olmuştur. AP, YTP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) gibi partiler kendilerini DP'nin mirasçısı ilan etmişler, DP'nin temiz kalmış isimleri ile emekli subayları kendi partilerine katabilmek için mücadele içine girmişlerdir.⁸⁴ Ancak AP, YTP ve CKMP gibi partilerin DP mirasına sahip çıkmaya yönelik faaliyetleri, bu partilerin siyasi kulislerde ve basında “*kuyruk partiler*”, “*düşükler*”⁸⁵ olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Ragıp Gümüşpala, Ankara İl İdare Kurulunun oluşumu sebebiyle, 5 Mart 1961'de bir konuşma yapmış ve eski DP'lileri küçük düşürmek için kullanılan “kuyruk” ve “düşük” kelimelerinin kullanımını ağır bir biçimde eleştirmiş ve “...*Bu memlekette ne 'kuyruk' vardır ne de 'düşük', sadece birbirine eşit vatandaşlar vardır. Aksini söylemek yanlış ve kasıtlıdır... Adalet Partisi'nin içindeki toplulukta şu veya bu partili yoktur. Yalnız Adalet Partili, onun program ve tüzüğüne bağlanmış vatansever güzide memleket evlatları vardır... İçimizde koltuk ve menfaat için değil, memleket için çalışan insanlar vardır...*”⁸⁶ diyerek kendisinin ve partisinin halk tarafından sahiplenilmesinde büyük rol oynamıştır.⁸⁷ Ancak, Gümüşpala'nın bu açıklaması, değişik çevrelerden tepkiler almış, bu açıklama MBK'ya karşı bir tavır olarak değerlendirilmiş, Cemal Gürsel de 10 Mart 1961'de Kurucu Meclis'te sert bir konuşma yapmıştır. .Bu konuşmanın devamında taraflar arasındaki gerilim artarak devam etmiş ve AP'nin bazı üyelerinin gözaltına alınması ile sonuçlanmıştır.⁸⁸

AP, kuruluşunun ve teşkilatlanmasının gerçekleştirildiği bu süreçte 1961 Anayasa'sı referandum seçimleri gündeme gelmiş ve AP' nin ilk seçim deneyimi söz konusu olmuştur. MBK tarafından 20 Haziran 1961'de, 22 Haziran'da Anayasa'nın halka tanıtılıp benimsetilmesi faaliyetlerinin başlaması ve 9 Temmuz 1961 günü halkoyuna sunulması kabul edilmiştir.⁸⁹ Siyasi partilere 22 Haziran 1961 tarihinden itibaren propaganda izni verilmiş, MBK verilen bu iznin referandum mevzuunda kullanılmasını ve başka mevzularda saptırılmamasını, özellikle de dinin siyasete alet edilmemesini istemiştir.⁹⁰ Anayasanın

⁸³ Milliyet, 14.02.1961, s.6.

⁸⁴ Çavdar, a.g.e. , s.112.

⁸⁵ Bu kavramlar, aşğılama ve dışlama ifadesi olarak DP'liler ve yakınlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Bilgiç, a.g.e. , s.51.

⁸⁶ Milliyet, 06.03.1961,s.1; Cumhuriyet, 06.03.1961, s.5.

⁸⁷ Mehmet Turgut, Siyasetten Portreler, Boğaziçi Yay. , İstanbul, 1991, s.80-82.

⁸⁸ Milliyet, 16.03.1961, s.1; Cumhuriyet, 17.03.1961,s.1,4

⁸⁹ RG, S: 10836. 23.06.1961, s.4433

⁹⁰ Cumhuriyet, 23.06.1961,s.1; Hürriyet, 02.07.1961.

halkoyuna sunulması sürecinde, yurt çapında devlet destekli bir “Evet” kampanyası yürütülmüş, MBK üyeleri, Temsilciler Meclisi üyeleri, siyasi parti üyeleri yurt gezilerine çıkmış, pek çok dernek ve kuruluş çalışmalarına destek vermiş, toplantılar düzenlemiştir.⁹¹

AP yöneticileri her ne kadar Anayasa’ ya evet dediklerini beyan etseler de bunun kendilerinin şahsi fikri olduğunu, halk adına ve tüm parti üyeleri adına açıklama yapmayı uygun görmediklerini sık sık tekrar etmişlerdir. Gümüşpala, 29 Haziran 1961’de İzmir’de yaptığı basın toplantısında, “Kongre yapmadık. Anayasa ile ilgili vatandaşın durumunu bilmiyoruz. Bu şartlar altında vatandaşın fikir ve niyetini almadan parti merkezi vatandaş namına söz söylerse bu, vatandaşa baskı ve demokratik prensiplere bir aykırılık olmaz mı?...” diyerek, yine üstü kapalı bir şekilde Anayasaya “Hayır” mesajı vermiştir. ⁹² Yine seçim sürecinde AP’liler “oyların hayırlı olmasını” dilemek gibi imalarda bulunarak yeni Anayasa’ya karşı ve aslında 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ’ne karşı tepkilerini akıllıca ortaya koymuşlardır.⁹³

1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961’de halkoylamasına sunulmuş ve kabul edilmiştir.⁹⁴ 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası, Türk Milletinin siyasal açıdan kendini ifade etmesi için ilk fırsat olan bu oylamada % 38,3 gibi yüksek bir ret oranı ile karşılaşılması 27 Mayıs Askeri Müdahalesi’ ne duyulan tepkinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. DP’nin kapatılmadan önce çok güçlü olduğu 11 ilde ret oylarının çoğunlukta olması da DP seçmeninin aleyhe oy kullandığını göstermiştir. ⁹⁵

1961 Anayasası ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti siyasi yaşamına Anayasa Mahkemesi (AYM), Milli Güvenlik Kurulu (MBK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Üniversite özerkliği, çift meclis sistemi ve senato kavramları dâhil olmuştur.⁹⁶

⁹¹ Cumhuriyet,02.07.1961,s.1; Cumhuriyet, 04.07.1961, s.5.

⁹² Milliyet, 30.06.1961,s.1.

⁹³ Milliyet, 01.07.1961, s.5,7.

⁹⁴ Halkoylamasında 12.735.009 seçmenden 10.322.169 oy kullanılmıştır. Geçerli oy sayısı ise 10.282.561, evet oyu verenlerin sayısı 6.348.191, hayır oyu verenler ise 3.934.370’dir. Böylece yeni anayasa %61,7 oranı ile kabul edilmiştir. Çavdar, a.g.e. , s.107- 120; Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yay. , Ankara, 1976, s.234.

⁹⁵ Erik Jan Zürher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, İletişim Yay. , İstanbul 2002, s.358.

⁹⁶ TBMM, Millet Meclisi ve Senato’dan oluşmaktadır. Millet Meclisi nisbi temsil yöntemiyle seçilen dört yüz elli (450) milletvekilinden oluşuyordu. Senato ise çoğunluk sistemiyle seçilen yüz elli (150) üye ile eski Milli Birlik Komitesi üyeleri ve eski Cumhurbaşkanı’nın tabi senatör olarak katılmasıyla ve de cumhurbaşkanı tarafından atanan on beş (15) üyeden meydana gelmekteydi. Yasalar önce Mecliste görüşülür daha sonra senatoya sevk edilirdi. Bazı özel ve olağan üstü durumlarda her iki meclis birlikte toplanırdı. TBMM deyimi de her iki meclisi kapsayacak şekilde kullanılmaktaydı. Cumhuriyet Senatosu ve üyeleri hakkında detaylı bilgi için bakınız. Tunca Özgişi, Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu, TBMM Basımevi, Ankara, 2012,

1.1.2. Adalet Partisi'nin Programı ve Tüzüğü

AP'nin 1961 yılında hazırlanan programı 26 maddeden oluşmuş ve AP'nin amaçları ve en temel hedefleri ile ilkeleri kısa ve öz bir biçimde ifade edilmiştir.⁹⁷

Programda AP'nin amacı 1. maddesi ile “*Çağdaş Garp Medeniyeti hukukuna ve İnsan Hakları Evrensel beyannamesinde ifadesini bulan zihniyete uygun bir cemiyet düzeni ve Hukuk Devletinin gereği gibi kurulması ve tekemmül ettirilmesi*” olarak belirtilmiş ve devamında 2. Maddesi ile de “*Vatandaş ile âmme otoritesinin ve Devleti teşkil eden müessese ve unsurların hak ve mesuliyetlerinin ve bunların sınırlarının Adalet, Hürriyet, Millî Hâkimiyet ve Cumhuriyet esaslarına uygun şekilde kesin olarak tespit edilmesi ve her birinin huzur ve emniyet içinde çalışmasının temini*”nin amaçlandığı ifade edilmiştir.⁹⁸

Programda ayrıca memleketi geri götürececek her türlü siyasî, içtimaî zihniyetin reddedildiği, Türk Milleti'nin bir an evvel muasır Medeniyet seviyesine ulaşması için lüzumlu hamlelerin devamlı olarak yapılmasını zarurî olarak gördükleri ancak bu hamlelerin Türk geleneklerine ve milli ruhuna uygun bir biçimde gerçekleştirilmesinin önemine inandıkları vurgulanmıştır.⁹⁹

AP, laiklik konusunu ayrıca önemli görmüş ve 8. madde ile “Lâikliği, Din aleyhtarlığı şeklinde anlamıyoruz. Devletin Lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini icrada serbesttir” denerek bu husustaki görüşlerini açıklamışlardır. Ayrıca “*milli iradeye dayanmayan her türlü sultanın reddedildiği*”, *liberal ekonominin benimsendiği, işçi ve sendikal hakların tesis edilmesinden yana olunduğu, ülkenin kalkınması için planlı ve bölgesel çalışmaların yürütülmesinin amaçlandığı*” ifade edilmiştir.¹⁰⁰

Programda özel bir biçimde üzerinde durulan bir diğer husus ise kadın haklarına ilişkin olarak düzenlenmiş ve 23.maddesi ile “*Parti, kadınlara bütün sahalarda erkeklerin haiz oldukları hakları tanıyarak ve onların bilhassa aile yuvalarında ve sosyal hayattaki vazifelerini kolaylaştırmak, yetişip yükselmelerini ve bu suretle yeni nesillerin daha iyi yetiştirilmelerini*

⁹⁷ Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri),Orijinal Matbaa, Ankara,1961,s.1-11.

⁹⁸ Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri),Orijinal Matbaa, Ankara,1961,s.3.

⁹⁹ Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri),Orijinal Matbaa, Ankara,1961,s.4.

¹⁰⁰ Adalet Partisi, Program (Prensip Maddeleri),Orijinal Matbaa, Ankara,1961.s.5-9

temin için kendilerine her türlü yardımı yapmak lüzumunu milletin istikbali bakımından hayatî görür.” denmiştir.¹⁰¹

AP, programı sonraki yıllarda detaylandırılmış ve beş kısım,93 madde halinde yeniden düzenlenmiştir.¹⁰²

AP'nin tüzüğü dokuz bölüm ve 81 maddeden oluşmuştur.¹⁰³ AP Tüzüğü'nde partinin gayesi; “Türkiye de milli vahdetin ve gerçek millet hâkimiyetinin kurulup gerçekleşmesine; ferdin ve ailenin tam bir hürriyet, refah ve saadete kavuşturulmasına; Türk Milletinin ve Devletin yükseltilmesine çalışmak; programında yazılı içtimaî emniyet, milliyetçilik, şahsiyetçilik (şahsa değer vermek), köycülük ve şahsi teşebbüsçülük ile her sahada terakki ve tesanüdü gerçekleştirecek milli bünyeye uygun ıslahatçılık esaslarını vatandaşlara benimsetmek suretiyle Türk Milletine ve Vatanına hizmet etmek” olarak izah edilmiştir.¹⁰⁴

Parti sözcüsü ve kuruculardan Şinasi Osmâ, ilk demeci ile partisini şu cümlelerle tanıtmıştır: “Yeni parti Atatürk'ün izinden gidecek, sağa sola taviz vermeyecek, sıcak bir siyaset takip edecek, dâhilde irtica ve komünizme taviz vermeyecek, dış siyasette iktidar partisi ile anlaşma yolu arayacak, ekonomik siyaseti liberalizm olacaktır” demiştir.¹⁰⁵

1.2. Adalet Partisi ve Milletvekili Genel Seçimleri

1.2.1. 1961 Genel Seçimleri (15 Ekim 1961)

15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleşecek olan Cumhuriyet Senatosu ve milletvekili seçimleri için 24 Eylül'de propaganda dönemi başlatılmış AP, YTP ve CKMP seçim çalışmalarında sık sık kendilerinin DP mirasçısı olduklarını dile getirmişlerdir.¹⁰⁶ Aslında AP, 1961 Genel Seçimlerine oldukça zor koşullarda katılmıştır. 16-17 Eylül tarihinde Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamları gerçekleştirilmiş, infazlardan sonra teşkilat mensupları ve

¹⁰¹ Adalet Partisi, Program (Prensip Maddeleri),Orijinal Matbaa, Ankara,1961,s.10.

¹⁰² Ferruh Bozbeyli,Parti Programları, Ak Yay. , İstanbul, 1970, s.3-40.

¹⁰³ Tüzükte, Esaslar birinci bölümde (md.1-2'de), üyelere ilişkin hükümler ikinci bölümde (md.3-102da), parti teşkilatları ve yapılanması üçüncü ve dördüncü bölümde (md.11-45'de)', Kongreler beşinci bölümde (md.46-612de), seçimler ve adaylık usulü altıncı bölümde (md.62-63'te), mali hususlar ve parti komisyonları yedinci bölümde (md.64-70'te), hakem heyetleri sekizinci bölümde (md.71-772de) ve diğer hususlar ise dokuzuncu bölümde (md. 78-81'de) yer almıştır. Adalet Partisi, Tüzük (Ana Nizamname), Türkiye Basımevi, İstanbul, 1961, s.1-35.

¹⁰⁴ Adalet Partisi, Tüzük ve Program (Prensip Maddeleri), s.43.

¹⁰⁵ Milliyet, 28.02.1961,s.

¹⁰⁶ Hanife Kuru, Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1996, s.20-22.

vatandaşlar, idamların durdurulması hususunda gereken her şeyin yapılmadığı gerekçesiyle Ragıp Gümüşpala'yı ağır bir şekilde eleştirmişlerdir.¹⁰⁷ AP'de kopuşlar yaşanmış, İzmir teşkilatında, Antalya'da Finike, Kumluca ve Serik ilçelerinde, Aydın, Afyon ve Kocaeli illerinde toplu istifalar olmuş ve parti levhaları indirilmiştir. Bu istifaları Konya, Adana, Maraş, Elazığ ve İstanbul'daki toplu istifalar izlemiştir.¹⁰⁸

AP, komisyon ve çalışma kurulları oluşturarak kapsamlı bir seçim beyannamesi hazırlamış, partinin görüşleri dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmiş ve basın ile paylaşılmıştır.¹⁰⁹ AP tarafından Karadeniz, Marmara, Ege, Çukurova, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerini dolaşacak ayrı ekipler kurulmuş, yoğun bir çalışma yürütülmüş bizzat Ragıp Gümüşpala illerin neredeyse tamamına yakınına dolaşmıştır.¹¹⁰ 1961 seçimlerinde yapılan konuşmalarda sıklıkla “gözlerimize bakarsanız anlarsınız” sözü yinelenerek idamlara duyulan üzüntü ve rahatsızlık ima edilmiş ve DP'lilerin yakınları aday gösterilerek, DP tabanına seslenilmiştir.¹¹¹

Bu seçimlerde, AP'ne karşı en güçlü muhalefeti CKMP ve Bölükbaşı yapmıştır. Bölükbaşı, Gümüşpala'nın DP dönemini mahkûm eden Yuvarlak Masa¹¹² kararlarını

¹⁰⁷ Bilgiç, a.g.e. , s.62-63.

¹⁰⁸ Milliyet, 19.09.1961, s.1; Milliyet,22.09.1961,s.1,5.

¹⁰⁹ Adalet Partisi, Seçim Beyannamesi,1961,Adalet Partisi Neşriyatı, s.1-40.

¹¹⁰ Cumhuriyet, 25.9.1961, s.1, 5.

¹¹¹ Çavdar, a.g.e. , s.120.

¹¹² 1961 seçimlerine doğru giderken partiler arasında yaşanan gerilimi düşürmek ve bir uzlaşma zemini oluşturmak amacıyla bir yuvarlak masa toplantısı yapılması uygun görülmüştür. MBK üyesi Ekrem Acuner Başkanlığı'nda, 31 Ağustos 1961 de çalışmalar başlatılmış ve Devlet Başkanı Cemal Gürsel başkanlığında, 5 Eylül 1961'de Çankaya Köşkü'nde gerçekleşen toplantı sonunda “Partiler Arası Müşterek Beyanname”, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, CKMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı yerine Başkan Vekili Ahmet Oğuz, Millî Selamet Partisi (MSP) Genel Başkanı Enver Adakan ve YTP Genel Başkanı Ekrem Alican tarafından imzalanmıştır. Müşterek beyanname ile partiler, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin, siyasi maksatlarla istismar edilmesine müsaade etmeyeceklerine, Atatürk devrimlerini koruyacaklarını ve devrimler aleyhindeki davranışların karşısında olacaklarına, dinin siyasete alet edilmesine izin vermeyeceklerine, Yüksek Adalet Divanının vereceği kararları tartışmaların dışında tutacaklarına, seçimlerin meşruluğuna ilişkin tartışmalara meydan vermeyeceklerine, aşırı sol, aşırı sağ, totaliter zihniyet, bölgecilik, ayrımcılık gibi fikirlere karşı koyacaklarına, ormanlar konusunun suiistimal edilmeyeceğine ilişkin taahhütte bulunmuşlardır. Müşterek beyannamenin, Yüksek Adalet Divanı Yassıada kararlarının açıklanmasından sonra yayımlanması kararlaştırılan ikinci metninde, DP'nin iktidar döneminde hukuk ve demokrasi dışı yaptığı eylemler sıralandıktan sonra, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından gerçekleştirilen 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin siyasi maksatlarla, her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade edilmeyeceği, DP 'nin temsiline veya devamına yönelik tüm davranışlardan kaçınılacağı taahhüt edilmiştir. Müşterek beyanname ile siyasi hayata bir yön verilmek ve siyasi partiler Türk Silahlı Kuvvetlerin vesayeti altına alınmak istenmiştir. Ancak bu beyannamede verilen taahhütlere uyulmaması halinde uygulanacak hiç bir yaptırım belirlenmemiştir. Bu sebeple, kendileri tarafından onaylanmış olmasına rağmen partiler, bildikleri gibi hareket etmeye devam etmişlerdir. Haydar Tunçkanat, 27 Mayıs 1961 Devrimi (Diktadan Demokrasiye), Çağdaş Yay. , İstanbul, 1996, s.442-449; Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 5.Kitap, Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (27 Mayıs 1960 – 12 Eylül 1980), Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s.80; Erdoğan Teziç, 100 Soruda Siyasi Partiler, Gerçek Yay. , İstanbul,1976, s.288-290.

imzaladığını ifade etmiş ve AP'nin muvazaa partisi olduğunu, MBK tarafından Gümüşpala'ya kurduğunu dile getirerek AP'yi halkın gözünden düşürmeyi ve DP oylarını elde etmeyi amaçlamıştır. Oysa toplantılara tüm partileri temsilen belli sayıda kişi katılmış ve süreç sonunda katılan tüm partilerce metin imzalanmıştır.¹¹³

15 Ekim 1961 tarihinde yapılan genel seçimlerde Türkiye'de 12.925.395 kayıtlı seçmenden, 10.522.716 seçmen oy kullanmıştır. Geçerli oy sayısı 10.138.035 iken katılım oranı da %81,4 olmuştur.¹¹⁴ Aşağıdaki tablolarda 1961 seçimlerine katılan siyasi partiler, partilerin aldıkları oy oranları ve çıkardıkları milletvekili ve senatör sayıları verilmiştir.

Tablo 1.1. 1961 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları¹¹⁵

Partiler	Aldıkları Oy	Oy oranı	Milletvekili Sayısı
CHP	3.724.752	% 36.7	173
AP	3.527.435	% 34.8	157
CKMP	1.415.390	% 14.0	54
YTP	1.391.934	% 13.7	65
Bağımsızlar	81.732	% 0.8	1
Toplam	10.141.243	% 100	450

Tablo 1.2. 1961 Cumhuriyet Senatosu Seçim Sonuçları¹¹⁶

Partiler	Aldıkları Oy	Oy oranı	Senatör
CHP	3.734.285	% 37.2	36
AP	3.560.675	% 35.5	68
CKMP	1.350.892	% 13.5	16
YTP	1.401.637	% 14.0	27
Bağımsızlar	39.558	% 0.4	3
Toplam	10.087.047	% 100	450

1961 Genel seçim sonuçları değerlendirildiğinde CHP ile AP arasındaki oy farkının %2 olması seçimin zaferinin AP'ne ait olduğunun söylenmesine imkân tanımıştır.¹¹⁷ AP Senato'da birinci parti ve Meclis'te ikinci parti durumuna gelmiştir. Bu sonuçlar ile AP'nin

¹¹³ AP adına Şinasi Osma, Kamuran Evliyaoğlu, Cevdet Perin ve Kamil Tekerek, CHP adına İsmail Rüştü Aksal, Turhan Feyzioğlu, Ferit Melen ve Emin Paksüt, CKMP adına Abdülhak Kemal Yörük, Mustafa Kepir, Seyfi Öztürk ve Fuat Arna, MSP adına Esat Çağa, Zafer Tanyolaç, Naci Bozkurt ve Kemal Süleyman Vaner, YTP adına Raif Aybar, İrfan Aksu, Esat Eğilmez, Celal Cündoğlu, MBK adına Ekrem Acuner, Sezai Oskan, Sami Küçük, Refet Aksoylu, Kadri Kaplan, Osman Köksal, Selahattin Özgür ve Ahmet Yıldız iştirak etmiştir. Tunçkanat, a.g.e. , s.442-443.

¹¹⁴ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011. Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığı Yay.(TÜİK),Ankara,2012, s.25. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi:14.02.2021)

¹¹⁵ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011. TÜİK Yay., Ankara,2012, s.25. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi:14.02.2021); Erol Tuncer, Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-202), TESAV Yay. , Ankara, 2003, s.366.

¹¹⁶ AP listelerinden; Suat Hayri Ürgüplü (Kayseri), Ali Fuat Başgil (Samsun) ve Faruk Işık (Van) bağımsız senatör seçilmişlerdir. Bu nedenle AP Senato'da 71 yerine 68 senatörle temsil edilmiştir. Tuncer, a.g.e. , s.366-367.

¹¹⁷ Arcayürek, a.g.e. , s.135.

DP çizgisinde olduğu daha bir açıklıkla ortaya çıkmıştır.¹¹⁸ DP tabanının 27 Mayıs Askeri Müdahalesi 'ne ve idamlara duymuş olduğu tepki, AP ve YTP'nin seçimlerde oldukça önemli başarılar elde etmesini sağlamıştır.¹¹⁹ Ayrıca AP'nin kurulup teşkilatını oluşturduğu bölgelerde YTP teşkilatlanmamış, YTP'nin güçlü olduğu bölgelerde de AP teşkilatlanmamış, teşkilatlı olsa bile yoğun çaba göstermemiştir. Bu durum ise oyların her iki parti arasında bölünmesine engel olmuş ve seçim başarısının unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir.¹²⁰

1961 Genel Seçimleri kadın vekiller için pek başarılı geçmemiştir. 450 milletvekili içinde sadece üç kadın vekil Meclis'e girebilmeyi başarmıştır.¹²¹ Bu kadın milletvekillerinden Melahat Gedik, DP İçişleri Bakanı Namık Gedik'in eşi, Neriman Ağaoğlu ise DP'li Samet Ağaoğlu'nun eşidir. Fatma Saadet Evren ise DP Kadınlar Kolu Başkan Vekilliği, Millet Partisi'nde Genel İdare Kurulu Üyeliği ve son olarak Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)kurucu üyeliği yapmıştır. 1961 seçimleri ile meclise girmeyi başaran Millet Meclisi I. Dönem kadın milletvekillerin seçim bölgeleri, partileri ve bazı kişisel özellikleri ile ilgili bilgiler aşağıda tablo olarak gösterilmiştir.

¹¹⁸ Çavdar, a.g.e., s.120.

¹¹⁹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Türkiye'de Üç Devir, C I, Sinan Yay. , İstanbul, 1972, s.187.

¹²⁰ Bilgiç, a.g.e., s.70.

¹²¹Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011. TÜİK Yay. ,Ankara,2012, s.5.

<https://www.yskgov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Tablo 1.3. 1961 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri ¹²²

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi	Partisi	Bildiği Yabancı Dil	Eğitim Durumu	Mesleği	Medeni Hal
Melahat Gedik	Aydın	AP	Fransızca Rumca	Hukuk Fakültesi	Avukat	Dul ve iki çocuklu
Zehra Neriman Ağaoğlu	Manisa	AP	Fransızca	Lise	Ev Hanımı	Evli 3 çocuklu
Fatma Saadet Evren	İstanbul	CKMP	Fransızca	Hukuk Fakültesi	Avukat	Evli 1 çocuklu

¹²² TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt 2, 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.,Ankara,2010,s.771-883. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>(Erişim Tarihi:11.04.2021)

15.10.1961 seçimleri ile Cumhuriyet Senatosu'na seçilen iki kadın senatör de AP adına seçilmişlerdir. İstanbul'dan seçilen Özel Şahingiray 07.06.1964'e ve Muğla'dan seçilen Hatice Mualla Akarca 05.06.1966'ya dek görev almışlardır.¹²³

1961 Milletvekili Genel Seçimleri sonrasında ilk karşılaşılan siyasi kriz cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda yaşanmıştır. Cumhurbaşkanlığı adaylığı için, Orgeneral Cemal Gürsel¹²⁴, Samsun Senatörü (Bağımsız) Ali Fuat Başgil¹²⁵ ve Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü¹²⁶ isimleri anılmaya başlanmıştır. AP içinde tartışmalar yaşanmış, Parti içinde yer alan aşırı sağcı ve muhafazakâr olarak nitelendirilen 15-20 kişilik azınlık grubu Ali Fuat

¹²³ Tuncer, a.g.e. , s.322.

¹²⁴ Cemal Gürsel, 1895 yılında Erzurum'da doğmuş, ilköğrenimini Ordu ilinde yapmış, Erzincan ve İstanbul'da askerî öğrenci olarak eğitim hayatını sürdürmüştür. 1915–1917 yıllarında Çanakkale Savaşlarına, sonrasında Filistin ve Suriye Cephesinde de görev alan Cemal Gürsel, Kurtuluş Savaşı'nın Batı cephesindeki bütün savaşlarında da görev almıştır. 1929 yılında Harp Akademisi'ni bitiren Gürsel, 1958 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştır. 3 Mayıs 1960'ta silahlı kuvvetlerden ayrılmıştır. 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirilen askerî müdahaleden hemen sonra MBK'nın başına getirilmiştir. 28 Mayıs'ta devlet ve hükümet başkanlığı, TSK Başkomutanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı(MSB) yetkilerini üstlenerek yeni hükümeti kurmuştur. Başbakan Adnan Menderes ve iki bakanın idam edilmesinden sonra yeniden demokratik düzene dönülmesi ve 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynamıştır. 10 Ekim 1961'de yapılan seçimlerden sonra oluşturulan TBMM tarafından Türkiye'nin dördüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir.1966 yılında başlayan rahatsızlığının, görevini yapmasına engel olacak duruma gelmesi üzerine, TBMM kararıyla cumhurbaşkanlığı görevine son verilmiştir. Evli ve bir çocuk sahibi olan Cemal Gürsel, 14 Eylül 1966'da vefat etmiştir.

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/cemal_gursel/(Erişim Tarihi: 08.06.2021)

¹²⁵ Ali Fuat Başgil, Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğmuştur. İlk tahsilini Çarşamba'da, orta tahsilinin ilk yıllarını İstanbul'da yapmıştır. 1914'ten itibaren eğitim hayatına ara vererek dört yıl Kafkas cephesinde savaşmıştır. Eğitimini Paris Buffone Lisesi'nde tamamlamış (1921), yükseköğrenimine Grenoble Hukuk Fakültesi'nde devam etmiştir. Paris Hukuk Fakültesi'nde "Boğazlar meselesi" konulu teziyle doktor unvanını almıştır. Ayrıca Paris Siyasî İlimler Okulu ile Edebiyat Fakültesi'ni tamamlayan Başgil, Lahey Devletler Hukuku Akademisi'nin kurslarını bitirdikten sonra yurda dönmüştür (1929). 1930 yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nin sınavını kazanarak doçent olmuş, bir yıl sonra aynı fakültenin Roma hukuku profesörlüğüne atanmıştır. Hatay Anayasasını hazırlamış ve 1937'de Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti Komisyonu'nda görüşülen Hatay'ın bağımsızlığına ilişkin toplantılarda Türk heyetinin hukuk müşavirliğini yapmıştır. 1939 yılında ordinaryüs profesör olan Başgil, 1947'de Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni kurmuştur. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi'nde Millî Birlik Komitesi tarafından 147 öğretim üyesiyle beraber üniversiteden uzaklaştırılmış; 15 Ekim 1961'de Adalet Partisi'nin Samsun listesinden bağımsız aday olarak senatör seçilmiştir. Bu dönemde cumhurbaşkanlığı için adaylığını açıklasa 27 Mayıs'ı savunan çevrelerin tepki ve baskıları sonucu cumhurbaşkanlığı adaylığından ve senatörlükten istifa etmek zorunda kalmıştır. 1965 seçimlerinde AP'den milletvekili seçilerek tekrar parlamentoya girmiştir.17 Nisan 1967'de vefat etmiştir. Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1992, Cilt V, s.128-130. <https://islamansiklopedisi.org.tr/basgil-ali-fuat>. (Erişim Tarihi:08.06.2021)

Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bkz: Cevdet Yavuz, Ord.Prof.Dr.Ali Fuat Başgil, Çarşamba Belediyesi Kültür Yay. , Samsun, 2013.

¹²⁶ Suat Hayri Ürgüplü 13 Ağustos 1903 tarihinde Şam'da doğmuştur. Galatasaray Lisesi'nden sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1926 yılında bitirmiş ve sonrasında Türk-Yunan Ahali Değiş-Tokuşu Mahkemeleri'nde görev almıştır.1929-1932 yıllarında İstanbul Ticaret Mahkemesi hakimliği yapan Ürgüplü, 1939 ve 1943'te Kayseri Milletvekili seçilmiştir. II. Saraçoğlu kabinesinde Gümrük ve Tekel Bakanı olmuş, parlamentoya tekrar1950 yılında dönmüştür.1952 yılına kadar Kayseri Milletvekilliği yapmış, Avrupa İstişari Meclisi'nde başkan yardımcılığı görevini yürütmüş, 1952'de Bonn Büyükelçiliği'ne atanmıştır. 1955'te Londra, 1959'da Washington, 1960'da ise Madrid Büyükelçiliğine atanmıştır. 1961 seçimlerine katılmış ve Cumhuriyet Senatosunun ilk başkanı olmuştur. 1965 yılında ise hükümet başkanlığını yürütmüş ve 1966'da kontenjan senatörü seçilmiştir. 1972'ye kadar bu görevde kalan Suat Hayri Ürgüplü, 1981 yılında vefat etmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/biyog/cumsen_1.htm (Erişim Tarihi: 08.06.2021)

Başgil'in adaylığını isterken, sayıları 100'e yakın olan ve “İdealistler” olarak nitelenen grup ise, Ali Fuat Başgil'e karşı tavrı almışlardır. İdealistlere göre, Başgil, partinin görüşlerini temsil etmemektedir ve Atatürk inkılablarına karşı olan tutumu sebebiyle birleştirici bir güç olması ve tarafsız bir idare kurulmasını sağlaması mümkün olamayacaktır. Parti içindeki üçüncü bir grup ise Ragıp Gümüşpala'nın aday olmasını önermiş ancak Gümüşpala'nın aday olmayacağını belirtmesi üzerine bu üçüncü grup idealistlerle birleşmiş ve Parti Meclisinin en doğru kararı vereceğini ifade etmişlerdir.¹²⁷ Yeni Meclis'te, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne karşı güçler çoğunluğu oluşturmuş ve bu partilerin ortak hareket etmeleri halinde istedikleri kişiyi cumhurbaşkanı seçebilmeleri gündeme gelmiştir. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri içinde hoşnutsuzluk yaratmış ve çözüm için görüşmeler başlamıştır. 21 Ekim 1961 tarihinde hazırlanan ve “21 Ekim Protokolü” olarak anılacak olan bu bildiri ile MBK'nın feshedilmesi, seçimlerin iptal edilmesi ve tüm siyasi partilerin yasaklanması talep edilmiştir.¹²⁸ Ancak İsmet İnönü, net bir karşı duruş sergilemiş, seçimlerin iptalinin çok daha büyük olaylara neden olacağı ve müdahale olursa ordunun karşısında yer alacağı mesajını iletmiştir.¹²⁹

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin müdahalesini yersiz bulan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ile Kuvvet Komutanları, 23 Ekim'de Genelkurmayda yeni bir toplantı düzenlemiş ve bazı şartlar öne sürmüşlerdir. Bu şartlar; Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi, Eminsu'ların geri dönmeleri, 147'lerin üniversitelere geri alınmaması ve Yassıda suçlularının affedilmemesidir. Parti liderlerinin bu şartları kabul etmeleri durumunda, 21 Ekim Protokolünün uygulanmamasına, yani darbe girişiminde bulunulmamasına karar verilmiştir. Çankaya ve Genelkurmayda yapılan toplantıların ardından, 24 Ekim 1961 tarihinde siyasi parti liderleri, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in başkanlık ettiği ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay ile yirmiden fazla general katıldığı toplantıda “24 Ekim Protokolü” adı verilen protokolü imzalamışlardır. 147'lere ilişkin şartlar dışında diğer hususlar üzerinde anlaşılmıştır.¹³⁰ 21 ve 24 Ekim Protokolleri, ordunun yeni kurulacak rejim ve iktidar üzerinde askerî vesayetinin devam ettiğinin ve ayrıca

¹²⁷ Cumhuriyet, 22.10.1961, s.1, 5.

¹²⁸ Bu protokol, İstanbul'da Harp Akademisi'nde 10 general ve 28 albayın katılımıyla yapılan toplantıda seçim sonuçlarının ve Cumhurbaşkanı adaylarına ilişkin gelişmelerin müdahaleyi gerektirdiğine karar verilmesi üzerine hazırlanmıştır. Tunçkanat, a.g.e., s.458-459.

¹²⁹ Hikmet Özdemir, Siyasal Tarih (1960-1980), Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980, IV, Der: Sina Akşin, Cem Yay. , İstanbul, 1997, s.208-209; Demirel, a.g.e. , s.34.

¹³⁰ Turan, a.g.e. , s.84-85; Demirel, a.g.e. , s.34-35; Çavdar, a.g.e. , s.116-117.

AP'nin 27 Mayıs Askeri Müdahalesi' ne karşı net bir tavır ortaya koymasının henüz mümkün görünmediğinin kanıtı olmuştur.¹³¹

Bu gelişmelerin ardından, diğer adaylar adaylıktan çekilmiş, Ali Fuat Başgil, cumhurbaşkanlığı adaylığı ile birlikte senatörlükten de istifa ederek İstanbul'a dönmüş¹³² ve 25 Ekim 1961 günü TBMM üyeleri, tek aday olan Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanı seçmişlerdir.¹³³ Meclis ve senato başkanlığı seçimlerinin de bir türlü tamamlanamaması üzerine, Partiler aralarında anlaşmış ve Senato Başkanlığı'na AP'den Suat Hayri Ürgüplü, Millet Meclisi Başkanlığına CHP'den Fuat Sirmen seçilmiştir.¹³⁴

Cumhurbaşkanlığı ve meclis başkanlığı seçim krizleri aşıldıktan sonra hükümet arayışları dönemi başlamıştır. Ancak 1961 Genel Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına iktidar olabilecek, hükümet kurabilecek çoğunluğu elde edememiştir. Türkiye ilk kez koalisyon hükümeti kavramı ile karşılaşmıştır. Koalisyon hükümetinin hangi partilerden oluşacağı ve kimin başbakan olacağı çözüm bekleyen önemli sorunlar haline gelmiştir. Meclisteki, sandalye sayılarına ve seslendikleri taban ve ilkelere bakıldığında AP ve YTP arasında bir koalisyon kurulması beklentisi oluşmuştur.¹³⁵ Fakat siyasi partiler arasında bir uzlaşma zemini oluşmadığı gibi, koalisyona katılıp katılmama hususunda parti içi tartışmalarda sertleşmiştir. Özellikle AP içinde yer alan aşırı sağcılar ve eski DP'liler kesinlikle koalisyonda yer alınmaması gerektiğini belirtirken, mutediller ise memleket menfaatleri için fedakârlık yapılması ve üzerlerine düşen tarihi ödevi yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmişlerdir. Tartışmalar ve görüşmelerden sonuç alamayınca Cemal Gürsel, 10 Kasım'da hükümeti kurma görevini İnönü'ye verdiğini açıklamıştır.¹³⁶

Gümüşpala ile bir kısım AP'liler, karşı koyan müfritlere rağmen CHP-AP koalisyonu teklifinin kabul edilmesini sağlamış ve yaşanacak olası bir rejim krizinin ve ordunun müdahalesinin önüne geçmeyi başarmışlardır. Bu şekilde davranarak AP'ye saygınlık kazandırdıkları gibi siyasi arenada kabul edilmelerini de sağlamışlardır.¹³⁷

¹³¹ Ümit Cizre-Sakallıoğlu, AP- Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi, İletişim Yay., İstanbul,1993,s.49.

¹³² Ali Fuat Başgil, Hatıralar, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005, s.100-115.

¹³³ Seçime 607 üye katılmıştır. 434 kişi kabul oyu,156 kişi çekimser oy kullanmış, 17 kişi başka kişilere oy vermiş ve 31 kişi oy kullanmamıştır. RG, S: 10943, 27.10.1961, s.5541.

¹³⁴ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), Dönem: 1, Cilt: 1,Birleşim: 2, 27.10.1961, s.22-23; Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), Dönem: 1, Cilt: 1, Birleşim: 4, 1.11.1961, s.46.

¹³⁵ AP ile YTP'nin toplam 223 milletvekili ve 98 senatörüne karşılık, CHP'nin 173 vekili ve 36 senatörü vardır.

¹³⁶ Cumhuriyet, 11.11.1961,s.1.

¹³⁷ Çavdar, a.g.e. , s.117.

20 Kasım 1961 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk koalisyon protokolü imzalanmış ve AP-CHP Koalisyonundan oluşan VIII. İnönü Hükümeti (20.11.1961-25.06.1962) oluşturulmuştur.¹³⁸ Partilerin, hükümete eşit sayıda bakanla ve birer başbakan yardımcısı ile katılması kararlaştırılmış, Gümüşpala'nın başbakan yardımcılığını kabul etmemesi üzerine bu görev Akif Eyidoğan'a verilmiş, CHP'den ise Turhan Feyzioğlu başbakan yardımcısı olarak atanmıştır.¹³⁹

Hükümet kurulmuş fakat önünde halledilmesi gereken çok ciddi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. İki parti tabanı arasındaki husumet ve güvensizlik devam etmiş ve zorlama iktidar ortaklığı altı ay sürmüştür. Koalisyonun bozulmasında en önemli etkiyi eski DP siyasetçilerine genel af getirilmesi hususu ve CHP'nin belirttiği planlı ekonomi projesi oluşturmuştur.¹⁴⁰ Koalisyon kurulmuş ancak bir türlü uyumlu bir çalışma ve işleyiş gerçekleştirilememiş, özellikle AP içindeki muhalifler sürekli huzursuzluk çıkarmıştır. Özellikle AP ve YTP'li bir kısım milletvekillerinin, sadece siyasi af konusunu gündemde tutmaları, DP ve 27 Mayıs hakkında beyanlarda bulunmaları, hatta ordu ve ordu mensupları hakkında olumsuz ifadeler kullanılması orduyu rahatsız etmiş ve endişelendirmiştir. Bu parti içi huzursuzluklar ve koalisyonun gerektiği gibi çalışmıyor olması sebebiyle siyasi istikrarsızlıktan endişe eden ordunun müdahale girişimi ile karşılaşmış ve Albay Talat Aydemir başkanlığındaki bir kısım Türk Silahlı Kuvvetler mensubu yönetime el koymak üzere harekete geçmişlerdir.¹⁴¹ Siyasi Partilerin birlikte yayınladıkları ortak beyan ile “27

¹³⁸ AP' den Necmi Öktem (Çorum Milletvekili) ve Nihat Su (Antalya Milletvekili) Devlet Bakanlığı'na, Ahmet Topaloğlu (Adana Milletvekili) İçişleri Bakanlığı'na, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na Dr. Suat Seren (Isparta Senatörü), Ticaret Bakanlığı'na İhsan Gürsan (İzmir Milletvekili), Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na Şevket Pulatoğlu (Trabzon Senatörü), Ulaştırma Bakanlığı'na Cahit Akyar (Denizli Senatörü), Tarım Bakanlığı'na Cavit Oral (Adana Milletvekili), İmar ve İskân Bakanlığı'na Muhittin Güven (İstanbul Milletvekili), Basın Yayın ve Turizm Bakanlığı'na Kamuran Evliyaoğlu (Samsun Milletvekili), atanmıştır. CHP'den devlet Bakanlığı'na Avni Doğan (Kastamonu milletvekili) ve Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara Senatörü), Milli Savunma Bakanlığı'na M. İlhami Sancar (İstanbul milletvekili), Adalet Bakanlığı'na Kemal Sahir Kurutluoğlu, Dışişleri Bakanlığı'na Selim Rauf Sarper (İstanbul milletvekili), Milli Eğitim Bakanlığı'na M. Hilmi İncesulu (Çorum milletvekili), Maliye Bakanlığı'na O. Şefik İnan (Çanakkale Milletvekili), Sağlık Bakanlığı'na S. Suat Seren (Isparta senatörü), Bayındırlık Bakanlığı'na M. Emin Paksüt (Ankara Milletvekili), Çalışma Bakanlığı'na Bülent Ecevit (Ankara Milletvekili) ve Sanayi Bakanlığı'na Fethi Çelikbaş (Burdur milletvekili) getirilmiştir. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yay. , Ankara, 2015, s.1-4. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar> (Erişim Tarihi: 20.04.2021)

¹³⁹Gümüşpala, kendisinin hükümeti dışarıdan kontrol etmek ve vatandaşların arasından ayrılmamak için hükümette görev almadığını söylemesine karşın, partisindeki Bayar-Menderes kliğine karşı bir pozisyon almak ve CHP'nin kontrolü altına girdi izlenimi vermeme için koalisyona girmediği iddia edilmiştir. Turan, a.g.e. , s.92 ; Metin Toker, İsmet Paşayla 10 Yıl (1961-1964), Burçak Yay. , Ankara, 1969, s.20.

¹⁴⁰ Özdemir, a.g.e. , s. 210 ; Zürcher, a.g.e. , s. 363.

¹⁴¹ Yeşim Demir, “Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, (2006), C.V/13, s.155-171.<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25526/269261>. (Erişim Tarihi 02.06.2021)

Mayıs'ın meşruiyeti aleyhine girişilen her tür tahrik ve tecavüzün karşısında olacaklarını"¹⁴² belirtmeleri ve başbakan İsmet İnönü'nün girişimleri ile harekât durdurulabilmiştir. ¹⁴³ Askerim müdahalesi bir kez daha durdurulmuş, partiler arası bir uzlaşma havası hâkim olmuştur. 22 Şubat benzeri bir girişimin tekrar etmemesini temin üzere Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında hükümet üyeleri, parti liderleri ve temsilcilerinin katılımıyla bir toplantı yapılmış, komisyon oluşturulmuştur. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi aleyhine ve Anayasaya karşı işlenecek suçlar konusunda yasal tedbirleri belirleyen ve "*Tedbirler Kanunu*" adı verilen yasa çalışmaları başlamıştır.¹⁴⁴Yasa tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında özellikle AP üyelerinin yoğun eleştirisi ve karşı çıkışları ile karşılaşmıştır.¹⁴⁵ Ancak tüm bu tartışmalara karşın yasa 3 Mart 1962 tarihinde Millet Meclisi'nde ve 5 Mart 1962'de Cumhuriyet Senatosu'nda kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Tedbirler Kanunu ile yaşanan gerilim henüz atlatılmadan bu kez İsmet İnönü'nün Talat Aydemir ve beraberindekilere vermiş olduğu sözü yerine getirmek için Af Kanunu çıkarılması çalışmalarını başlatması gerilimi tırmandırmıştır. AP, Yassıada'da bulunanların da bu Af Kanunu kapsamına alınmasını talep etmiş, bu talep CHP-AP koalisyonunun sona ermesine neden olmuştur. ¹⁴⁷

CHP-AP koalisyonu, askeri müdahale girişimleri ve yeniden sivil demokrasiye geçiş sürecinde oldukça zorlu konular ile karşı karşıya kalmış ve sonunda dağılmış olmasına karşın önemli icraatları gerçekleştirmiştir. 1960'ta askerî yönetim tarafından görevlerinden uzaklaştırılmış olan 147 öğretim üyesinin yeniden görevlerine dönmelerine imkân sağlayan yasanın kabulü,¹⁴⁸ Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanunu'nun kabulü, Yüksek Hâkimler Kurulu Kanunu'nun kabulü,¹⁴⁹ Doğu Anadolu'da

¹⁴² Cumhuriyet, 23.02.1962, s.1, 5.

¹⁴³ Ahmad, a.g.e. , s.266.

¹⁴⁴ Turan, a.g.e. , s.116.

¹⁴⁵ MMTD, Dönem:1, Cilt:4, Birleşim:62, 03.03.1962, s.41 ; MMTD, 03.03.1962, s.51-52. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c004/mm_01004066. (Erişim Tarihi:08.06.2021)

¹⁴⁶ Resmi Gazete, S: 11053, 07.03.1962, s.6837-6838.

¹⁴⁷ Ahmad, a.g.e. , s. 229.

¹⁴⁸ 27 Ekim 1960 tarihli ve 114 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılmasına ilişkin iş bu yasa 28 Mart 1962 tarihinde Millet Meclisi'nde, 12 Nisan'da Senato'da kabul edilmiştir. MMTD, Dönem: 1, Cilt: 4, Birleşim: 66, 28.03.1962, s.166. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c004/mm_01004066. (Erişim Tarihi: 08.06.2021)

CSTD, Dönem:1, Cilt:4, Birleşim:66, 12.4.1962, s.306-307, 324-326.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t01/c003/cs_01003050. (Erişim Tarihi:08.06.2021)

¹⁴⁹ 22 Nisan 1962 tarihinde kabul edilmiş ve 25 Nisan'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. MMTD, Dönem:1, Cilt:4, Birleşim:79, 22.04.1962, s.1-36.

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c004/mm_01004079. (Erişim Tarihi:08.06.2021)

yaşanan kıtlık ile mücadele, NATO ile ilişkilerin sürdürülmesi bu dönem koalisyonun çözümlendiği önemli icraatlardır.

Koalisyonun dağıldığı bu süreçte Gümüşpala ve yöneticilerden hoşnut olmayanların parti içinde muhalefeti artmış ve birçok AP' li de partiden istifa etmiştir.¹⁵⁰ 2 Haziran 1962'de hükümeti kurma görevi tekrar İsmet İnönü'ye verilmiş, yoğun pazarlık ve askerî baskı neticesinde 24 Haziran 1962'de bu kez CHP, CKMP, YTP ve bağımsızlardan oluşan bir koalisyon hükümeti (25.06.1962-25.12.1963) kurulmuştur.¹⁵¹IX. İnönü Hükümeti,11 CHP, 6 YTP, 4 CKMP ve 2 Bağımsız bakandan oluşmuştur.¹⁵² YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, Başbakan Yardımcılığını üstlenmiştir CKMP Başkanı Osman Bölükbaşı ile 28 senatör ve milletvekili, koalisyonda yer almaya karşı oldukları için partiden istifa etmiş ve Millet Partisi'ni (MP) kurmuştur.¹⁵³

Yeni koalisyon döneminin en önemli olayı Anayasayı ihlal suçu ile hüküm giymiş olanların cezalarında 4 yıl indirim yapılmasını ve belli bir yerde ikamet etmeye mahkûm olanların da cezalarının affedilmelerini düzenleyen “*Kısmi Af Yasası*” olmuştur.¹⁵⁴ Bu Af Yasası ile 282 Yassıada mahkûmu tahliye olmuştur. Bu dönemin büyük yankı uyandıran gelişmelerinden bir diğeri de MBK tarafından sürgün edilmiş olan Doğu Anadolu'nun büyük toprak ağalarının ve aşiret reislerinin yerlerine dönmelerine izin verilmesine ilişkin yasal düzenlemedir.¹⁵⁵ Hükümetin sağa vermiş olduğu bu tavizler CHP içinde sert bir biçimde eleştirilmiştir.¹⁵⁶

Yeni koalisyon hükümetinin icraatlarını yakından takip eden ve muhalefet partisi olarak etkin bir muhalefet yürüten AP 30 Kasım 1962'de ilk büyük kongresini gerçekleştirmiştir.

¹⁵⁰ Devlet Bakanı Necmi Ökten, Emin Acar, Nazmi Ökten ve Kudret Mavitan, Ekonomi ve Ticaret Bakanı İhsan Gürsan, İzmir milletvekili Kadri Özek, Cevdet Perin ve Manisa Senatörü Emin Acar 12 Haziran'da, Başbakan Yardımcısı Akif Eyidoğan, Basın Yayın Bakanı Kamuran Evliyaoğlu, Afyon milletvekili Haluk Nurbaki ile AP ileri gelenlerinden Turhan Kapanlı 14 Haziran'da AP'den istifa etmişlerdir. Cumhuriyet, 1.6.1962, s.1, 5; Milliyet, 6.6.1962, s.1,7; Milliyet, 7.6.1962, s.7; Milliyet, 8.6.1962, s.1, 7; Cumhuriyet, 13.6.1962,s.5; Cumhuriyet, 15.6.1962, s.1, 5.

¹⁵¹ Ahmad, a.g.e. , s.268.

¹⁵² İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, a.g.e., s.157-160.<https://www.tbmm.gov.tr/yayimlar>. (Erişim Tarihi:20.04.2021)

¹⁵³ Cumhuriyet, 15.6.1962,s.1,2,4.

¹⁵⁴ AF Yasası 12 Ekim'de Millet Meclisi'nde, 16 Ekim'de Senato'da kabul edilmiş ve 18 Ekim'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. RG, S: 11235, 18 Ekim 1962, s.8846. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11235>.(Erişim Tarihi 09.06.2021)

¹⁵⁵ Ahmad, a.g.e. , s.269-270.

¹⁵⁶ Cumhuriyet, 23.09.1962, s.1,7.

AP I. Büyük Kongresi Ankara'da Yenimahalle Alemdar Sineması'nda toplanmıştır. Kongrede önce Başkanlık divanı seçimi yapılmış ve Başkanlık Divanına Mümtaz Tarhan seçilmiştir. İkinci Başkanlık seçimini de Osman Kibar kazanmıştır.¹⁵⁷ Başkanlık divanı seçiminden sonra Ragıp Gümüşpala konuşmasını yapmak üzere söz almış, AP'nin Türk siyasal hayatındaki önemini vurgulamış ve “*Düzenin gelebilmesi için zindanlarımızda tek siyasi mahkûmun kalmaması, ilk ve kaçınılmaz şarttır. Demokrasilerin yeni zaferler arifesinde olduğu bir devirde, zindanlarında kanaatlerinden dolayı hapsedilmiş bir miktar siyaset adamı bulundurmaya idare-i hükümet vasıtası olarak geçer akçe saymak gaflettir. İnsanların tereddütlerini istismar edebilmenin bir hududu vardır. Bu sabır artık sona ermiştir. AP'nin büyük kongresi bu sonun başı olacaktır. Milli arzunun savsaklanması devam ederse yaralar derinleşecektir*” diyerek af konusundaki tutumlarını yinelemiş ve amaçlarını ortaya koymuştur.¹⁵⁸ Konuşmasının devamında, 27 Mayıs'a karşı oldukları hususunun doğru olmadığını, 27 Mayıs'ın değil, onun ticaretini yapmak isteyenlerin karşısında olduklarını, Atatürk devrimlerinin her hangi bir zümre veya partinin teşvikiyle sarsıntıya uğrayacak kadar eğreti olmadığını ifade etmiştir.

Kongrenin ikinci gününde, müfritler grubu adına konuşan senatör ve milletvekilleri sert ve saldırgan konuşmalar yapmış, DP dönemini öven, CHP Genel Başkanı İnönü ve hükümete karşı ağır eleştiriler içeren beyanlarda bulunmuşlardır.¹⁵⁹ Kongre sonrası bu konuşmaları yapanlar hakkında Tedbirler Kanunu'na aykırılıktan soruşturma açılmıştır.¹⁶⁰ Kongrede karşısında başka aday olmayan Ragıp Gümüşpala tekrar genel başkanlığa seçilmiş, Merkez İdare Kurulu (MİK)¹⁶¹ seçimleri yapılmış ve “*Milli Hâkimiyet Andı*” kabul edilmiştir.¹⁶²

¹⁵⁷ Milliyet, 01.12.1962, s.1, 7.

¹⁵⁸ Ebru Saliha Açıköz, Adalet Partisi-Doğruyol Partisi, Türkiye'de Siyasi Partiler, Der: Mehmet Kabasakal, Es Yay. İstanbul,2013, s.56; Halit Kaya, Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965), Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2014, s.147; Cumhuriyet, 1.12.1962, s.1, 5,7;

¹⁵⁹ Cumhuriyet, 02.12.1962,s.1,7.

¹⁶⁰ Senatörlerden Yusuf Demirağ, Mualla Akarca, Milletvekillerinden, Şinasi Osma (İzmir), Turhan Bilgin (Erzurum), İhsan Ataöv (Antalya), , Mustafa Kaptan (Sinop) ve delegelerden Vehip Atalay (Erzurum)'ın Tedbirler Kanununa aykırı hareket ettikleri tespit edilmiş, dokunulmazlıklarının kaldırılması için Adalet Bakanlığına tezkere yazılmıştır. Milliyet, 13.12.1962,s.1.

¹⁶¹Merkez İdare Kurulu'na (MİK) müfritler grubu egemen olmuş ve bu gruptan Sadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Reşat Özarda, Cevat Önder, Orhan Süersan, , Fethi Tevetoğlu, Gökhan Evliyaoğlu, Ali Bozdoğanoglu, Tahsin Demiray, Ertuğrul Akça, Vedat Ali Özkan, M.Ali Aytaş, Ferhat Nuri Yıldırım, Haldun Menteşoğlu, Osman Şahinoğlu, Etem Kılıçoğlu, Enver Kaplan; mutediller arasında ise Ahmet İhsan Kırmımlı, Muhittin Güven, Tekin Arıburnu, Süleyman Demirel ve Seyfi Kurtbek ve her iki listenin de dışından olan Kadri Eroğan seçilmişlerdir. Cumhuriyet, 04.12.1962, s.5

¹⁶² Milli Hâkimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi, Milli Hâkimiyet Andı, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı No:1,Şark Matbaası, Ankara,1963, s.5-6.

I. Büyük Kongre sonrası dönemde; AP tarafından af konusu sürekli gündemde tutulmuş, Başbakan İsmet İnönü'ye siyasi af getirilmesi hususunda bildirimler gönderilmiş ve Kayseri Cezaevi'nde bulunan siyasi mahkûmlar ziyaret edilmiştir.¹⁶³ Yürütülen çalışmalar sonuç vermiş ve nihayet Koalisyon Hükümetinin hazırladığı “*Kısmi Af*” kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun kapsamında eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar sağlık sorunları nedeniyle tahliye edilmiş ve bu durum AP içinde büyük bir sevinç yaratmıştır. Celal Bayar'ın Ankara'ya gelişi sırasında yaşananlar ve verilen demeçler CHP ve askeri kesimi fazlasıyla rahatsız etmiştir. AP karşıtı gruplar tarafından Celal Bayar'ın evi taşlanmış¹⁶⁴ ve 26 Mart'ta da AP Genel Merkezi'ne düzenlenen saldırıda evrak ve eşyalar yakılmış, yaralananlar olmuştur. Bu yaşanan ve kontrolden çıkan olaylar sebebiyle Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı ile görüşmüş ve Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) önemli kararlar alınmıştır.¹⁶⁵ AP'den istifalar söz konusu olmuştur. AP adına Ragıp Gümüşpala ve bir kurul Başbakan İnönü ile görüşmüş, olayların durdurulması için yardım istemiştir. Ancak yaşanan olaylar neticesinde huzursuzluk giderek artmış,¹⁶⁶ hükümet, ordu ve AP arasında gerilim giderek tırmanmış ve Talat Aydemir tarafından tasarlanan II. Darbe girişimi de yine İsmet İnönü'nün müdahalesi ile durdurulabilmiştir.¹⁶⁷ Bakanlar Kurulu, 21 Mayıs 1963'te Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay süre ile sıkıyönetim ilan etmiştir.¹⁶⁸ Ancak sıkıyönetim sürekli uzatılmış, Ankara ve İstanbul'da 14 ay, İzmir'de ise 5 ay sürmüştür.¹⁶⁹

17 Kasım 1963 mahallî seçim¹⁷⁰ sonuçlarına bakıldığında YTP ile CKMP'nin AP karşısında oy kaybettikleri görülmüştür. Oy kaybetmelerinin nedenini CHP ile koalisyonda olmalarına bağlayan YTP ve CKMP hükümetten çekilmiştir. Bu gelişmeler üzerine 2 Aralık 1963'te İsmet İnönü de istifa etmiş ve böylece 27. Cumhuriyet Hükümeti de sona ermiştir.¹⁷¹ Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 10 Aralık'ta hükümet kurma görevini AP'ye vermiş,¹⁷² ancak Ragıp Gümüşpala güçlü ve uyumlu bir hükümet kurmanın mümkün

¹⁶³ Milliyet, 11.02.1963, s.7.

¹⁶⁴ Arcayürek, a.g.e. , s.101; Metin Toker, İsmet Paşayla 10 Yıl (1961-1964), Akis Yay. , Ankara, 1967, s.130.

¹⁶⁵ Alınan Kararlara göre Celal Bayar, Hükümet'in göstereceği yerde gözaltında tutulacak, 27 Mayıs Bayramı ve Partiler Kanunu ivedilikle düzenlenecek, Tedbirler Kanununu uygulanacaktır. Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yay. , Ankara, 1976, s.260.

¹⁶⁶ Cumhuriyet, 29.03.1963, s.1, 5.

¹⁶⁷ Talat Aydemir ve Talat Aydemir Konuşuyor, May Yay. , İstanbul, 1966, s.36. Demir, a.g.m. , s.164-168.

¹⁶⁸ Cumhuriyet, 22.05.1963, s.1, 5, 6.

¹⁶⁹ Karpat, a.g.e. , s.203.

¹⁷⁰ 1963 yerel seçimlerinde Belediye Başkanlığında AP: 1.366.172 oy CHP: 1.061.694 oy, Belediye Meclisinde AP: 1.357.243 oy, CHP: 1.038.562, İl Genel Meclisinde AP: 4.344.185 oy CHP: 3.458.972 oy almıştır. Resmi Gazete, 17.01.1964, sayı. 11609. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11609>.(Erişim Tarihi:04.07.2021)

¹⁷¹ Karpat, a.g.e. , s.210-211.

¹⁷² Bu görevin AP'ye verilmiş olması, Türk Ordusu'nun AP'yi kabul ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Zürcher, a.g.e. , s.363-364.

olmadığını, erken seçim kararı alınması gerektiğini belirterek görevi iade etmiştir. Hükümet kurma görevi tekrar İsmet İnönü'ye verilmiştir.¹⁷³ İnönü, 25 Aralık 1963'te bağımsızlarla birlikte X. İnönü Hükümeti'ni (25.12.1963-20.02.1965) kurmayı başarmıştır. TC'nin III. Koalisyon Hükümeti'ne YTP dışarıdan destek vermiştir.¹⁷⁴ III. Koalisyon Hükümeti'nin karşılaştığı en önemli sorun Kıbrıs Sorunu¹⁷⁵ olmuştur. Kıbrıs'taki gelişmeler üzerine Bakanlar Kurulu, 6-7 Haziran'da Ada'ya çıkartma yapılmasına karar vermiş, ABD Başkanı Johnson, Türkiye'nin, Amerika'nın vermiş olduğu silahları müdahale için kullanamayacağını bildirmiştir. Tüm bu yaşanan gelişmeler, Amerika'ya karşı güvenin sarsılmasına ve Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini düzeltmek için harekete geçmesine neden olmuştur.¹⁷⁶ Kıbrıs'ta Rumların başlattığı saldırılar, Türk Hava Kuvvetleri'nin (THK) 8-9 Ağustos 1964'te yaptığı müdahaleden sonra azalmış, çatışmalar yerini Türklere karşı uygulanan ekonomik ablukaya bırakmıştır.¹⁷⁷

Bu dönemde Türk dış politikasını meşgul eden konulardan bir diğeri ise Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi ve üyelik sürecinin başlatılması olmuştur. Türkiye'nin, AET'ye ortak bir üye olarak katılmasını öngören anlaşma, 12 Eylül 1963'te Ankara'da imzalanmış ve 1 Aralık'ta yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁸

Yaklaşan 7 Haziran 1964 Senato seçimleri için seçim çalışmalarını yürüten AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, yorgun düşmüş ve odasında konuşmasını hazırlarken rahatsızlanmıştır. Tüm müdahalelere karşın kurtarılamayan Ragıp Gümüşpala 6 Haziran 1964'te vefat etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷³ Turgay-Ahmad, a.g.e. , s.268.

¹⁷⁴ Ahmad, a.g.e. , s.276.

¹⁷⁵ Kıbrıs sorunu, uluslararası ve çok boyutlu bir sorun olup günümüze kadar devam etmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti 1960'ta kurulmuş, Türk ve Rum haklarına eşit bir statü ve ortaklık hakkı tanınmıştır. Esas amaçları Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı olan Kıbrıslı Rumlar, Türklere Anayasa ile verilen hakları tanımak istememiş ve Türklere iktidar hakkı tanıyan yeni devlet yapısını kabullenememişlerdir. 30 Kasım 1963'te Rum tarafı, Anayasa ile Türklere tanınan hakları kaldırmaya yönelik 13 maddelik değişiklik teklifini sunmuş, devamında gerilim artmış ve 23-25 Aralık'ta "*Kanlı Noel*" katliamı olarak anılan olaylar yaşanmıştır. Artan olaylar, Türk jetlerinin 25 Aralık'ta ihtar uçuşu yapması ile önlenebilmiştir. 1 Ocak 1964'te Londra ve Zürih Antlaşmalarının hükümsüz olduğu ilan edilmiş ve Türklere tanınan haklar silah zoruyla gasp edilmiş, yönetim Rumlara geçmiştir. 4 Mart 1964'te, Kıbrıs'ta BM Barış Gücü kurulmasına karar verilmiştir Olayların devam etmesi üzerine, 16 Mart'ta TBMM'de Kıbrıs'a askerî müdahale için Hükümete yetki verilmiştir. Melek M. Fırat, 1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.123-124.

¹⁷⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.794.

¹⁷⁷ Melek M. Fırat, Yunanistan ile İlişkiler, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I, Ed: Baskın Oran, İletişim Yay. , İstanbul, 2000. s.720-734.

¹⁷⁸ Mehmet Ali Birand, Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 1959-2004, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s.10.

¹⁷⁹ Cumhuriyet, 07.06.1964, s.1, 7.

Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümü ile AP içerisinde liderlik mücadelesi başlamıştır. Partinin yeni liderinin belirleneceği AP II. Büyük Kongresi'nin Kasım ayı sonunda yapılması kararlaştırılmış ve o tarihe dek Sadettin Bilgiç geçici başkan olarak görevlendirilmiştir. 27-29 Kasım 1964'te gerçekleşen II. Büyük Kongre'de Genel Başkanlık için Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Seyfi Kurtcebe, Ali Fuat Başgil, Tekin Arıburnu ve Sadettin Bilgiç'in isimleri geçmiş, ancak 28 Kasım 1964'te toplanan Kongre de General Tekin Arıburun, Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel Genel Başkanlık için aday olmuşlardır.¹⁸⁰ Başkanlık yarışı Sadettin Bilgiç¹⁸¹ ile Süleyman Demirel¹⁸² arasında yaşanmıştır. Süleyman Demirel, *“Kahraman Türk Ordusu ile Türk halkını karşı karşıya getirmeyi arzu edenlerin sonu hüsrana olacaktır.... Adalet Partisi, demokratik rejimin teminatıdır ve Türk halkının iktisadi bir mucize yaratılmasına ihtiyacı vardır ve bu mucize partimizin gayreti ile yaratılacaktır.”* diyerek hem ordu ile ilgili tutumunu hem de ülkenin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına ilişkin hedeflerini ortaya koymuştur.¹⁸³ Oylama sonucunda 1679 oydan 1072'sini alan Süleyman Demirel, Genel Başkan seçilmiştir.¹⁸⁴

27 Mayıs Askeri Müdahalesi hakkında net bir karşı duruş sergileyen Sadettin Bilgiç'e karşı seçimi kazanan Demirel, bu başarıyı farklı çevrelerin desteğini alarak sağlamıştır.¹⁸⁵ AP Genel Başkanlığına Süleyman Demirel'in seçilmesi, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve CHP tarafından olumlu karşılanmıştır. Demirel bir yandan AP'nin, DP'nin devamı olduğunu

¹⁸⁰ Bilgiç, a.g.e., s.124.

¹⁸¹ Doktor olan Sadettin Bilgiç, DP kökenli ve muhafazakar bir aileden gelmektedir. Babası müftü olan Sadettin Bilgiç'in ağabeylerinden biri Sait Bilgiç, DP milletvekilliği yapmış ve Yassıada'da yargılanmıştır. Diğer ağabeyi Profesör Emin Bilgiç ise MBK kararı ile Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden atılmıştır. Sadettin Bilgiç'in parti içinde de İslami muhafazakâr kesimi temsil ettiği ve 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne karşı intikam duyguları ile hareket ettiği inancı hâkim olmuştur. Rakibi Demirel'e göre dindar ve milliyetçi kesimle ilişkilerinin eskiye dayandığı bilinmektedir. Ancak, Sadettin Bilgiç'in, AP'nin kuruluşunda ve ayakta kalmasında önemli roller oynamış ve parti tabanında kabul görmüş olması O'nu zorlu bir rakip haline getirmiştir. Demirel, a.g.e. , s.36-38; Bilgiç, a.g.e. , s.128-139; Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bkz: Sedat Turhan, Adalet Partisi İçinde Bir Muhalif: Sadettin Bilgiç, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2015.

¹⁸² Süleyman Demirel, Isparta İslamköy'de 1924 yılında orta halli bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Devlet okullarında okumuş ve İTÜ İnşaat Mühendisliğini bitirmiştir. Menderes Hükümetleri döneminde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'nde Barajlar Dairesi Reisliği yapmış, 1955 yılında Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne getirilmiştir. Çalışma yaşamında 1949-1950 ve 1954-1955 yıllarını Amerika'da çalışarak geçirmiştir. Sonrasında devlet hizmetinden ayrılarak özel sektörde çalışmış iyi bir mühendis, bürokrat ve başarılı bir girişimci olarak 1962 yılında siyasete atılmıştır. Süleyman Demirel, rakibi gibi uzun süredir siyasette değildir ve AP kuruluşundaki zorlu süreçte yer almamıştır. Ancak, başta dezavantaj gibi görünen bu özelliği sonrasında bir avantaja dönüşmüş ve diğer nitelikleri ile birleştiğinde uzun yıllar Türkiye Siyasetine yön veren isimlerden biri olmasını sağlamıştır. Yeşim Arat, Süleyman Demirel, Türkiye'de Liderler ve Demokrasi, Ed:Metin Heper-Sabri Sayarı, Çev. Zuhâl Bilgin, KitapYay. , İstanbul, 2008, s. 87-105. Ayrıca detaylı bilgi için bkz: Hulusi Turgut, Demirel'in Dünyası, Bir Liderin Doğuşu (1924-1962) Bir Liderin Yükselişi (1962-1971), ABC Yay. , İstanbul, 1992; Tekin Erer, Lider Demirel, Ceylan Yayınevi, 1977

¹⁸³ Milliyet, 29.11.1964, s.1, 7; Cumhuriyet, 29.11.1964, s.1,5.

¹⁸⁴ Kongre seçimlerinde Bilgiç 522, Arıburnu 39, Başgil 4 oy almıştır. Cumhuriyet, 30.11.1964, s.1.

¹⁸⁵ Toker, a.g.e. , s.141-142.

vurgularken diğerk yandan da parti içerisindeki aşırıları ancak kendisinin durdurabileceğini ima ederek kendisinin desteklenmesini sağlamıştır.¹⁸⁶Türk siyasetinde Demirel, asker ve mülkiye kökenli olmamasına, sıradan bir vatandaş olmasına, seçkin bir aileden gelmemesine karşın çalışıp, iyi bir eğitim alarak devletin üst kadrolarında görev alınabileceğini gösteren ilk örnek ve rol model olmuştur. Teknokrat olan Demirel, ekonomiden anlayan ve donanımlı biri olarak modern bir lider imajı vermiştir.¹⁸⁷Ancak modern imajının yanında gelenek ve milli değerlerinden vazgeçmediğini, bu ikisinin bir arada olabileceğini göstermesi ve uzlaşmacı tavrı O'nu başarıya taşıyan diğerk meziyetleri arasında sayılmıştır.¹⁸⁸ Süleyman Demirel'in liderliği ile birlikte kendisini daha net tanımlayan, siyasal ve ekonomik alanda ne yapmak istediğini bilen bir AP karşımıza çıkmıştır.¹⁸⁹

Ayrıca bu Kongrede AP tüzük ve programı yenilenmiştir. Delegelerin oy birliği ile 27-29.11.1964 te kabul edilen yeni program şu ana kısımlardan oluşmuştur:

- 1- Temel görüşler
- 2- İktisadi Düzen ve Kalkınma Politikaları
- 3- Sosyal Hizmetler ve Sosyal Güvenlik
- 4- Amme İdaresi¹⁹⁰

Tüzük detaylandırılmış ve 7 Kısımdan oluşmuş, Üyeler, Parti Teşkilatı, disiplin İşlemleri, TBMM AP grupları, Mahalli Meclis grupları, Mali Hükümler, Seçimler ve Adaylar, Millet Meclisi ve Mahalli seçimlere ilişkin hükümler detaylı bir biçimde düzenlenmiştir.¹⁹¹

1.2.2. 1965 Genel Seçimleri (10 Ekim 1965)

Süleyman Demirel, Genel Başkan olur olmaz etkili ve baskın bir muhalefet örneği sergilemeye başlamıştır. İlk olarak CHP'nin önerdiği, seçim kanununda değişiklik yapılmasına ilişkin yasa teklifine karşı çıkmış ve Meclis görüşmelerine katılmayarak tepki

¹⁸⁶ Demirel, a.g.e. , s.45.

¹⁸⁷ Arsev Bektaş, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP-AP(1961-1980), İstanbul,1993, s.154.

¹⁸⁸ İhsan Sabri Çağlayangil, Anılarım, Güneş Yay. , İstanbul,1991, s.90; Turgut, a.g.e. , s.295; Ahmad, a.g.e. , s. 292-293; Demirel, a.g.e. , s.38-40.

¹⁸⁹ Kabasakal, a.g.e. , s. 57-59

¹⁹⁰ Adalet Partisi, Tüzük ve Program(Prensip Maddeleri), Doğu Matbaası,1964,s.43-71.

¹⁹¹ Adalet Partisi, Tüzük ve Program (Prensip Maddeleri), Doğu Matbaası,1964,s.1-40.

göstermiştir. Ancak, AP'nin tüm karşı çıkışlarına karşın yeni seçim kanunu kabul edilmiştir.¹⁹²

Azınlık hükümeti olan III. Koalisyon Hükümeti, dışarıdan destek veren YTP'nin oyları ile Meclis çoğunluğunu sağlamıştır. Süleyman Demirel yaklaşan genel seçimler öncesi CHP'nin seçimlere iktidar partisi olarak girmesini ve bu durumun yaratacağı olumlu etkiyi önlemek için harekete geçmiş, hükümetin düşürülmesi için diğer partiler ile görüşmeler yürütmüş ve onların desteğini almıştır.¹⁹³ Meclis'te yapılan bütçe görüşmeleri fırsat olarak değerlendirilmiş ve İnönü Hükümeti'nin hazırladığı bütçeye ilişkin güvenoyu yoklamasında, 197 kabul oyuna karşı 226 red oyu ile bütçe reddedilmiştir. Bunun üzerine İsmet İnönü 13 Şubat 1965'te istifa etmiştir.¹⁹⁴

Koalisyonunun düşürülmesi üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, 15 Şubat'ta AP, YTP, CKMP ve MP genel başkanları ile görüşmüş ve varılan uzlaşın sonucu AP listesinden Kayseri bağımsız senatörü eski Senato Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'ye hükümeti kurma görevini vermiştir. CKMP, YTP, MP ve AP'nin katılımı ile kurulan geçici hükümet 20 Şubat 1965'te göreve başlamış ve 27 Ekim 1965'e kadar devam etmiştir. Süleyman Demirel IV. Koalisyon Hükümeti'nde başbakan yardımcılığı görevini üstlenmiştir.¹⁹⁵ Hükümet, ilk defa birbirine yakın ideolojiye sahip partilerden oluşmuştur. Bu hükümet döneminde pek çok önemli yasa çalışması yürütülmüş ve Meclis tarafından, 1965 Yılı Bütçe Kanunu, Devlet Personeli Sendikaları Kanunu, Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanunu, Kat Mülkiyeti Kanunu, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Kanunu ve Devlet Memurları Kanunu kabul edilmiştir.¹⁹⁶ Koalisyonun uyum içinde

¹⁹² Bu yeni düzenlemelere göre seçimler “*D’hant Sistemi*” yerine “*Milli Bakiye Sistemi*” ile değerlendirilecektir. Ayrıca partiler, TBMM’de grupları varsa ya da 15 ilde teşkilatlanmayı gerçekleştirebilmiş ise seçimlere katılabilecek, seçimler birleşik oy pusulası ile yapılacaktır. AP, birleşik oy pusulasının okuma yazma bilmeyen vatandaşlar için ciddi zorluk yaratacağı, pek çok oyun iptaline neden olacağı ve Milli Bakiye sisteminin karışık ve zor hesaplanması nedeniyle sıkıntı yaratacağı hususlarında eleştirilerini yapmıştır. Milli Bakiye sisteminde, seçim barajı kalkacak, ülke çapında bir partinin aldığı bakiye (artık) oylar belli bir düzeye eriştiğinde o partiye bir milletvekilliği sağlayacak ve bu sayede küçük partiler güçlenecektir. Sisteminin asıl amacının siyasal yaşamı iki partinin egemenliğinden kurtarmak ve hiçbir oyun boşa gitmemesini sağlamak olduğu ifade edilmiş olsa da asıl hedeflenenin, gittikçe güçlenen AP’nin tek başına iktidara gelmesine engel olmak olduğu ifade edilmiştir. Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998,s.164; Milliyet,26.12.1964,s.1,7.

¹⁹³ MP Genel Başkanı Bölükbaşı, YTP Genel Başkanı Alican ve CKMP Genel Başkanları destek vermeyi kabul etmişlerdir. Milliyet, 06.02.1965, s.1, 7; Cumhuriyet, 09.02.1965, s.1, 7.

¹⁹⁴ MMTD, Dönem:1, Cilt: 36, Birleşim: 57, 13.02.1965, s.154-157

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi:23.06.2021)

¹⁹⁵ Cumhuriyet, 17.2.1965, s.1, 7.

¹⁹⁶ RG, S: 12011, 1.6.1965, s.1-88; RG, S: 12025, 17.6.1965, s.1-3; RG, S: 12026, 18.6.1965, s.1-3; RG, S: 12038, 2.7.1965, s.1-7; RG, S: 12038, 2.7.1965, s.7-14; RG, S: 12055, 22.7.1965, s.1-3; RG, S: 12056, 23.7.1965, s.1-19.

onayladığı bu yasalara karşın Türkiye Radyo Televizyon (TRT) Yasası¹⁹⁷, Toprak Reformu Yasası¹⁹⁸ ve Petrol ve Madenlerin Millileştirilmesi yasası konusunda uzlaşma sağlanamamıştır.¹⁹⁹ Bu süreçte, MBK eski üyelerinden Alpaslan Türkeş, Rıfat Baykal, Muzaffer Özdağ, Ahmet Er ve Dündar Taşer 30 Mart 1965 tarihinde CKMP'ye katılmışlar ve 31 Temmuz'da yapılan olağanüstü kongrede Alpaslan Türkeş Genel Başkan seçilmiştir. Alpaslan Türkeş'in genel başkanlığını tasvip etmeyenler CKMP'den ayrılarak AP'ye katılmışlardır.²⁰⁰

AP, 1965 seçim beyannamesinde birlik ve beraberlik içinde güçlü bir ülke yaratmak, iktisadi kalkınmayı planlı bir biçimde yürütmek, fert başına düşen geliri arttırmak, tarımda topyekûn üretimi arttırmak için modern işletmeciliği yaygınlaştırmak, milli tasarrufları arttırarak ekonominin enflasyon ve deflasyon gibi dengesizliklere sürüklenmesine izin vermemek hedefiyle yola çıktıklarını vurgulamıştır.²⁰¹ Süleyman Demirel, seçim propagandası boyunca komünizme karşı mücadele üzerinde durmuş,²⁰² özellikle Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) karşı sert eleştirilerde bulunmuş ve bu tür yapılanmaların tehlikeli olduğunu

¹⁹⁷ Hükümet içindeki ilk sorun, TRT yasası ile ilgili olarak yaşanmıştır. Bir süredir hem AP hem diğer koalisyon ortaklarının milletvekilleri, TRT'nin tarafsız olduğuna inanmadıklarını, taraflı yayın ilkesi sebebiyle TRT Yasası'nın yeniden düzenlenmesi ve TRT Genel Müdürü Adnan Öztrak'ın değiştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Özellikle Osman Bölükbaşı'nın ısrarla bu konuyu sürekli gündeme taşıması üzerine Ürgüplü, “*Bu tür davranışları hükümet üzerinde baskı kurmaya yönelik eylemler olarak göreceğini ve koalisyon protokolüne aykırı bir biçimde davranılmaya devam edilirse istifa edeceğini beyan etmiştir.*” Bu tartışmalar neticesinde bir sonuç alınamamış, TRT yasası aynen kalmış ancak TRT'den sorumlu Turizm ve Tanıtma Bakanı Zekai Dormen, partisi MP'den ve bakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştır. Orhan Tokatlı, *Kaybolan Yıllar 1961/1973*, Doğan Kitap, İstanbul, 2000, s.197-201.

¹⁹⁸ Tarım Bakanı Turhan Kapanlı tarafından Toprak Reformu yasa tasarısı hazırlanmış ve Meclise gönderilmiştir. Ancak, Meclise gönderilmeden önce Hükümet içinde görüşülüp tartışılmamış olması ciddi sorunlara neden olmuş ve bu tartışmaların gölgesinde kalan tasarı yasalasamamıştır. Tokatlı, a.g.e. , s.205-206.

¹⁹⁹ Cumhuriyet Senatosu'nda bazı tabii senatörler petrol ve madenlerin millileştirilmesi için yasa hazırlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. AP'nin hükümetteki üyelerinin bu konuda yabancı şirketleri desteklemesi tepki çekmiş ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut'un eleştirilmesine neden olmuştur. Konunun kamuoyunda da geniş yer bulması üzerine Demirel, millileştirmenin hükümet değil meclis tarafından yapılması gerektiğini belirtmiş ancak ilgili yasal düzenleme hayata geçirilememiştir. Kuru, a.g.t., s.70.

²⁰⁰ Zürcher, a.g.e. , s.373.

²⁰¹ Adalet Partisi, 1965 Seçim Beyannamesi-İdarede Reform, Huzur Barış Güven, İstikrarlı Hükümet, AP, Neşriyatı No:21. Doğu Matbaası,1965,1-32.

²⁰² Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimleri Tahlili*, Ankara Siyasal Bilimler Yay. , Ankara,1966, s.119-148.

dile getirmiştir.²⁰³ Bu dönemde sola karşı yürütülen söylemler seçmenlerin din duygularının da kullanılması ile daha da etkili olmuştur.²⁰⁴

1965 Genel Seçimlerine doğru gidilirken AP, “*Kitap ve Güneş*” olan parti amblemini “*Kırat*” ile değiştirmiştir. Ayrıca eski DP’lilerin akrabalarını da seçimlerde aday olarak göstermiştir.²⁰⁵ Bu davranışların, eski DP’li seçmenin desteğini almaya yönelik hamleler olduğu değerlendirilmiştir.²⁰⁶

10 Ekim 1965 Genel Seçim’lerinde kayıtlı seçmen sayısı 13.679.753, oy kullanan seçmen sayısı 9.748. 678 ve geçerli oy sayısı 9.307.563 olarak tespit edilmiştir. Seçimlere katılım oranı %71,3 olmuştur.²⁰⁷ Genel seçimlere göre meclis giren partilerin oy miktarları ve kazandıkları milletvekili sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. TİP listesinden; Çetin Altan (İstanbul) bağımsız milletvekili seçilmiştir. Bu nedenle TİP Meclis’te 15 yerine 14 milletvekiliyle temsil edilmiştir.²⁰⁸

Tablo 1.4. 1965 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları²⁰⁹

Partiler	Aldıkları Oy	Oy Oranı	Milletvekili Sayıları
AP	4.921.235	% 52	240
CHP	2.675.785	% 28.75	134
CKMP	208.696	% 2.24	11
MP	582.704	% 6.26	31
TİP	276.101	% 2.97	15(14)
YTP	346.514	% 3.72	19
Bağımsızlar	296.528	% 3.19	1
Toplam	9.307.563	% 100	450

²⁰³ Türkiye İşçi Partisi (TİP); 13 Şubat 1961’de 12 sendikacı (Kemal Türkler, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Ahmet Muşlu, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Hüseyin Uslubaş, Saffet Göksüzoğlu, Salih Özkarabay, İbrahim Denizcier, Adnan Arkın) tarafından kurulmuş ilk sol partidir. Parti’ nin genel başkanlığına Mehmet Ali Aybar getirilmiştir. Emekten yana, antikapitalist, planlı kalkınma modelini benimsemiş, halkçı, devrimci, milliyetçi ilkelere sahip olduğunu vurgulamıştır. Diğer siyasi partilerden farklı olarak Türkiye’yi yarı sömürge ekonomisi içinde yaşamaya zorlayacak Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) ve ortak pazara karşı olması ve Doğu Kalkınmasına öncelik vereceğini, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan vatandaşların yaşadığı mahrumiyetleri giderme konusunda adım atacaklarını, Kürt sorununa işçi sınıfın sosyalist devrim mücadelesi ekseninde yaklaşacaklarını ifade etmişlerdir. 12 Mart 1971’de kapatılmasında da bu görüşleri gerekçe olarak kabul edilmiştir. Çavdar, a.g.e. ,s.133-152; Özdemir, a.g.e. , s.221-222; Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bkz: Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi Tarihi, İletişim Yay. ,İstanbul, 2014.

²⁰⁴ Ahmad,a.g.e.,s.265.

²⁰⁵ Celal Bayar’ın kızı Nilüfer Gürsoy, Adnan Menderes’in oğlu Yüksel Menderes, Refik Koraltan’ın oğlu Orhan Koraltan, Samet Ağaoğlu’nun eşi Nermin Ağaoğlu ve kız kardeşi Süreyya Ağaoğlu aday gösterilen kişiler arasındadır. Ahmad, a.g.e. s.294.

²⁰⁶ DP’ye halkın “*Demirkırat*” demesinden yola çıkarak şaha kalkmış kıratın parti amblemi yapılması seçmene DP’nin devamıyız mesajının verilmesini sağlamıştır. Demirel, a.g.e. , s.45; Aydemir, a.g.e., s.508. Cumhuriyet,21.07.1965,s.1.

²⁰⁷ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011. TÜİK,Ankara,2012, s.25. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi:14.02.2021)

²⁰⁸ Tuncer, a.g.e. , s. 367.

²⁰⁹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,TUİK, s.14.(Erişim Tarihi:14.02.2021)

1965 Genel Seçimleri AP'nin zaferi ile sonuçlanmış ve AP'nin tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşması ile koalisyonlar dönemi sona ermiştir.²¹⁰

1965 seçimleri ile 8 kadın milletvekili Millet Meclisi'ne girmeyi başarmıştır. 450 milletvekili içinde kadın vekillerin oranı % 1.78 olmuştur.²¹¹ Bir çeşit kota uygulaması anlamına gelen milli bakiye uygulamasına rağmen sekiz tane kadının milletvekili seçilmesi büyük bir başarı olmuştur. Millet Meclisi II. döneminde Mecliste bulunan kadın vekiller, seçim çevreleri, partileri ve kişisel özellikleri aşağıda tablo halinde sunulmaya çalışılmıştır.

²¹⁰ Filiz Demirci Güler, Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Yay. ,Ankara,2003, s.69; Cumhuriyet,11.10.1965,s.1.

²¹¹ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,TUİK, Ankara,2012, s.5.(Erişim Tarihi:14.02.2021); Tuncer, a.g.e. , s.331

Tablo 1.5. 1965 Milletvekili Genel Seçimlerini Seçilen Kadın Milletvekilleri ²¹²

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi	Partisi	Eğitimi	Mesleği	Yabancı Dil	Medeni Hali
Nilüfer Gürsoy	Bursa	AP	Üniversite (Edebiyat Doktoru)	Akademisyen	Fransızca İngilizce Latince Eski Yunan	Evli 3 Çocuklu
Melehat Gedik	Samsun	AP	Hukuk Fakülte	Avukat	Fransızca Rumca	Dul 2 çocuklu
Z. Neriman Ağaoglu	Manisa	AP	Lise	Ev Hanımı	Fransızca	Evli 3 çocuklu
Zarife Koçak	Bitlis	CHP	Öğretmen okulu	Öğretmen	İngilizce	Evli 1 Çocuklu
H. A. Nermin Neftçi	Muş	CHP	Hukuk Fakülte	Avukat	İngilizce Fransızca	Evli 2 Çocuklu
Türkan Seçkin Taçyıldız	Edirne	CHP	Öğretmen Okulu	Öğretmen	Almanca	Evli 2 Çocuklu
F. Sevinç Düşünsel	Kars	YTP	Hukuk Fakülte	Avukat	İngilizce	Dul
Behice Boran Hatko	Urfa	TİP	Üniversite Felsefe Doktoru	Akademisyen	İngilizce Fransızca	Evli 1 Çocuklu

²¹² TBMM Albümü,1920-2010,Cilt II-1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay.Ankara,2010,s.835-897. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> (Erişim Tarihi:11.04.2021)

Bundan önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönem kadın milletvekillerinin de eğitim durumları, bildikleri yabancı diller ve meslekleri dikkate alındığında oldukça nitelikli ve çoğu erkek milletvekiline göre farklı özelliklere sahip oldukları görülmektedir.

Seçilen kadın vekillerin yanında bu dönem görev süresi devam eden Hatice Mualla Akarca ile birlikte CHP adına seçilmiş olan Emine Mebrure Aksoley(07.06.1964-14.10.1973) ve bağımsız aday olarak seçilen Fatma Hikmet İşmen (05.06.1966-12.10.1975) Cumhuriyet Senatosu'nda yer almışlardır. Ayrıca yine bu dönemde Cumhurbaşkanı tarafından seçilen Nimet Zerrin Tüzün (09.06.1964-10.10.1971) de senatör olarak Mecliste görev yapmış kadınlardan biridir.²¹³

1965 Genel Seçimlerinin ardından TBMM toplanmış ve 22 Ekim 1965'te Millet Meclisi Başkanlığı'na 22 Ekim 1965'te AP İstanbul Milletvekili Ferruh Bozbeyli seçilmiştir.²¹⁴ Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimleri ise bir aydan fazla sürmüş ve nihayet 2 Aralık 1965'te AP Nevşehir Senatörü İbrahim Şevki Atasagun senato başkanı olmuştur.²¹⁵

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel'e vermiş, Süleyman Demirel 27 Ekim 1965'te bakanların listesini açıklamıştır.²¹⁶ Kabinede Sadettin Bilgiç ve grubundan kimsenin yer almaması dikkat çekmiş ve hükümetin güvenoyu alamayacağı ileri sürülmüştür.²¹⁷ Ancak, I. Demirel Hükümeti (27.10.1965-03.11.1969) , 11

²¹³ Tuncer, a.g.e. ,s.332.

²¹⁴ Yapılan seçimin 2. Turunda 394 oy kullanılmış, Ferruh Bozbeyli: 354, Cemal Hakkı Selek: 20, Mekki Keskin: 3, Ali Fuat Başgil: 2, Nilüfer Gürsoy: 1 oy almıştır. MMTD, Dönem:2, Cilt: 1, Birleşim: 1, 22.10.1965, s.7-8. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html. (Erişim Tarihi:17.06.2021)

²¹⁵ 63'üncü tur oylama sonunda seçim tamamlanabilmiştir. Cumhuriyet senatosu başkanı Cumhurbaşkanıya vekâlet etme yetkisine sahip olduğu için seçimler ayrıca önem arz etmiş ve çekişmeli geçmiştir. Oy veren 156 kişiden, 93 kişi İbrahim Şevki Atasagun'a, 62 kişi Enver Aka'ya oy vermiş, 1 kişi de boş oy kullanmıştır. CSTD, Dönem:2, Cilt: 1, Birleşim: 1, 22.10.1965, s.190-191.(Erişim Tarihi:17.06.2021)

²¹⁶Kabine; Başbakan Süleyman Demirel, Adalet Bakanı Hasan Dinçer, Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, İçişleri Bakanı Mehmet Faruk Sükan, Dış işleri Bakanı İhsan Sabri Çağlıyangil, Maliye Bakanı İhsan Gürsan, Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz, Bayındırlık Bakanı İbrahim Ethem Erdinç, Ticaret Bakanı Mustafa Macit Zeren, Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanı Vedat Ali Özkan, Gümrük ve Tekel Bakanı Şevket Buladoğlu, Tarım Bakanı Bahri Dağdaş, Ulaştırma Bakanı Seyfi Öztürk, Çalışma Bakanı A. Naili Erdem, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İbrahim Deriner, Turizm ve Tanıtma Bakanı Nihat Kürşat, İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteseoğlu, Köy İşleri Bakanı Selahattin Kılıç, Orman Bakanı Sabit Osman Avcı, Cihan Bilgehan, Kamil Ocak, Fuat Alişan ve Seyfi Öztürk ise Devlet Bakanlarıdır. İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz,TBMM,Hükümetler,Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri,Cilt 4,(27 Ekim 1965-26 Mart 1971), TBMM Başkanlığı Yay. ,Ankara,2013, s.2174.

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_4. (Erişim Tarihi:17.06.2021)

²¹⁷ Güler, a.g.e. , s. 71.

Kasım 1965 tarihinde yapılan güven oylamasında, 172'ye karşı 252 oyla güvenoyu almış, AP ve Türkiye için Süleyman Demirel dönemi başlamıştır.²¹⁸

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in rahatsızlanarak komaya girmesi üzerine ülke cumhurbaşkanı seçimi ile karşı karşıya kalmıştır. AP, kendi içinden istediği kişiyi seçebilecek güce sahip olmasına karşın Başbakan Süleyman Demirel, üzerinde uzlaşılacak ve ordunun da isteklerini karşılayacak birinin seçilmesi için çaba sarf etmiştir.²¹⁹ Süleyman Demirel, bu tutumu ile ordunun AP aleyhine olan bakış açısının değişmesini sağlamış, AP karşıtı olan ordu mensuplarının elini zayıflatmış ve AP içindeki konumunu güçlendirmiştir.²²⁰ Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay²²¹, cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Tartışmalı ve zorlu cumhurbaşkanlığı seçiminin hemen ardından AP III. Kongresi gündeme gelmiştir.

AP, III. Büyük Kongresi 27 Kasım 1966'da 1575 delegenin katılımıyla gerçekleştirilmiş ve Parti mensupları kongreye büyük ilgi göstermişlerdir. Sadettin Bilgiç'in grubu "*Milliyetçi-Mukaddesatçı*" cephe veya "*Bilgiççiler*", Süleyman Demirel'in grubu ise "*Yenilikçiler*" olarak adlandırılmıştır. Milliyetçi grup Demirel'in karşısına aday olarak Kadri Eroğan'ı çıkarmıştır. Ancak, Bilgiç ve grubu beklediğini kongreden bulamamış, oy kullanan 1468 delegenin 1239'u Süleyman Demirel'e oy vermiştir. Demirel, büyük bir farkla Genel Başkanlığı yeniden kazanmıştır. Parti Genel İdari Kurul (GİK) seçimlerinde de çoğunluk Demirel'e yakın isimlerden oluşmuştur.²²² 27-28-29 Kasım 1966 tarihinde gerçekleştirilen AP Büyük kongresi tarafından yeni tüzük ve program düzenlenmiş, yeni hükümler eklenerek genişletilmiş ve kabul edilmiştir.²²³

²¹⁸ MMTD, Dönem:2, Cilt: 1,Birleşim:10, 11.11.1965, s.328-331.

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi:17.06.2021)

²¹⁹ Arcayürek, a.g.e. , s. 92.

²²⁰ Cizre-Sakallıoğlu, a.g.e. , s.69

²²¹ Cevdet Sunay, 1899 yılında Erzurum'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Erzurum, Kerkük, Edirne ve İstanbul'da Kuleli Askerî Lisesi'nde yapmış, 1917 yılında Filistin Cephesi'nde, 1918 yılında Mısır Cephesi'nde görev almış, İngilizlere esir düşmüş, esaretten döndükten sonra Milli Mücadele'ye katılarak önce Güney, ardından Batı cephesinde hizmetlerde bulunmuştur. 1927 yılında Harp Okulu'nu, 1930 yılında ise Harp Akademisi'ni bitirmiş ve 1949'dan sonra generallik rütbelerinde görev yapan Orgeneral Cevdet Sunay, 1960 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştır. 28 Mart 1966'da TBMM tarafından Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı seçilmiş ve yedi yıllık görev süresini tamamladıktan sonra 1980'deki askeri müdahaleye değin anayasa gereğince Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak kalmıştır.1929 yılında Atıfet Hanım'la evlenen ve üç çocuğu olan Cevdet Sunay, 22 Mayıs 1982'de vefat etmiştir.

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/cevdet_sunay/ (Erişim Tarihi:18.06.2021)

²²² Milliyet 28.11.1966, s.1; Ahmad, a.g.e. ,s.301.

²²³ Adalet Partisi Program ve Tüzük, Ankara,1966,s.1-131.

Kongre sonrası süreçte AP iktidarı döneminde, DP'nin idam edilen üyelerinin İmralı'da bulunan mezarlarının Eyüp Sultan'a taşınması, Kıbrıs sorunu ve Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Ahmet Cemal Tural'ın istifası ilk karşılaşılan sorunlar olmuştur. Bu dönemin en belirgin icraatları sol gruplara karşı yürütülen faaliyetler olmuştur. Bu faaliyetler içinde en dikkat çeken 21 Kasım 1966 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Cemal Tural'ın "ihtilal yapmaya çalışan sol gruplara karşı dikkatli davranılması uyarısında" bulunduğu emirnameyi yayımlaması ve ardından askeri müdahale söylentilerinin çıkması olmuştur.²²⁴Süleyman Demirel, bu emirnameyi desteklediğini belirtmiş ve sosyalizmi önlemek amacıyla TİP'e ve sola yönelik müdahaleleri arttırmış, hükümeti eleştiren Çetin Altan'ın dokunulmazlığı kaldırılmış, yazar ve şairler tutuklanmış, kitaplar toplatılmış ve yayınevleri kapatılmıştır.²²⁵ Sola karşı yürütülen bu baskıların yanında AP üyelerince gerçekleştirilen, cemaatle namaz kılınması, Meclis'te iftar yemekleri verilmesi ve her ile İmam Hatip Okulu açılmasının planlanması gibi laik devlet anlayışı ile örtüşmeyen uygulamalar bazı kesimlerin tepkisine neden olmuş, huzursuzluk yaratmıştır. Bu süreçte önemli tartışmalara neden olan bir diğer husus seçim sistemi değişikliğine ilişkin olan 01.03.1968 tarihli Seçim Kanunu olmuştur. CHP ve TİP'in tüm karşı çıkışlarına ve protestolarına karşı kanun kabul edilmiş, milli bakiye sistemi kaldırılmış, barajlı D'hont sistemi getirilmiştir. Bu, AP'nin iktidarını sağlamlaştırmak için attığı bir adım olarak değerlendirilmiştir.²²⁶

1965 sonrasında AP tarafından, 1961 Anayasa'sına karşı yoğun eleştiriler yöneltilmiş, II. Meclis, Anayasa Mahkemesi ve diğer özerk kurumların devlet idaresinin çalışmasını zorlaştırdığı iddia edilmiştir. Ayrıca temel hak ve hürriyetlerin anayasada çok sıkı bir biçimde korunuyor olmasının, hakkın kötüye kullanımına meydan verdiği ve kötüye kullananlara karşı işlem yapılmasına engel teşkil ettiği belirtilerek, temel hak ve hürriyetlerin sınırlanabilmesinin usul ve esaslarının tespit edilmesi gerektiği dillendirilmeye başlamıştır. 1965 - 69 döneminde AP iktidarının sağladığı siyasi istikrar ve güven sayesinde kamu yatırımları artmış, ekonomi büyümüş, enflasyon kontrol altına alınmış, planlı ekonomik kalkınma çizgisi korunmuştur²²⁷

²²⁴ Milliyet, 23.01.1967,s.1,7,

²²⁵ Cüneyt Arcayürek, Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi (1965-1971) Bilgi Yay. , İstanbul,1985,s.110.

²²⁶ Kuru, a.g.t. , s.88-89.

²²⁷ Demirel, a.g.e. ,s.48-50

Tek başına iktidar olan AP döneminin ardından Türkiye 1969 Genel Seçimlerine doğru ilerlerken AP IV. Büyük Kongresi toplanmıştır.

29-30 Kasım 1968 de yapılan AP'nin IV. Büyük Kongresi'nde de genel başkanlık yarışı devam etmiştir. Demirel Grubu, Sadettin Bilgiç Grubu ve ılımlı kanattan oluşan yeni grup arasında çekişmeli bir kongre süreci yaşanmıştır. Süleyman Demirel uzun bir açılış konuşması yapmış ve 10 ay sonra gerçekleşecek 1969 Genel Seçimlerine kadar Anayasa nizamına karşı işlenen fiillerin önlenmesi hakkında bir kanun tasarısı ile TRT Kanun tasarısının Meclise sevk edileceğini, TBMM'nin üstünde hiçbir kurum ve kuruluşun olmadığını belirtmiş, iç ve dış politikaya ilişkin her hususta açıklama yapmıştır.²²⁸

Bu kongrede ile ilgili hafızlara kazınan ve kamuoyunda büyük yankı uyandıran husus 439 delege tarafından sunulan ve eski DP'lilere siyasal haklarının geri verilmesine yönelik önerenin kabul edilmesi olmuştur. Toplumun farklı kesimlerinin pek çoğu bu karara çok sert tepki göstermiştir. Kongre boyunca devam eden çekişmeye rağmen Süleyman Demirel yeniden Genel Başkan seçilmiştir.²²⁹

1.2.3. 1969 Genel Seçimleri (12 Ekim 1969)

1969 genel seçimlerine doğru giderken AP'de yaşanan en büyük huzursuzluk, DP'lilerin affedilmesi hususunda yaşanmıştır. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, ordu ile yeni düzelmiş olan ilişkilerinin bozulmaması ve parti içi etkinliğini kontrol altında tutma amacı ile af konusunun zamanının gelmediğini düşünmüştür. Süleyman Demirel'in bu tutumu, Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ve Samet Ağaoğlu'nun eşi Neriman Ağaoğlu'nun partiden istifa etmesine neden olmuştur.²³⁰ Af konusu ile ilgili ilk adım hiç beklenmeyen bir yerden İsmet İnönü'den gelmiş ve Meclise sunulacak teklifi destekleyeceğini söylemiştir. İnönü ve Bayar görüşmeleri başlamış ve Demirel geri adım atarak Af Kanununu kabul etmek zorunda kalmıştır. CHP'li milletvekillerinin büyük bir kısmının, TİP'in ve Cumhurbaşkanının muhalefetine karşın Af Kanunu kabul etmiştir.²³¹

Bu süreçte Türkiye'yi ve Dünyayı etkisi altına alan en önemli gelişmelerden biri öğrenci hareketleri olmuştur. 1968 yılında en yoğun sürecini yaşayan bu olaylar dünya

²²⁸ Kuru, a.g.t. , s.91-95.

²²⁹ Güler, a.g.e., s.74.

²³⁰ Cumhuriyet, 01.08.1969,s.1.

²³¹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD); Cilt:54, Birleşim:2, 04.11.1969, s.53-118. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_ (Erişim Tarihi:19.06.2021)

üzerindeki birçok ülkede ciddi bir siyasal ve toplumsal hareketliliğe neden olmuştur. Türkiye'de öğrenci hareketleri üniversite ve öğrenim sorunları (sınav yönetmeliklerinin değişmesi, öğrencilerin üniversite idaresinde söz sahibi olması, burs imkanlarının genişletilmesi..vs) ile başlamış zamanla öğrenciler halkın sorunları ve demokratik talepleriyle ilgilenmiş, bu nedenle siyasal mücadelelerin tam ortasında yer almışlardır. Üniversite işgal ve boykotları, ABD 6. Filo protestoları, öğrenci yurdu baskınları, gözaltılar, ölümler yaşanmış; sağ ve sol öğrenci örgütleri arasında yaşanan şiddet ve gerilimin durdurulamaması sebebiyle pek çok üniversite kapatılmıştır.²³²

Öğrenci boykot ve işgalleri işçi sınıfı üzerinde de etkiler yaratmış, özellikle artan enflasyon oranlarının sınırlı ücret ile çalışan işçi sınıfının ekonomik durumunun kötüleşmesine neden olması bu sınıf içindeki huzursuzluğu arttırmış, toplu grev ve işçi eylemleri başlamıştır. Fabrika işgalleri işçiler ile polisi karşı karşıya getirmiş, gözaltılar ve tutuklamalar gerilimi arttırmış ve AP iktidarı belli şehirlerde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır.²³³

²³² 1965 yılında Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) ile başlayan, 1969'da Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) ile ivme kazanan Türkiye'deki sol eksenli gençlik hareketleri, 1970'lere gelindiğinde birçok soruna çözüm üretmeye çalışan siyasal devrimci örgütlere dönüşmüştür. Aynı süreçte sağ kesimdeki gençler arasında da politik söylem ve tavırlar keskinleşmiş ve teşkilatlanma hız kazanmıştır. Faaliyette buldukları örgütlü yapıların en başında CKMP'nin Gençlik Kolları, Ülkü Ocakları, Komünizmle Mücadele Derneği, Türk Ocakları, Türkiye Milliyetçi Gençlik Teşkilatı, Milli Türk Talebe Birliği gelmiştir. Öğrenciler, Haziran 1968 de ilki Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi(DTCF)'de gerçekleşen üniversite boykotlarını ve işgallerini başlatmış bunu Ekim ayında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)'deki boykot izlemiştir. Öğrenci hareketinin antiemperyalist eylemlere dönüşme noktası ABD'nin 6. Filo'suna karşı yapılan eylemler olmuştur. 17 Temmuz 1968 de gerçekleşen protesto gösterilerini önlemek için yapılan öğrenci yurdu baskınında yaralanan öğrencilerden birinin ölmesi gerilimi arttırmış, öğrenciler ABD askerlerini denize dökmüştür. Bir diğer olay ODTÜ'de yaşanmış, ABD'nin Türkiye büyükelçisi olarak atanan Robert Kommer, Ocak 1969'da ODTÜ rektörünü ziyarete gittiğinde öğrenciler büyükelçinin makam aracını ters çevirerek yakmışlardır. Vietnam halkının ABD emperyalizmine karşı verdiği mücadeleyi çok önemseyen öğrenciler, Vietnam Savaşı'nda bir özel harp görevlisi olarak önemli işler yapan Robert Kommer'in atamasına ilk günden itibaren tepki göstermiştir. Olaylar sağ ve sol öğrenci grupları arasında tırmanmış ve 16 Şubat 1969'da gerçekleşen ve "Kanlı Pazar" olarak adlandırılan olaylara neden olmuştur. Olayların ve şiddetin durdurulamaması üzerine pek çok üniversite kapatılmış, eğitime ara verilmiştir. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) bünyesindeki sağcı öğrenciler tarafından aydın, öğretmen, öğrenci, işçi ve genç subaylara yönelik mücadele çağrısı yapılmıştır. İslami kesim ise Akıncılar adıyla örgütlenmeye başlamıştır. Gruplar arasında yaşanan çatışmalarda güvenlik güçlerinin ve hükümetin sağ gruplardan yana tavır sergilemesi, üniversite ve toprak reformunun gündemden kaldırılmış olması, sağlık ve eğitimde eşitlik hususunda adım atılmaması, Anayasal temel hak ve özgürlüklere sınır getirmeye yönelik çalışmalara hız verilmesi üzerine sol öğrenci örgütleri içinde silahlı mücadele döneminin başlaması gerektiğini düşünen gruplar harekete geçmiştir. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu(THKO) halk devrimini gerçekleştirmek için mücadele çağrısı yapmış, ABD askerlerinin kaçırılması ve banka soygunu gibi faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Öğrenci hareketleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Hikmet Çetinkaya, 68'den 78'e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, Ahmet Taner Kışlalı, Öğrenci Ayaklanmaları, Bilgi Yay. Ankara, 1974; M. Engin Höke, (1989), 1960'lardan 1980'e Gençlik ve Mücadelesi, Simge Yay. İstanbul 1989; Turhan Feyzioğlu, Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket, Ozan Yay. , İstanbul, 2005.

²³³Mehmet Şeyhmus Güzel, Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VII, İletişim Yay. , İstanbul 1983; Kemal Sülker, Türkiye'yi Sarsan İki Uzun Gün, 15-16 Haziran, Verso Yay, Ankara, 1987.

Tek parti iktidarının getirdiği ekonomik istikrar ve büyümenin seçmen nezdindeki olumlu yansımalarını²³⁴ özellikle 1968 sonrası artan toplumsal şiddet olayları törpülemiş ancak bu durum bile AP'nin seçimi tekrar kazanmasına engel olamamıştır. 12 Ekim 1969 Genel Seçimlerinde AP'nin oy oranı bir önceki seçimlere göre düşme gösterse de AP seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı ve Meclisteki çoğunluğunu korumayı başarmıştır. 14.788.552 kayıtlı seçmenden 9.516.035 seçmen oy kullanmıştır. Oy kullananlar içerisinde 9.086.296 seçmenin oyu geçerli kabul edilmiş ve seçime katılım oranı %64,3 olarak belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda 1969 seçimlerine katılan siyasi partilerin aldıkları oy oranları ve kazandıkları milletvekili sayıları sunulmuştur.

Tablo 1.6. 1969 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları²³⁵

Partiler	Aldıkları oy	Oy oranı	Milletvekili sayısı
AP	4.229.712	%46.5	256
GP	597.818	%6.6	15
CHP	2.487.006	%27.4	143
MHP	275.091	%3.0	1
MP	292.961	%3.2	6
TBP	254.695	%2.8	8
TİP	243.631	%2.7	2
YTP	197.929	%2.2	6
Bağımsızlar	511.023	%5.6	13
Toplam	9.089.866	%100	450

1969 Genel Seçimlerinde 450 erkek milletvekiline karşı sadece 5 kadın milletvekili seçilebilmiştir. Bunların ikisi AP'den, ikisi CHP'den biri MP' den seçilmiştir. Millet Meclisi III. Döneminde Mecliste kadın temsiliyet oranı % 1.1' de kalmıştır.²³⁶ 1969 seçimlerini kazanan kadın milletvekillerine ilişkin bazı kısa bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²³⁴ Adalet Partisi'nin ekonomik ve sosyal reformlarına ilişkin veriler için bakınız: Selahattin Kılıç; Millet Hizmeti'nde Adalet Partisi 1965-1971.

²³⁵ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,TÜİK Yay., Ankara, 2012, s.25. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-TUİK> (Erişim Tarihi.14.02.2021).

²³⁶ Milletvekili Genel Seçimleri,1923-2011,TÜİK Yay. , Ankara,2012, s. 25. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MV Secimleri-TUİK> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Tablo 1.7. 1969 Milletvekili Genel Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri ²³⁷

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi	Partisi	Eğitimi	Mesleği	Yabancı Dil	Medeni Hali
F.Suna Tural	Ankara	MP	İstanbul Üni. Edebiyat Fak	Öğretmen	Fransızca	Evli
Zekiye Gülsen	Çanakkale	AP	Gazi Eğitim Enstitüsü	Öğretmen	Almanca	Evli 4 Çocuklu
Naime İkbâl Tokgöz	İstanbul	AP	Hukuk Fakültesi	Avukat	Fransızca	Evli
H.Mualla Akarca	Muğla	CHP	Ziraat Fak. ve DTCF	Senatör	İngilizce, Almanca	Evli 2 Çocuklu
H.A.Nermin Neftçi	Muş	CHP	Hukuk Fakülte	Avukat	İngilizce, Fransızca	Evli 2 Çocuklu

²³⁷TBMMAlbümü,1920-2010,Cilt2-1950-1980,s.889-961. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>. (Erişim Tarihi:11.04.2021)

Millet Meclisi III. Dönemi içinde göreve başlayan Bahriye Üçok (14.10.1971-14.14.1977) Cumhurbaşkanı tarafından atanmış kadın senatörlerimizden biri olmuştur.²³⁸

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hükümeti kurma görevi verilmiş ve kurulan II. Demirel Hükümeti (03.11.1969-06.03.1970) güvenoyu alarak 3 Kasım 1969'da görevine başlamıştır.²³⁹ Demirel'in kurduğu bu hükümette parti içerisindeki muhalif kanattan kimseye görev verilmemiştir. Bu durum büyük tepkiye neden olmuş ve AP içindeki muhalifler Süleyman Demirel'i parti içindeki demokrasiyi yok etmekle ve partiyi kendi çıkarları için kullanmakla suçlamışlardır. AP'li 41 milletvekili ile daha önceden partiden istifa etmiş olan 5 milletvekili 11 Şubat 1970'te yapılan bütçe görüşmelerinde güvensizlik oyu vermişler ve hükümeti düşürmüşlerdir. AP içinde, bu vekillerin tutumu hem eşine az rastlanır bir durum hem de ihanet olarak nitelendirilmiştir.²⁴⁰ Cumhurbaşkanı tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel, 6 Mart 1970'te III. Demirel Hükümeti'ni (06.03.1970-26.03.1971) kurmuş ancak yine muhaliflere yer vermemiş ve meydan okumuştur. "41'ler" olarak adlandırılan muhalifler geri adım atmamış, yayınladıkları bildirimler ile Demirel hakkında "yakınlarına menfaat sağladığı iddiası" ile ilgili olarak Meclis soruşturması açılması hususunda destek vermişlerdir.²⁴¹ Demirel Hükümeti, muhaliflerin tüm çabalarına karşın güvenoyu almayı başarmıştır. Ancak, muhalifler durmamış, eleştirilerini sürdürmüşlerdir. Son olarak 24 Haziran'da Demirel hakkındaki soruşturmayı yürütecek Meclis hazırlık komisyon üyelerinin belirlenmesi sürecinde AP'li iki grup arasında büyük bir kavga vuku bulmuştur. Nihayetinde, AP GİK tarafından Sadettin Bilgiç ve 25 arkadaşı partiden ihraç edilmişlerdir. Süleyman Demirel'in bu süreçte ilk icraatı Parti içinde kendisine karşı kesin tavır almış kişilerin partiden ihracını sağlamak olmuştur.²⁴²

²³⁸ Tuncer, a.g.e. ,s.332.

²³⁹ Bakanlar Kurulu; Başbakan Süleyman Demirel, Adalet Bakanı Y. Ziya Önder, Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, İçişleri Bakanı Haldun Menteseoğlu, Dış İşleri Bakanı İ. Sabri Çağlıyngil, Maliye Bakanı A. Mesut Erez, Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, Bayındırlık Bakanı T. Yaşar Gülez, Ticaret Bakanı Ahmet Dalı, Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanı V. Ali Özkan, Gümrük ve Tekel Bakanı A. İhsan Birincioğlu, Tarım Bakanı M. İlhami Ertem, Ulaştırma Bakanı Nahit Mentese, Çalışma Bakanı Seyfi Öztürk, Sanayi Bakanı M. Selahattin Kılıç, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı S. Osman Avcı, Turizm ve Tanıtma Bakanı Necmettin Cevheri, İmar ve İskân Bakanı M. Hayrettin Nakipoğlu olmuştur. Neziroğlu- Yılmaz, a.g.e. , s.2590.

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_4. (Erişim Tarihi:17.06.2021)

²⁴⁰ Cumhuriyet,12.02.1970, s.1, 4, 7.

²⁴¹ Süleyman Demirel hakkında meclis soruşturması açılıp açılmayacağını ilişkin görüşmeler 16 Aralık 1970 tarihinde TBMM'de birleşik toplantıda görüşülmüş ve soruşturmaya lüzum olmadığına karar verilmiştir. TBMMTD, Cilt: 1, Birleşim: 1, 16.12.1970, s.1-170.

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/t10/c010/tbmm10010001>.(Erişim Tarihi:09.07.2021)

²⁴² Demirel, a.g.e. , s. 58; Milliyet, 26.06.1970,s.1.

1970 yılı bir yandan AP içindeki iç hesaplaşmaların devam ettiği bir yıl olurken bir yandan da toplumsal olayların durdurulamadığı bir dönem olarak III. Demirel Hükümeti için oldukça zorlu geçmiştir. Üniversiteler, boykotlar, işçi eylemleri, Ülkü Ocakları ve Dev Genç arasındaki kanlı hesaplaşmalar, ölümler kontrol edilemez bir hal almıştır.²⁴³ Ülkenin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşanan “köy aramaları” sırasında bazı usulsüz işlemlerin yürütüldüğüne ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Kürt vatandaşların güvenlik güçleri tarafından darp edildiğine dair söylentiler, fotoğraflar basına ve Meclise ulaşmış, TİP yaşananlar sebebiyle AP iktidarını sorumlu tutmuş ve hükümetten bir izahat istemiştir. Ayrıca yaşanacak daha vahim olayların önlenmesi için de hükümetin bir an evvel harekete geçmesi uyarısında bulunmuştur.²⁴⁴

1961 Anayasası Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Hakkı gibi işçiler lehine ve iş yaşamını düzenleyen önemli yenilikler getirmiştir. 1965'te ise memurlara örgütlenme hakkı tanınmış, sendikalaşma hızla artmıştır. Bu dönemde, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ile Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), ülkedeki sol hareket ve eylemlere destek vererek siyasal mücadelede etkin olmaya çalışırken, Türk İş ise muhafazakâr ve sağ eğilim sergilemiştir. Haziran 1970'e geldiğinde bu kez büyük bir işçi direnişi ile sokaklar karışmıştır. 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nda ve 275 sayılı Grev ve Lokavt Kanunu'nda getirilmek istenen değişiklikler²⁴⁵ ile hem Anayasa'ya aykırı bir düzenleme getirildiğini hem de sendikal hakların ve işçi haklarının ağır bir biçimde zarar göreceğini fark eden DİSK harekete geçmiştir. Mecliste bulunan siyasi partiler ve Cumhurbaşkanı DİSK'in görüşme talebini kabul ederken Hükümet ve AP ise görüşmeyi reddetmiştir. Hem hükümetin görüşme taleplerini reddetmiş olması hem de Mecliste yer alan diğer partiler ile yürütülen görüşmelerden bir sonuç alınamaması üzerine DİSK, eylem kararı almıştır. 15 Haziran 1970'te İstanbul, Ankara, Kocaeli ve İzmir'de işçiler iş bırakıp yollara çıkmıştır. Yaklaşık 200 büyük iş yerinde çalışan 100-150 bin işçi farklı kollardan Taksim'e doğru yürümüş ve yollar kapanmıştır. İşçileri durdurmak için polis müdahale etmiş, çıkan çatışmalarda üç işçi hayatını kaybetmiş ve pek çok kişi yaralanmıştır. Türk İş ile Hükümet, sürekli eylemin komünist

²⁴³ Ali Gevgili, Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yay., İstanbul, 1987, s.466.

²⁴⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD), Dönem:3; Cilt:8, Birleşim:134, 27.07.1970, s.662-684. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM>. (Erişim Tarihi: 10.07.2021)

²⁴⁵ Yasa değişikliği ile sendikalara üyelik ve üyelikten çıkış işlemleri güçleştirilmiş, sendika kurucu üyesi olabilmek için o iş kolunda en az 3 yıl çalışmış olmak şartı ve en önemlisi sendikanın faaliyetine devam edebilmesi için o iş kolunda kayıtlı işçilerin 1/3'ini üye olarak kaydetmeleri zorunluluğu getirilmiştir. Bir sendikanın uluslararası federasyonlara üye olabilmesi ve kooperatif kurabilmesi de Türk-İş'in olmasına bırakılmıştır. Ayrıca grev ve lokavt hakkını düzenleyen 275 sayılı yasa da yapılan değişiklik ile hükümete 3 ay süre ile grev erteleme hakkı tanınmıştır. Resmî Gazete, 12.08. 1970, Sayı: 13577. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/13577>. (Erişim Tarihi:15.07.2021)

militanlarca yapıldığını ileri sürmüş ancak toplumun hemen hemen her kesiminde devam eden huzursuzluk ve çatışmalar önlenememiştir. Hükümet olayları durdurmak için İstanbul, Kocaeli, Sakarya ve Zonguldak'ta sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmış ve bunun akabinde DİSK yöneticilerinin de aralarında bulunduğu pek çok işçi gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır.²⁴⁶

Ülkenin içinden geçtiği bu zorlu ve kaotik dönem, AP V. Kongresine de yansımış, muhalif grupların etkisi ile parti içi çekişmeler son haddine gelmiştir.

AP, V. Büyük Kongresi 21 Ekim 1970'de 1500 delegenin katılımıyla toplanmıştır. Kongrede Süleyman Demirel, Hayri Domaniç ve Aydın Yalçın'a karşı büyük bir üstünlükle seçimi kazanarak yeniden genel başkan seçilmiş ve parti içi muhalefetin tamamen tasfiye edilmesini sağlamıştır.²⁴⁷ Kongre de alınan kararlarda Türk Milletinin demokrasiden başka bir rejimle yönetilemeyeceği özellikle vurgulanmıştır. Ayrıca din ve vicdan hürriyetinin suiistimaline de karşı olunacağı belirtilmiştir. Genel Başkan, Süleyman Demirel, kongre ile uzun süredir Meclis gruplarında sağlayamadığı desteği parti teşkilatı ve tabanında yeniden tesis etmiştir.²⁴⁸

AP içindeki muhalif kadrolar son kongrede de istediklerini elde edemeyince istifa eden ve ihraç edilen üyeler 18 Aralık 1970'te Demokratik Parti'yi (DP) kurmuşlardır. DP, Genel Başkanlığı'na Ferruh Bozbeyle, başkan yardımcılığına da Sadettin Bilgiç seçilmiştir. Eski DP'nin etkili isimleri ve onların yakınları parti kurucuları arasında yer almış ve AP karşısında etkin bir güç oluşturmayı hedeflemişlerdir.²⁴⁹

AP, kuruluşundan bu yana 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'ne karşı olan tüm kesimlerin çatısı altına sığındığı, ideolojik olarak tam bir birliğin söz konusu olmadığı bir ortaklık olarak büyük bir sağ koalisyon görüntüsü vermiştir. Ancak 1970'lere geldiğinde Parti içindeki huzursuzluklar giderek su yüzüne çıkmaya başlamıştır.²⁵⁰ AP'nin, "*sağın şemsiye partisi*" olmaktan uzaklaşmaya başlamasında politik ve sınıfsal ayrışmaların etkisi olmuştur.²⁵¹

²⁴⁶ Çavdar, a.g.e. , s. 164-174; Milliyet, 19.06.1970,s.1.

²⁴⁷ Hayri Domaniç 28, Aydın Yalçın 15 ve Süleyman Demirel 1425 oy almıştır. Cumhuriyet, 24.10.1970, s.1, 5, 7.

²⁴⁸ Kuru, a.g.t. , s. 127.

²⁴⁹ Ahmad, a.g.e. , s. 308-309.

²⁵⁰ Demirel, a.g.e. , s.51-52.

²⁵¹ Tanıl Bora, Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler, İletişim Yay. , İstanbul, 2020, s. 469.

AP içindeki İslamcı akımın kopuşu etkili ve kalıcı bir yol ayrımına işaret etmiştir. AP'yi yabancı sermayeye bağımlı olmakla, İslam'a sırt çevirip siyonistlerle işbirliği içinde hareket etmekle suçlayan Prof. Necmettin Erbakan, İstanbul merkezli büyük sermayeye karşı taşralı orta ve küçük ölçekli sanayici-tüccarların desteğini alarak 1969'da Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı olmuştur. Ancak büyük sermaye sahiplerinin bu durumdan duyduğu hoşnutsuzluk üzerine AP'nin Erbakan karşıtı bir tavır sergilemesi kopuşu hızlandırmış ve Erbakan, AP'den ayrılarak Konya'dan bağımsız milletvekili seçilmiştir. Necmettin Erbakan bu seçimde, daha sonra tim İslamcı partilerce kullanılacak olan "milliyetçi ve mukaddesatçı" sloganını kullanmıştır. Ocak 1970'te kendisi gibi AP'den ayrılan iki vekil ile Milli Nizam Partisi'ni (MNP) kurmuştur.²⁵²

AP kanadının bir kısmını da radikal milliyetçiler ve Türk İslam sentezi anlayışına sahip kişiler oluşturmuştur. 1950'li yılların Turancı hareketi içinde olan Fethi Tevetoğlu AP Senato üyesi, Türk İslam sentezinin fikir babalarından Osman Turan, Gökhan Evliyaoğlu ve Osman Yüksel Serdengeçti gibi isimler AP içinden milletvekili seçilmişlerdir. 1970'lere gelindiğinde AP içindeki radikal milliyetçi kanat, AP'yi sadece ekonomik kalkınma hedefi ile yol, baraj, su, köprü yapan buna karşın manevi kalkınmayı önemsemeyen bir yapıya dönüşmekle ve giderek etkin bir güç haline dönüşen sol-sosyalist hareketlere karşı gereken sert tavrı gösterememekle, öğrenci ve işçi direnişlerini durduramamakla suçlamaya başlamıştır.²⁵³ Bu dönemde Alpaslan Türkeş'in CKMP'nin²⁵⁴ liderliğine gelişi ile AP içindeki bu isimler ayrılarak CKMP'ye katılmış ve 1969'da CKMP, MHP adını almıştır.²⁵⁵ AP içinde çekişmelerin ve ayrılıkların yaşandığı bu süreçte CHP de iç çekişmelere sahne olmaya başlamıştır.²⁵⁶

²⁵² Bora; a.g.e. , s.469-470; Gevgili, a.g.e. , s.476.

²⁵³ Rasih Yılmaz Aktaran, Toros Yüzlü Adam Osman Yüksel Serdengeçti, Timaş Yay. , İstanbul, 1998, s. 169-172. ; Bora, a.g.e. , s. 289; Taha Akyol, Hayat Yolunda Gençler için Anılar ve Öneriler, Milliyet Yay. , İstanbul,1997.

²⁵⁴ CMKP, 1961 yılında kurulmuştur. 1965 seçimlerinde başarı elde edememiştir. Alpaslan Türkeş 1965'te kendisi gibi MBK'dan atılmış olan 10 kişi ile birlikte CKMP'ye katılmıştır. Türkeş, hemen partinin liderliğini ele geçirmiş, ideolojisini ortaya koyan "*Dokuz Işık*" adlı kitabı yazmıştır. Parti, Pantürkizm ve komünizm aleyhtarlığı üzerinde şekillenmiş ve Bozkurtlar diye anılan gençlik örgütü ile etkin bir güç oluşturmuştur. Zürcher, a.g.e. , s.373-374.

²⁵⁵ Demirel, a.g.e. , s.52-53, 55-56.

²⁵⁶ CHP, kuruluşundan itibaren Kemalist gelenekler üzerine kurulu bir parti olmuştur. Ancak, 1965 seçimlerine girilir iken Turhan Feyzioğlu ve Bülent Ecevit tarafından hazırlanan seçim bildirgesi ile ortanın solu kavramı tanımlanmış ve sosyal adalet ve güvenlik ilkeleri merkeze alınarak, özellikle gecekondü mahalleleri hedef alınmıştır. Ancak 1965 seçimleri beklenen başarıyı getirmemiştir. Bu başarısızlığa karşın İnönü'nün desteği ile 1966 yılında Bülent Ecevit'in genel sekreter seçilmesi üzerine Turhan Feyzioğlu liderliğindeki 47 milletvekili ayrılarak Güven Partisini kurmak için harekete geçmişlerdir. Zürcher, a.g.e. , s. 368-270.

1969 seçimleri sonrasında da, olaylar durulmamış, üniversite özerkliği ve toprak reformunun gündemden kaldırılmış olması, sağlık ve eğitimde eşitlik hususunda adım atılmaması, Anayasal temel hak ve özgürlüklere sınır getirmeye yönelik çalışmalara hız verilmesi ve sendikal faaliyetlere getirilen kısıtlamalar her geçen gün sağ-sol çatışmalarını şiddetlendirmiştir. Üniversite olayları, işçi eylemleri, banka soygunları, adam kaçırmaya faaliyetleri büyük huzursuzluk yaratmış, ülkeyi istikrarsızlaştırmıştır. 1971 yılına gelindiğinde ülkede iki grupta darbe beklentisi içine girmiştir.

Aydınlardan, ilerici gençlik örgütlerinden ve TSK içerisindeki bazı subaylardan oluşan ilk grup 27 Mayıs Müdahalesinin amacına ulaşmadığına inanmıştır. Bu grubun sivil kanadını Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu, İlhan Selçuk ve İlhami Soysal gibi “*Yön Dergisi*” gurubu oluşturmuş iken asker kanadını ise Harp Akademisindeki kurmaylar oluşturmuştur²⁵⁷

İkinci grup ise, ülkedeki işçi ve gençlik hareketlerinin yarattığı ortamı ve solun – sosyalizmin yükselişini kendileri için tehlike sayan büyük sermaye sahipleri, toprak ağaları ve ABD’nin etkin gruplarından oluşmuş ve devrimci sol hareketi ancak sert bir askeri idarenin durduracağına inanmışlardır. Bunlardan ilk grup 8-9 Mart gecesi darbe için harekete geçmiş ancak Kara Kuvvetleri Komutanı(KKK) Orgeneral Faruk Gürler ile Hava Kuvvetleri Komutanı (HKK) Orgeneral Muhsin Batur’un son anda durumu Genel Kurmay Başkanı’na iletmeleri ile müdahale sonuçlanamamış, genç subaylar geri adım atmıştır.²⁵⁸

Beklenen müdahale 12 Mart 1971’de gelmiş ve TSK adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, KKK Orgeneral Faruk Gürler, HKK Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu’nun imzalarını taşıyan ve 3

²⁵⁷ Yön (Kapatıldıktan sonra Devrim adını almıştır.) Dergisi sosyalist bir anlayıştadır. Ülkedeki diğer bir sosyalist grup olan TİP mensupları demokratik yolla iktidara gelme anlayışını savunurken, Yön Grubu, Türkiye’de sosyalist bir devrim ile iktidarın ele geçirilmesini ve devriminde sayı ve etkinliği az olan işçi sınıfı ile değil, asker-sivil aydınlar öncülüğünde yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Bu sebeple ordu içerisindeki etkinliklerini artırmak için çalışmalar yapan Yön grubu zaman içerisinde istediklerini başarmış, Doğan Avcıoğlu’nun eserleri özellikle “Türkiye’nin Düzeni” adlı kitabı Harp akademisindeki subaylarının başucu kitabı olmuştur. Aydınlara göre, halk, kırsalda toprak ağaları ve muhafazakâr çevrelerin baskısı altında olduğu için yapılan seçimlerde yanlış tercihler yapmaktadır. Ülkede toprak, eğitim, ekonomik reformlar yapılmadan ve halk bilinçlenip belli bir seviyeye gelmeden gerçek milli irade oluşamayacaktır. Doğan Akyaz, Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İletişim Yay., İstanbul, 2006, s.264-272; Hikmet Özdemir, Kalkınmada Bir Strateji Arayışı. Yön Hareketi, Bilgi Yay. , Ankara,1986,s.55-60.

²⁵⁸ Muhsin Batur, Anılar ve Görüşler “Üç Dönemin Perde Arkası”, Milliyet Yay. , İstanbul,1985,s.214-266; Çavdar, a.g.e. , s.193-194.

maddeden oluşan muhtıra²⁵⁹ Cumhurbaşkanlığı'na, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı'na ve Meclis Başkanlığı'na gönderilmiştir.²⁶⁰

12 Mart Muhtırası'na hem AP iktidarının bazı hatalarının hem de demokrasi dışı yollarla mücadele ederek yönetimi değiştirmek isteyen grupların eylem ve davranışlarının sebep olduğu kabul edilmiştir. Ancak bu konudaki bir diğer görüş ise 12 Mart Muhtırası'nın gerçek sebebinin ordu içindeki bir iç hesaplaşma olduğuna ilişkindir. Bu görüşe göre; ordu üst kademesinde yer alan generaller, ordu içinde yer alan bir grubun sivillerle işbirliği yaparak ve üst rütbeli kademeyi bir yana iterek uzun süreli askeri bir idare kuracağından ve bu kurulacak yeni idarenin Batı bloku ile ilişkileri kısıtlayacağından endişe duymuşlar ve bu müdahaleyi gerçekleştirmişlerdir.²⁶¹

Muhtıra üzerine hemen toplanan Bakanlar Kurulu istifa kararı vermiştir. İnönü, ordunun müdahalesine çok sert bir biçimde tepki gösterirken Demirel'in tepkisi çok hafif bulunmuştur. Süleyman Demirel, Partisinin üyelerine de “*sakin ve sabırla beklemelerini, her şeyin seyrinin değişeceğini*” söylemiştir. Demirel'in bu sakin tavrı, 27 Mayıs Askeri Müdahalesi gibi bir müdahale yapmak isteyen grubu durdurmak için harekete geçilmiş olduğu bilgisinin kendisine önceden verildiği izleniminin doğmasına neden olmuştur.²⁶²

Muhtıra sonrası hükümetin istifa etmesi üzerine Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 14 Mart'ta parti liderleri ile bir toplantı yapmış ve toplantı sonrasında CHP Kocaeli milletvekili Nihat Erim'e partisinden istifa etmesi koşuluyla hükümeti kurma teklifinde bulunulmuştur. AP, Meclisin açık kalması şartıyla Erim'e destek vereceklerini açıklamış, CHP lideri İnönü de destek açıklamasında bulunmuştur. CHP içinde Genel Sekreter Bülent Ecevit'in de içinde bulunduğu grup bu karara karşı çıkmış ve görevlerinden ayrılmışlardır.²⁶³

²⁵⁹ Muhtıra Metni:“1. Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. 2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. 3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilgilerinize...”. Batur, a.g.e. , s.296-299; Cumhuriyet, 13.03.1971, s.1,7.

²⁶⁰ Kongar, a.g.e., s. 170.

²⁶¹ Akyaz, a.g.e. , s.301 vd.

²⁶² Ahmad, a.g.e. , s. 355.

²⁶³ Çavdar, a.g.e. , s.196.

Nihat Erim 26 Mart'ta AP'den 5, CHP'den 3, MGP'den 1, dışarıdan 14 bakanın bulunduğu kabinesini açıklamıştır.²⁶⁴ I. Erim Hükümeti'nin (26.03.1971-11.12.1971) programına göre öncelikli hedef, ordunun da desteğiyle muhtırada değinilen ve 60'lı yıllar boyunca gerçekleştirilemeyen reformları yapmak olarak açıklanmıştır. Fakat hükümet, reformları erteleyip önceliğini ülke içerisindeki asayiş tesis etmeye vermiştir. Ülkede asayişin bir türlü sağlanamaması, özellikle şehir gerillası faaliyetlerinin artması, banka soygunu ve adam kaçırmaya olaylarının vuku bulması neticesinde 26 Nisan 1971'de pek çok ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁶⁵ Sıkıyönetim sonrası, ilk iş olarak siyasi gençlik örgütleri kapatılmış, meslek örgütleri ve sendikaların siyasi toplantıları yasaklanmıştır. 28 Nisan'da Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri 10 gün boyunca kapatılmış, sol dergilerin tümü toplatılmış, gazeteciler Çetin Altan ve İlhan Selçuk ile Yaşar Kemal, Fakir Baykurt gibi yazarlar ve Tarık Zafer Tunaya ile Mümtaz Soysal gibi profesörler tutuklanmıştır. Grev ve lokavt yasaklanmış ve TİP kapatılmıştır. Sıkıyönetim, sürekli uzatılarak 2 yıl boyunca devam etmiş ve mücadele, ağırlıklı olarak sola karşı yürütülmüştür.²⁶⁶ Sağ orjinli partiler içinde sadece Milli Nizam Partisi(MNP), faaliyetlerinde dini ön planda tutarak laikliğe aykırı bir tutum sergilediği gerekçesiyle 20 Mayıs 1971'de kapatılmıştır.²⁶⁷ Anayasa değişiklikleri ile temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanabilmesinin önü açılmış ve yürütme organının, yargı ve yasama karşısında güçlendirilmesini sağlayacak yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. MGK'nın yetkileri genişletilerek TSK'nın sistem içindeki konumu güçlendirilmiş ve TRT'nin özerk yapısına son verilmiştir.²⁶⁸

Nihat Erim Hükümeti'nin kuruluş amacı olan reformlardan uzaklaşılması ve sıkıyönetim uygulamalarının genişletilmesi sebebiyle 11 Bakan 3 Aralık 1971'de istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümeti kurma görevini tekrar Nihat Erim'e vermiş ve 13 Aralık 1971'de yeni kurulan II. Erim Hükümeti onaylanmıştır. Ancak bu hükümetin ömrü 5 ay sürmüştür ve 16 Nisan 1972'de Erim'in istifası ile son bulmuştur.²⁶⁹

²⁶⁴ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 5,(26 Mart 1971-17 Kasım 1974), TBMM Başkanlığı Yay. ,Ankara,2013, s.3266
https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.(Erişim Tarihi:17.06.2021)

²⁶⁵ Milliyet,27.04.1971,s.1.

²⁶⁶ Özellikle Türkiye sol öğrenci hareketinin liderlerinden ve sembol isimlerinden Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam edilmelerine ilişkin Ankara 1 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi kararının 10 Mart 1972'de (II. Erim Hükümeti Dönemi)mecliste onaylanması Türk Siyasi tarihinin ve bu dönemin en önemli ve en çok konuşulan olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir. Ahmad, a.g.e. , s.361-363; Özdemir, a.g.e. , s.229.

²⁶⁷ Özdemir, a.g.e. , s.225.

²⁶⁸ Bülent Tanör, İki Anayasa-1961-1982, Beta Yay. , İstanbul,1986, s.39-60.

²⁶⁹ Ahmad, a.g.e. , s.377; Milliyet,18.04.1972,s.1.

Bu dönemde CHP içinde İnönü ve Bülent Ecevit arasındaki çekişme artmış ve 7 Mayıs 1972'de yapılan olağanüstü kurultayda genel başkanlık seçimini kaybeden İsmet İnönü 8 Mayıs'ta istifasını vermiştir. 14 Mayıs 1972 de Bülent Ecevit CHP'nin yeni genel başkanı olmuştur.²⁷⁰

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Erim'in istifası üzerine hükümeti kurma görevini Suat Hayri Ürgüplü' ye vermiş fakat Ürgüplü tarafından kurulan hükümeti onaylamamıştır.²⁷¹ Bu kez Ferit Melen görevlendirilmiş ve 22 Mayıs 1972'de 8 AP'li,5 CHP'li, 2 MGP'li,2 Senatör ve 9 partisizden oluşan yeni hükümet açıklanmıştır. Açıklanan Melen Hükümeti'nin programında öncelikli hedefin ekonomiyi düzeltmek ve bölücü faaliyetler ile komünistlerin yarattığı anarşiyi engellemek olduğu ifade edilmiştir. Melen Hükümeti 6 Nisan 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerine dek görevde kalmıştır.²⁷²

12 Mart 1971 Muhtırası ile başlayan ve yaklaşık iki yıl süren dönemden en az zararla çıkan AP olmuştur. Muhtıra, muhafazakâr kesimin parlamentodaki gücünün pekiştirilmesini sağlamıştır. AP'nin, yıllardır değişmesini istediği ancak gerekli desteği bulamadığı için değiştiremediği 1961 Anayasası'nın özgürlükleri genişleten ve sıkı bir biçimde koruyan hükümleri değişmiş, dinamik bir muhalefet yürüten öğrenci, işçi, aydın örgütleri ve ordu mensupları siyasetten uzaklaştırılmıştır.²⁷³

Türkiye'nin zorlu bir dönemden geçtiği bu süreçte Adalet Partisi VI. Büyük Kongresi'ni 3ekim 1972'de gerçekleştirmiştir. Düzenlenen bu kongrede AP'nin iktidarda olduğu dönemde gerçekleştirdiği hizmetleri detaylı bir biçimde gösteren bir kitapçık hazırlanmış ve tüm delegelere dağıtılmıştır. Kongrede sık sık 1946 ruhunun yeniden doğduğu ifade edilmiş, tüm delegeler ve parti teşkilatı birlik ve beraberlik içinde hareket etmiştir. Süleyman Demirel, 12 Mart 1971 Muhtırası ve sonrası hakkında değerlendirmelerde bulunmuş, anarşinin önlenmesi, seçimlerin zamanında yapılması, demokrasi ve cumhuriyetten vazgeçilmemesi ile siyasi partilerin varlığının önemi hususlarına değinmiştir.

²⁷⁰ Çavdar, a.g.e. , s.220; Cumhuriyet, 09.05.1972,s.1, 5, 7; Cumhuriyet, 15.05.1972, s.1.

²⁷¹ Milliyet, 14.05.1972, s.1.

²⁷² Neziroğlu-Yılmaz, TBMM, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 5, (26.03.1971-11.12.1971), TBMM Başkanlığı Yay. ,Ankara,2013, s.3630-3632; Ahmad, a.g.e. ,s.378-379.

²⁷³ Muhtırayı veren kadronun ilk işi sol darbe hazırlığı içinde olan 9 Martçılar da denen grubu tasfiye etmek olmuştur.5 general, 1 amiral ve 35 subay ihraç edilmiştir. Özdemir, a.g.e. , s.227.

Başkanlık seçimine 1345 delege katılmış ve 1330 oy alan Süleyman Demirel beşinci defa AP Genel Başkanı olmuştur.²⁷⁴

1973 yılına girilirken gündemi meşgul eden önemli bir olay da cumhurbaşkanlığı seçimleri olmuştur. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresi 30 Mart 1973 tarihinde sona erecektir. 1961 Anayasası uyarınca cumhurbaşkanı olabilmek için TBMM üyesi olmak gerekliydi. Ordunun adayı olan Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler seçilebilmek için 5 Mart 1973'te ordudan istifa etmiş ve aynı gün Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü olarak atanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimine DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli, AP'li Senato Başkanı Tekin Arıburun ve Faruk Gürler katılmıştır. Ancak yapılan 3 tur seçime rağmen hiçbir aday yeter sayıda oy alamamıştır.²⁷⁵ Ordu tarafından sunulan ve Cevdet Sunay'ın görev süresinin iki yıl daha uzatılmasını içeren teklif de Mecliste reddedilmiştir.²⁷⁶ Uzun görüşmeler neticesinde Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit emekli senatör Oramiral Fahri Korutürk üzerinde anlaşmışlar ve 6 Nisan 1973'te yapılan oylamada Fahri Korutürk Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı cumhurbaşkanı olmuştur.²⁷⁷

Cumhurbaşkanı seçiminin ardından Ferit Melen hükümeti istifa etmiştir. Fahri Korutürk, hükümeti kurma görevini ekonomist Naim Talu'ya vermiştir. Naim Talu'nun kabinesinde (15.04.1973-26.01.1974) AP'den 13, CGP'den 5, bağımsızlardan 4, Meclis dışından 2 bakan yer almıştır.²⁷⁸ Hükümetin amacı ülkede asayişin temin etmek, demokratik ve laik hukuk devletini korumak ve seçimlere güven içerisinde gidilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu minvalde 20 Haziran 1973'te Üniversite özerkliği kaldırılmış, Toprak ve Tarım Reformu Yasası²⁷⁹ ile Temmuz 1973'te Devlet Güvenlik Mahkemeleri(DGM) Yasası çıkarılmıştır.²⁸⁰

12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında Demirel hükümetinin istifası ile sırasıyla Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu'nun kurduğu hükümetler göreve gelmiş ancak hiçbirisi beklenen başarıyı elde edememiş ve kısa ömürlü olmuşlardır. 12 Mart'tan sonra hiçbir parti Mecliste tek başına çoğunluk sağlayamamıştır.

²⁷⁴ Kuru, a.g.e. , s.142-146.

²⁷⁵ İlk tur seçimlerinde Tekin Arıburun 282, Faruk Gürler 175 ve Ferruh Bozbeyli 45 oy almıştır. İkinci ve üçüncü turda da fazla bir değişiklik olmamıştır. Çavdar, a.g.e. , s.222.

²⁷⁶ Gevgili, a.g.e. , s.628.

²⁷⁷ Zürcher, a.g.e. , s.379.

²⁷⁸ Cumhuriyet, 16.04.1973, s.1.7.

²⁷⁹ Resmi Gazete (RG).18.07.1973,sayı 14599; RG. 23.07.1973.

²⁸⁰ Çavdar,a.g.e. ,s.224 ; Talu Hükümeti hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmad, a.g.e. ,s.384.

1.2.4. 1973 Genel Seçimleri (14 Ekim 1973)

1973 seçimlerine doğru giderken AP, ekonomik büyüme ve istikrar vaat etmiş, yüksek yargı ve bürokrat sınıfından üyeleri partisine katmıştır. AP, geniş çaplı bir seçim beyannamesi hazırlamış, 1961'den itibaren geçirilen süreci değerlendirmiş ve siyasal, sosyal ve ekonomik alana ilişkin hedefleri tek tek açıklamıştır.²⁸¹ AP'nin en büyük rakibi olan DP, Celal Bayar ile seçim meydanlarına çıkmıştır. 1971 Muhtırası sonrası TİP ve MNP kapatılmıştır. TİP'in yönetici kadrosu ağır hapis cezaları ile siyasal yaşamdan uzaklaştırılmış ve 1973 seçimlerinde yer alamamıştır.²⁸² MNP'de ise durum farklıdır, parti kapatılmış ancak yönetici ve üyelerine herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Necmettin Erbakan, bu kez Milli Selamet Partisi (MSP) adı ile yeni bir parti kurmuş, kapitalizmin toplumun geleneksel kalıplarını çözdüğünü fark etmiş, İslam'a dayalı ekonomik paylaşım modelini savunarak seçimlere katılmıştır.²⁸³ CHP, sıkıyönetim altında seçime gitmeye karşı çıkmış ve sıkıyönetim, üniversite, DGM ve gösteri yürüyüşü yasalarının iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. CHP, 1973 seçimlerine Bülent Ecevit liderliğinde katılmış, özellikle 12 Mart ile yaratılan düzenin değişmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁸⁴ Bu dönemde Ankara Sıkıyönetim komutanlığı grev ve lokavt yasağını kaldırmış, Süleyman Demirel'in etkisi ile Yüksek Askeri Şura'da Muhsin Batur ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün ve 37 General emekliye sevk edilmiştir.²⁸⁵

Nihayet 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinde 16.798.164 kayıtlı seçmenden 11.223.843 seçmen oy kullanmış, 10.723.658 oy geçerli sayılmıştır. Seçime katılım oranı %66.8 olarak tespit edilmiştir.²⁸⁶ CHP 185, AP 149, MSP 48, DP 45, CGP 13, MHP 3, TBP 1 ve bağımsızlar da 6 milletvekilliği kazanmıştır.²⁸⁷ Aşağıda seçime katılan partilerin oy oranları ve elde ettikleri milletvekili sayıları gösterilmiştir.

²⁸¹ Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Doğu Matbaası, Ankara, 1973 s.1-97.

²⁸² Milliyet 13.10.1973,s.1.

²⁸³ Ahmad, a.g.e. ,s.395.

²⁸⁴ Çavdar, a.g.e. , s.228-232.

²⁸⁵ Batur, a.g.e. ,s.441-455.

²⁸⁶ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011,TÜİK; s.25. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)

²⁸⁷ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK, s.16. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi:14.02.2021)

Tablo 1.8. 1973 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları²⁸⁸

Partiler	Aldıkları oy	Oy oranı	Milletvekili sayısı
AP	3.197.897	%29,8	149
CGP	564,343	%5,3	13
CHP	3.570.583	%33,3	185
MHP	362,208	%3,4	3
MP	62.377	%0,6	-
TBP	121,759	%1,1	1
MSP	1.265.771	%11,8	48
DP	1.275.502	%11,9	45
Bağımsızlar	303.218	%2,8	6
Toplam	10.723.658	%100	450

1973 seçimleri sonuçları itibarıyla oldukça şaşırtıcı olmuş ve AP için bir yenilgi ile sonuçlanmıştır. AP, birinci parti olma özelliğini yitirmiştir. Oy oranlarına bakıldığında MSP ve DP'nin AP'nin oy tabanında etkili olduğu, sanayi merkezlerinin yer aldığı büyük şehirlerde ise AP oylarının işçi sınıfının da etkisi ile CHP'ye kaydığı değerlendirilmeleri yapılmıştır.²⁸⁹

1973 seçimleri için elde edilen sonuçlara bakıldığında önceki seçimlere göre değişmeyen husus kadın milletvekillerinin Meclisteki sayılarının azlığı olmuştur. Bu dönemde(Millet Meclisi IV. Dönemi) Meclise katılan 6 kadın milletvekili AP ve CHP içinde yer almıştır.²⁹⁰

²⁸⁸ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, TÜİK, s.16. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi:14.02.2021).

²⁸⁹ Özdemir, a.g.e. ,s.236-237, Ahmad, a.g.e. ,s.397. ,

²⁹⁰ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, TÜİK, s. 5. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri> (Erişim Tarihi:14.02.2021)

Tablo 1.9 1973 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri ²⁹¹

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi	Partisi	Eğitimi	Mesleği	Yabancı Dil	Medeni Hali
Feriha Fatma Öztürk	Ankara	CHP	Lise	Ev Hanımı	-	Bekar
Zekiye Gülsen	Çanakkale	AP	Gazi Eğitim Enstitüsü	Öğretmen	Almanca	Evli 4 Çocuklu
Nilüfer Gürsoy	İstanbul	AP	DTCF Klasik Filoloji	Akademisyen	Fransızca İngilizce Latince Eski Yunan	Evli 3 çocuklu
Fatma Gülhis Mankut	İstanbul	AP	Hukuk Fakültesi	Avukat	Fransızca	Evli 1 Çocuklu
Şükriye Tok	İstanbul	CHP	Lise	Ev Hanımı	-	Bekar
Ayşe Aliye Köksal	Eskişehir	CHP	Kız Enstitüsü	Ev Hanımı	İngilizce	Evli 3 Çocuklu

²⁹¹TBMM Albümü,1920-2010, Cilt 2, 1950-1980, TBMM Bası ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay. , Ankara,2010,s.963-1025.<https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>. (Erişim Tarihi:11.04.2021)

1973 Senato Seçimlerinde CHP adına İstanbul'dan Solmaz Behlül (14.10.1973-14.10.1979) seçilen tek kadın senatör olurken bu dönem içinde Cumhurbaşkanı tarafından atanan tek kadın senatör ise Adile Ayda (13.07.1976-03.07.1978) olmuştur.²⁹²

Genel Seçim sonuçlarına bakıldığında hiçbir parti tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde edememiştir ve tekrar koalisyonlar dönemi başlamıştır. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk hükümeti kurma görevini ilk olarak Bülent Ecevit'e vermiş, ancak AP daha görevlendirme yapılmadan önce koalisyonda olmaya sıcak bakmadığını ifade ettiği için Ecevit, MSP ile görüşmüş, red cevabı alınca görevi iade etmiştir. Fahri Korutürk, bu kez hükümeti kurma görevini Süleyman Demirel'e vermiş ancak O'da görüşmelerden bir sonuç alamamıştır.²⁹³

Cumhurbaşkanı Korutürk hükümetin kurulması için çaba sarf etmiş, erken seçim dâhil pek çok seçeneğin tartışıldığı üç ayın sonunda 26 Ocak 1974'de CHP ve MSP koalisyonu kurulmuştur.²⁹⁴ I. Ecevit Hükümeti (26.01.1974-17.11.1974) 18 CHP ve 7 MSP'li bakandan oluşmuş ve bir protokol metni hazırlanmıştır.²⁹⁵ Başlangıçta oldukça iyimser başlayan ortaklık, hükümet işleyişinde yaşanacak sorunlar nedeniyle çok uzun ömürlü olamamıştır. AP ilk günden itibaren güçlü bir muhalefet göstermiş, hükümet programını ağır bir biçimde eleştirmiş, özellikle genel af ve Türk Cumhuriyeti'nin komünizm saldırısına açık hale getirildiği hususları üzerinde durmuştur.²⁹⁶

Bu hükümet döneminde siyasi yaşama damga vuran önemli olaylar haşhaş ekimine izin verilmesi, genel af yasası ve Kıbrıs sorunu olmuştur. Nihat Erim Hükümeti döneminde ABD'nin isteği ile Türkiye'de haşhaş ekimi yasaklanmıştır. Bu yasaklamanın amacı olarak ABD'deki uyuşturucu satışının ve trafiğinin önlenmesi gösterilmiştir. Ancak Türkiye'de uygulanan yasağa rağmen ABD'de uyuşturucu trafiğinin eksilmediğinin görülmesi ve bu süreçte haşhaş ekimi ile geçimini sağlayan binlerce çiftçi ailesinin yoksullaşması sebebiyle I. Ecevit Hükümeti Mart 1973'te bu yasağı kaldırmış, denetim altında ekime izin vermiştir. ABD'nin, yasağın kaldırılması halinde Türkiye'ye yönelik yardımların kesileceği tehdidine karşın Ecevit'in kararından vazgeçmemesi ABD karşıtı tüm kesimde olumlu karşılanmıştır.²⁹⁷

²⁹² Tuncer, a.g.e. ,s.332.

²⁹³ Hürriyet, 18. 11,1973,s.1, Cumhuriyet,18.11.1973,s.1, 4,7.

²⁹⁴Neziroğlu- Yılmaz, TBMM, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 5, (26.03.1971-11.12.1971) TBMM Başkanlığı Yay. ,Ankara,2013, s.3266.

²⁹⁵ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yay. , Ankara, 2015, s.580.

²⁹⁶ Milliyet,05.02.1974, s.1; Cumhuriyet, 05.02.1974,s.1,7.

²⁹⁷ Çavdar, a.g.e. , s.238; Ahmad, a.g.e. , s.416.

Bir diğ er tartış ma konusu olan olay CHP'nin seçim protokolünde ve koalisyon protokolünde yer alan Genel Af Yasası düzenlemesi olmuştur. Hazırlanan Genel Af Yasası Mecliste görüşüldüğünde tüm sağ partiler ve koalisyon ortağı olan MSP'nin 20 milletvekili tarafından, Türk Ceza Kanunu (TCK) 141 ve 142. maddelerinden hüküm giymiş olanların af kapsamı dışına çıkarılması talebi Mecliste kabul edilmiş ve yasa bu şekilde onaylanmıştır.²⁹⁸ Özellikle AP, “komünizmi savunanlar dışarı çıkarılmak isteniyor” diye propaganda yapmıştır. CHP, 141 ve 142. maddelerin genel af yasası dışında bırakılmasının eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle bu yasayı Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) götürmüştür. Mahkeme 2 Temmuz 1974'te 141 ve 142. maddeleri af kapsamına almış ve böylece 5000'e yakın siyasi suçlu aftan yararlanmış tır. MSP'nin milletvekillerinin, aralarındaki koalisyon protokolüne rağmen içinde yer aldıkları hükümetçe hazırlanmış yasa için red oyu kullanmaları koalisyonun sarsılmasına neden olmuştur.²⁹⁹

Ayrıca bu dönemde Yunan askeri cuntasından destek alan Ethniki Organosis Kiprion Agoniston (EOKA)'nın (*Kıbrıslı Savaşçıların Millî Örgütü*) 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırılarını arttırması ve uluslararası diplomasi ile sorunun çözülememesi üzerine 20-22 Temmuz ve 14-16 Ağustos 1974'te Türk Silahlı Kuvvetleri havadan ve denizden büyük bir harekât başlatmış, hem Ada'da yaşayan Türklerin hem de Türkiye'nin güney kıyılarının güvenliğini sağlamıştır. Kıbrıs sorunu koalisyon kanadında ikinci bir kriz yaratmış, MSP'liler adanın tümünün ele geçirilmesi yönünde önerilerde bulununca CHP'li üyeler buna karşı çıkmıştır. Ayrıca Ecevit çözüm olarak federasyon planını savunurken, Erbakan taksimden yana olduklarını ifade etmeye başlamıştır.³⁰⁰ “*Kıbrıs Barış Harekâtı'nın*” CHP lideri Bülent Ecevit'e büyük bir saygınlık kazandırması AP lideri Demirel'i rahatsız etmiş ve ısrarla Kıbrıs sorununun uluslararası bir sorun olduğu, iç politikaya alet edilmemesi gerektiğini ifade etmiş ve sorunun çözümü için önerilen federasyon yapılanmasının doğru olmayacağını belirtmiştir. Ancak, sorunun nasıl çözümlenebileceği konusunda da bir tez ileri sürmemiştir.³⁰¹ AP içinde de Süleyman Demirel'in demeçleri sorun yaratmış, parti ile örtüşmemiştir.³⁰²

²⁹⁸ RG, 18.05.1974, 14890, s.105-vd.

²⁹⁹ Çavdar, a.g.e. , s.238-239.

³⁰⁰ Zürcher, a.g.e. ,s. 380; Özdemir, a.g.e. , s.238-239; Ahmad, a.g.e. , s.420.

³⁰¹ Cumhuriyet, 05.08.1974, s.1,7.

³⁰² AP, dış ilişkiler sorumlusu Kamuran İnan, açıkça taksim uygulanmasının mümkün olmadığını, uygulanabilir tek çözümün federasyon olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyet, 08.08.1974, s.1,7.

Hem koalisyondaki uyuşmazlıkların yarattığı sıkıntılardan kurtulmak hem de Kıbrıs Harekatının yarattığı olumlu ortamdan yararlanmak isteyen ve erken seçime giderek oylarını arttırmayı planlayan Ecevit 16 Eylül 1974'te istifa etmiştir. Ancak Meclisteki diğer partilerin hiçbirisi erken seçime yanaşmamış, Türkiye 12 Nisan 1975'e dek hükümet kurma çalışmalarına sahne olmuş, tarihinin en uzun hükümet buhranını yaşamıştır.³⁰³ CHP ve MSP koalisyonu 18 Eylül 1974'te sona ermiştir. Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini tekrar Bülent Ecevit'e vermiştir. Ecevit'in hükümeti kurmada başarılı olamaması sebebiyle görevi iade etmesi üzerine bu kez görev 30 Eylül'de AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e verilmiştir. Demirel, sola karşı AP, MSP ve DP'den oluşan bir sağ ittifak hükümeti kurmayı amaçlamıştır.³⁰⁴ Demirel'in ilk görüşmeleri sonuçsuz kalmış, uzlaşma sağlanamamış ve Cumhurbaşkanı kontenjan senatörü Sadi Irmak'ı görevlendirmiştir. Sadi Irmak'ın kurduğu hükümet güvenoyu alamamış olmasına karşın yerine hükümet kurulamadığı için bu süreçte (17.11.1974-31.03.1975) görevde kalmıştır.³⁰⁵

Ülke içinde hükümet bunalımlarının yaşandığı bu süreçte AP içinde de VII. Büyük Kongre gündeme gelmiştir. Kongreye doğru giderken hem 1973 seçimleri hem son dönem yaşanan olaylar nedeniyle parti içi muhalefet gittikçe artmıştır. Kongre, 21 Ekim 1974'te başlamış ve Bitlis Senatörü Kamuran İnan, Eskişehir Milletvekili Orhan Oğuz, Muğla Milletvekili Ünal Demir ve Süleyman Demirel genel başkan olmak için aday olmuşlardır. Kongrede açılış konuşmasını Süleyman Demirel yapmış devamında diğer adaylar söz almıştır. Orhan Oğuz, konuşmasında AP'nin getirildiği durumu eleştirmiş, özellikle Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin yönetilememesi ve 1973 Milletvekili Genel Seçimlerindeki başarısızlık üzerinde durmuş, seçimi kaybeden liderin yerini bir başkasına bırakması gerektiğini ifade etmiştir. Süleyman Demirel yeniden söz almış ve Orhan Oğuz'un bu iddialarına tek tek cevap vermiştir. AP, VII. Kongresinde Parti Tüzüğü'nün bazı maddelerinde (19, 34, 45, 67, 72 ve 119.maddeleri) özellikle genel merkezin gücünü arttırmaya yönelik hükümlerinde değişikliğe gidilmiş ve yeni tüzük kabul edilmiştir. Seçimlerin yapılacağı ikinci güne gelindiğinde Kamuran İnan ve Ünal Demir adaylıktan çekildiklerini açıklamış, yarış Orhan Oğuz ve Süleyman Demirel arasında

³⁰³ Ahmad, a.g.e. , s.423; Çavdar, a.g.e. ,s.243; Zürcher, a.g.e. ,s.380 ; Özdemir, a.g.e. , s239.

³⁰⁴ Demirel, a.g.e. , s.71.

³⁰⁵ Cumhuriyet, 30.11.1974,s.1,7. ; Özdemir, a.g.e. ,s.240.

yaşanmıştır.³⁰⁶1440 delegenin katıldığı genel başkanlık seçiminde Demirel 1308 oy, Orhan Oğuz 76 oy almıştır. Demirel, ezici bir üstünlükle yeniden genel başkan olmuştur.³⁰⁷

AP Genel Başkanlığı'nı tekrar kazanan Süleyman Demirel, Aralık ayında sağ partilere (MSP, MGP, DP, MHP) teklif göndererek "*Milliyetçi Cephe*"yi (MC) kurmayı ve böylece erken seçim olasılığını yok etmeyi önermiştir. DP, dışında diğer partiler olumlu yanıt vermiştir. Ancak bu partilerin milletvekili sayılarının güvenoyu almaya yeterli olmaması üzerine AP, DP'nin vekilleri ile ayrı ayrı temas kurup kendi saflarına katmak için çalışmalarını arttırmış ve DP'nin eski vekillerine uygulanan siyasi yasakların kalkması konusunda teminat vermiştir. AP'nin bu tavrı DP yöneticileri tarafından sert bir biçimde eleştirilmiş ve Ferruh Bozbeyle "*DP'den bir çivi bile sökemezler*" diyerek tepki göstermiştir.³⁰⁸ DP'nin Meclis Grubunda yapılan oylamada cepheye katılma önerisi reddedilmiştir. Aralarında uzlaşan AP, MSP, CGP ve MHP, ortak bir program hazırlamış ve birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu programda milliyetçilik temelinde komünizm ve aşırı sol faaliyetlerle mücadele ve serbest demokratik rejim üzerinde durulmuştur.³⁰⁹ Ancak bu dönemde, AP'nin hükümet kuramaması, kurulan hükümetlere destek vermemesi ve son olarak erken seçime karşı da direnmesi yaşanan siyasi krizin ve bunalımın sorumlusu olarak Süleyman Demirel'in görülmesine neden olmuştur. CHP ile DP arasında hükümet görüşmelerinin hızlanması üzerine Süleyman Demirel, yoğun çabaları ile kendilerine destek vermek üzere DP'li bazı vekilleri ikna etmeyi başarmıştır. İçlerinde DP kurucuları da olan 10 vekil partilerinden istifa etmişlerdir.³¹⁰ Demirel'in başkanlığında 16 AP, 8 MSP, 4 CGP, 2 MHP'li bakandan oluşan IV. Demirel Hükümeti (31.03.1975-21.06.1977) kurulmuş ve 222 kabul oyuna karşın 218 red oyu ile göreve başlamıştır.³¹¹

Kurulan hükümette, Toprak Mahsulleri, Et Balık Kurumu, Yaş Sebze Meyve Müdürlükleri gibi üretici ile doğrudan temas sağlayan kurumların MSP denetimine bırakılmış olması AP içinde rahatsızlık yaratmıştır. Ayrıca yine MSP'nin Diyanet ve Eğitim politikasının aynen koalisyon programı olarak kabul edilmesi ve Karayolları Genel Müdürlüğü ile Çalışma Bakanlığı kuruluşlarının MSP'ye bağlanması ve bu yolla MSP'nin binlerce çalışana ulaşp

³⁰⁶ Kuru, a.g.e. , s.183; Milliyet,22.10.1974, s.6,7

³⁰⁷ Milliyet, 24.10.1974, s. 6.

³⁰⁸ Milliyet, 19.12.1974,s.1.

³⁰⁹ Ahmad, a.g.e. , s.426-427.

³¹⁰ Sadettin Bilgiç, Nilüfer Gürsoy, Mutlu Menderes, Bahri Doğtaş, Kemal Öztürk, Kubilay İmer, Abdullah Çilli, Hasan Değer, Talat Asal, Ata Bodur. Ahmad, a.g.e. , s.428; Milliyet, 29.03.1975.

³¹¹ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yay. , Ankara, 2015, s.977-980.

müdahale edebilme imkânının tanınmış olması ağır bir biçimde eleştirilmiştir.³¹² Yine Mecliste sadece 3 milletvekili olan MHP'ye iki bakanlık verilmiş olması ve Cumhuriyetçi Güven Partisi'ne (CGP)³¹³ de koalisyonda etkin bir güç tanınması huzursuzlukları arttırmıştır.³¹⁴ Bu eleştirilerin haklılığı sonraki seçimlerde ortaya çıkmıştır. MSP, koalisyona katılarak “*solcularla işbirliği yapan parti*” suçlamasından kurtulmuş, yoğun bir tayin-atama yöntemi ile kurum kadrolarına yerleşmiştir. MHP ise özellikle Milli Eğitim Bakanlığı ve kamu iktisadi teşebbüslerinde örgütlenmeye gitmiş ve 1973 seçimlerinde 3 olan vekil sayısını 1977 seçimlerinde 16'ya yükseltmiştir.³¹⁵

IV. Demirel, kamuoyunda bilinen adıyla I.MC hükümeti göreve gelirken ABD ambargoları nedeniyle sıkıntılı bir süreç geçiren piyasaları düzenlemeyi, ürün kıtlığını gidermeyi, istikrarı sağlamayı amaç edinmiş ve detaylı bir program sunmuştur.³¹⁶ Ancak göreve başlar başlamaz memur tayinleri süreci başlamış, özellikle MSP ve MHP'nin devlet kadrolarını partizan bir anlayışla doldurmaları ile hükümetin işi güçleşmiştir. TRT Genel Müdürü İsmail Cem görevden alınmış, TRT ve Anadolu Ajansı kontrol altına alınarak medya üzerinde hâkimiyet kurulmuştur. Komando diye adlandırılan ülkücü gençlik örgütlerinin saldırıları artmış, üniversite ve öğrenci olayları durdurulamamıştır. Öğrenciler arasındaki şiddeti durdurmak için rektörler ile anlaşarak daha katı güvenlik önlemleri alınması yolu izlenmiş, ancak sonuç alınamamıştır.³¹⁷ MC Hükümeti, vaat ettiği 22 yasadan üçünü çıkarmayı başarmıştır. Kıdem tazminatının 30 güne çıkarılması, kadın çalışanların 20 yılda emekli olabilmesi ve askeri personel yasası bunlar arasındadır.³¹⁸ Tepki çeken yasa tasarılarından biri İmam Hatip Okulu mezunlarının Harp Okullarına girişine izin verilmesine ilişkin yasa teklifi olmuştur. Bütçe komisyon görüşmelerinde bu teklif MC üyelerince kabul edilince CHP üyeleri sert tepki göstermiş ve salonu terk etmiştir. Bu yasa tasarı Meclise gelmiş ancak 1 Temmuz 1975'te Mecliste reddedilmiştir.³¹⁹

³¹² Kuru, a.g.e. , s.191.

³¹³ CGP, CHP'nin sosyalizm yoluna saptığı iddiası ile CHP'den istifa eden 47 vekil ve senatör tarafından 1967 kurulmuş GP ile yine CHP'den kopan Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki aşırı milliyetçi, tutucu bir Kemalizm savunucusu grup tarafından kurulan Cumhuriyetçi Parti'nin (CP) birleşmesi ile oluşmuştur. Özdemir, a.g.e. , s.241

³¹⁴ Cumhuriyet, 08.04.1975,s.1,9; Çavdar, a.g.e. , s.244.

³¹⁵ Özdemir, a.g.e. , s.241.

³¹⁶ Koalisyon programı için bakınız. Neziroğlu-Yılmaz, a.g.e. , s.978-980.

³¹⁷ Demirel, a.g.e. , s.71; Cumhuriyet, 01.05.1975; Ahmad, a.g.e. ,s.433-434.

³¹⁸ Kuru, a.g.e. , s.193.

³¹⁹ MMTD, Dönem: 4, Cilt:7,Birleşim:19, 01.07.1975, s.1-56.

I.MC Hükümeti döneminde, CHP zor şartlarda çalışmak zorunda kalmıştır. CHP'nin toplantıları ve Ecevit'in katıldığı mitinglere saldırılar artmış, hemen hemen her yerde CHP için “*dinsiz CHP, komünist CHP*” ifadeleri kullanılmış, halkı CHP'ye karşı kışkırtmak ve infial yaratmak için planlı saldırılar ve provokasyonlar gerçekleştirilmiştir. Ancak Ecevit'in geri adım atmaması üzerine sindirme ve susturma stratejileri sonuçsuz kalmıştır.³²⁰

Ağustos ayına gelindiğinde koalisyonun çalışma usulü AP için ciddi sıkıntı yaratmaya başlamış, AP'liler bu şikâyetleri GİK'de dile getirmişlerdir. Erbakan'ın en ufak atamadan, büyük yatırımlara dek her şeyi pazarlık konusu yaptığı, imza atmayarak işleri sürüncemede bıraktığı, vali atamalarında bile %80 MSP ve MHP'nin istediğinin yapıldığı belirtilerek tepki gösterilmiştir.³²¹ Aralarındaki anlaşmazlık Senato seçimleri öncesi iyice su yüzüne çıkmıştır. Açık açık birbirlerini suçlamışlar ve seçimlere birlikte liste ile giremeyeceklerini göstermişlerdir. 1975 Senato seçimlerinde CHP oy oranını % 43,9'a çıkarmış, AP ve MHP oylarını korurken MSP, CGP ve DP oy yitirmişlerdir.³²²

Bu dönemde siyasi cinayetler ve şiddet tırmanmaya devam etmiştir. CHP, devlet içindeki güçler tarafından desteklenen ve korunan grupların saldırıları arttırdığını iddia ederken; AP, CHP'nin af yasası ile sokaklara dönen solcuların şiddeti tırmandırdığını iddia etmiştir.³²³ Artan şiddet ve baskıya karşın Ecevit Ankara'da “*Barış ve Özgürlük*” Mitingini gerçekleştirmiş, TİP Genel Başkanı Behice Boran ve Sosyalist Parti Başkanı Mehmet Ali Aybar tüm demokratları faşizme karşı bu mitingde bulunmaya davet etmiştir. 1971 Muhtırası sonrası kurulmuş olan Türkiye Birlik Partisi (TBP), Türkiye Emek Partisi (TEP) ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİK) bu çağrıya olumlu yanıt vermiş ve katılım sağlamıştır. Milliyetçi Cephe politikalarına karşı solun birleşmesi yönünde ilk adım olan bu mitingi 1 Mayıs 1976 Taksim kutlamaları izlemiştir. DİSK'in öncülüğünde 50 yıl sonra ilk kez düzenlenen kutlamalara sendikalar, sivil toplum kuruluşları, sol siyasi partiler, gençlik örgütleri, sanatçılar katılmış ve yüz binin üzerinde insan hiçbir olay yaşanmadan dağılmıştır.³²⁴

1976 yılı sonbaharına gelindiğinde ülkede yaşananlar yanında kongre hazırlıkları da AP gündemine yerleşmiştir. AP'nin VIII. Büyük Kongresi 21 Ekim 1976'da başlamıştır. DP'li Celal Bayar'ın ve DP'den istifa ederek gelen Sadettin Bilgiç, Mutlu Menderes, Nilüfer

³²⁰ Ahmad, a.g.e. , s.434-435.

³²¹ Cumhuriyet, 09.08.1975, s.1,9.

³²² Çavdar, a.g.e. , s.245.

³²³ Milliyet, 03.02.1976, s.1.

³²⁴ Ahmad, a.g.e. , s.441; Cumhuriyet,02.05.1976,s.1, 9,11.

Gürsoy ve Ata Bodur'un kongreye katılımı büyük sevinçle karşılanmıştır. Süleyman Demirel seçime tek aday olarak katılmış ve tekrar AP genel başkanı olmuştur. Kongre bitiminde yayınlanan bildiride “*Türk Milleti'nin hür demokratik rejimden başka bir rejimle idare edilemeyeceği, din ve devlet işlerinin ayrılmasının önemi, tüm devlet kurumlarını ve rejimi komünizme karşı savunmanın önceliği*” üzerinde durulmuştur.³²⁵

1.2.5. 1977 Genel Seçimleri (5 Haziran 1977)

Kasım 1976'da yeni akademik yılın açılması ile üniversitelerdeki sağ grupların kampüs ve öğrenci yurtlarını denetim altına almaya yönelik müdahaleleri sonucu şiddet olayları hızla artmıştır. Artan şiddet olayları yanında dış politikada yaşanan Ege Denizi ve Kıbrıs Sorunu, Batı ile ilişkilerin düzeltilememiş olması, ekonomik durgunluk ve işsizliğin yarattığı tablo erken seçim kararını kaçınılmaz kılmıştır. Hükümet çalışamaz hale gelmiş ve bir süredir hiçbir karar alamamış, sorunlara kalıcı çözümler üretememiştir. AP, sonunda erken seçim kararı almış ve bunu Meclise sunmuştur.³²⁶ Teklif, DP ve MSP'nin karşı oylarına rağmen AP ve CHP oyları ile kabul edilmiştir. Erken seçim kararı tüm ülkede, özellikle iş çevrelerinde olumlu karşılanmış ve tek başına güçlü bir iktidarın ülkenin içinde bulunduğu sorunlara çözüm üretebileceği, hızlı kararlar alınabileceği vurgulanmıştır.³²⁷

AP, “*Kervan Yürüyecektir*” adını taşıyan bir seçim beyannamesi hazırlamış ve özellikle oyların bölünmemesi vurgusu yapmıştır. Yaşanan anarşinin tek sorumlusu olarak sol gösterilmiş ve anarşiyi durdurmak ilk hedef olarak koyulmuştur.³²⁸ AP seçim stratejisi, seçimin solcular ve milliyetçiler arasında bir mücadele olduğu iddiası ile tüm sağ parti oylarını toplamak üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple ve ısrarla “*solculuğun komünizmin önünü açtığı*”, “*solcuların milliyetçi olamayacağı*” söylemleri yinelenmiştir.³²⁹ İki partinin söylemleri, kutuplaşmayı daha da belirginleştirmiş ve şiddeti tetiklemiştir. Özellikle Ecevit'in seçim gezilerine saldırılar gittikçe artmıştır. Bu dönemin ve Türkiye siyasi tarihinin en acı olaylarından biri 1 Mayıs 1977 kutlamalarında yaşanmış, Taksim Meydanı'nı doldurmuş yüzbinlerce kişinin üzerine ateş açılmış, hem silahlı saldırı hem de yaşanan panik ortamında

³²⁵ Kuru, a.g.e. , s.204-208; Milliyet, 23.10.1976, s.6.

³²⁶ Cumhuriyet, 03.03.1977, s.1,9.

³²⁷ Cumhuriyet, 17 Nisan 1977, s.1.

³²⁸ Kervan Yürüyecektir. Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi, s. 1-38.

³²⁹ Demirel, a.g.e., s.73

36 kişi yaşamını yitirmiştir. Tarihe “*Kanlı 1 Mayıs*” olarak geçen bu olayın failleri bulunamamıştır.³³⁰

Bu koşullar altında girilen 5 Haziran 1977 Genel Seçimlerinde 21.207.303 kayıtlı seçmenden 15.358.210 seçmen oy kullanmış ve 14.827.172 oy geçerli sayılmış, seçime katılım oranı %72,4 olmuştur. CHP 213, Adalet Partisi 189, MSP 24, MHP 16, CGP 3, DP 1 ve Bağımsızlar 4 milletvekilliği kazanmıştır. 1977 seçim sonuçlarına bakıldığında CHP seçimden birinci parti olarak çıkmıştır. Ancak tek başına hükümet kurmak için yeterli sayıya ulaşamamıştır. Bu oranlar aşağıda tablo olarak işlenmiştir.

Tablo 1.10. 1977 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları³³¹

Partiler	Aldıkları oy	Oy oranı	Milletvekili sayısı
AP	5.468.202	%36,9	189
CGP	277.713	%1,9	3
CHP	6.136.171	%41,4	213
MHP	951.544	%6,4	16
TİP	20.565	%0,1	-
TBP	58.540	%0,4	-
MSP	1.269.918	%8,6	24
DP	274.484	%1,9	1
Bağımsızlar	370.035	%2,5	4
Toplam	14.827.172	%100	450

Mecliste siyasi partiler açısından tabloda değişiklikler yaşansa da, kadın milletvekillerinin sayısı yine çok düşük bir oranda kalmış ve bir önceki seçimlere göre daha da düşerek 4 kadın milletvekili seçilmeyi başarabilmiştir. Bu kadın vekillerin ikisi AP ikisi CHP sıralarından Meclise katılmışlardır.

³³⁰ Hürriyet, 02.05.1977, s.1; Milliyet, 02.05.1977,s.1,8,9.

³³¹ Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, Cilt 1.TÜİK Yay. , s.5, 25.
<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-TUİK>(Erişim Tarihi:14.02.2020)

Tablo 1.11. 1977 Milletvekili Seçimlerinde Seçilen Kadın Milletvekilleri³³²

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi	Partisi	Eğitimi	Mesleği	Yabancı Dil	Medeni Hali
Nilüfer Gürsoy	İstanbul	AP	DTCF Klasik Filoloji	Akademisyen	Fransızca İngilizce Latince	Nilüfer Gürsoy
Aysel Uğural	izmir	AP	Enstitü	Restoran İşletmecisi	İngilizce	Dul 3 Çocuklu
Sevim Korum	İstanbul	CHP	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi	DPT Uzmanı	İngilizce	Evli 2 Çocuklu
Makbule Çağlayan Ege	İstanbul	CHP	Lise	Belediye Başkanı	Almanca	Evli 2 Çocuklu

³³² TBMM Albümü,1920-2010, Cilt 2, 1950-1980, TBMM Bası ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay. , Ankara,2010,s.1027-1087. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>. (Erişim Tarihi:11.04.2021)

1977 seçimleri sonrası iki kadın senatör Cumhuriyet Senatosuna dâhil olmuştur. Bunlardan Aysel Baykal CHP adına İstanbul'dan 14.10.1979 tarihinde seçilir iken Nermin Abadan Unat 25.07.1978 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından seçilmiştir. Tüm diğer senatörler gibi 12.09.1980 tarihinde Senato kapatılana dek görev yapmışlardır.³³³

Seçim sonuçları açıklanır açıklanmaz AP, CHP ile koalisyon olumlu bakmadığını göstermiş, üstelik “*solu iktidara taşıyanın büyük vebal alacağını*” söyleyerek diğer sağ partilere de mesaj vermiştir.³³⁴ Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümeti kurma görevini ilk olarak Bülent Ecevit'e vermiş, Ecevit koalisyon görüşmelerinden olumlu yanıt alamayınca kamuoyunun ve iş çevrelerinin isteği ile azınlık hükümeti kurmuş ve memleketini düşünen 13 milletvekilinin çıkacağını umduğunu dile getirmiştir. Ancak kurmuş olduğu II. Ecevit Hükümeti (21.06.1977-21.07.1977) 3 Temmuz 1977'de yapılan oylamada güvenoyu alamamıştır.³³⁵ Bunun üzerine görev bu kez Süleyman Demirel'e verilmiş, Demirel iş çevrelerinin yoğun talebine rağmen CHP'nin iktidarını önleyebilmek için II. MC hükümetini MHP ve MSP ile birlikte kurmak için çalışmalar başlatmıştır. Fakat daha önce denenmiş ve ülkeyi iki yıl içinde getirdiği nokta bilinen bu koalisyonla kamuoyu nezdinde büyük tepki gösterilmiştir. Pek çok sivil toplum kuruluşu ortak bir bildiri yayınlarak bu koalisyondan vazgeçilmesini istemişlerdir. Tüm tepkilere rağmen Demirel, 21 Temmuz'da AP, MHP ve MSP'den oluşan Koalisyon Hükümetini (21.07.1977-05.01.1978) kurmuştur.³³⁶ Demirel'in kişisel hırsı ile hareket etmesi ve önceki dönem koalisyon tecrübesi, AP vekilleri içinde de huzursuzluk yaratmıştır. Koalisyona karşı çıkanlar, özellikle AP'nin 190 vekiline karşı 16 bakanlık almasına karşın MHP ve MSB'nin toplam 40 vekil için 13 bakanlık almasını eleştirmişlerdir. V. Demirel Hükümeti, başından da tahmin edildiği gibi kısa ömürlü olmuş ve 6 ay sonra AP milletvekillerinin istifası ve CHP'yi destekleyeceklerini³³⁷ söylemeleri ile son bulmuştur.³³⁸ Bu kısa süre içinde II. MC Hükümeti, şiddeti önleyemediği gibi Türk Parasında %10 devalüasyon yapılmış, %100 e varan oranlarda zamlar uygulamaya koyulmuş, döviz kıtlığı ile birlikte benzin, mazot ve diğer bazı ürünlerin kıtlığı ile karşılaşmıştır. Büyük

³³³ Tuncer, a.g.e. ,s.332.

³³⁴ Cüneyt Arcayürek, Demokrasi'nin Son Baharı 1977-1978, Bilgi Yay. , İstanbul,1987, s.65.

³³⁵ Çavdar, a.g.e. , s.248; İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Cilt 6,(17 Kasım 1974-12 Kasım 1979), TBMM Başkanlığı Yay. ,Ankara,2013, s.4937-5074.

³³⁶ İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yay. , Ankara, 2015, s.1323-1611.

³³⁷ Hürriyet, 09.07.1977,s.1,5; Cumhuriyet, 10.07.1977,s.1.

³³⁸ Demirel, a.g.e. , s.74-75.

enerji sıkıntısı sebebiyle fabrikalar durdurulur iken toplu işçi çıkarmaları ve lokavtlar başlamıştır.³³⁹

11 Aralık 1977’de belediye seçimleri yapılmış ve illerin 42’sini CHP, 15’ini AP, 5’ini MP, 3’ünü MSP, 2’sini bağımsızlar kazanmıştır. Bu yerel seçimlerden sonra AP giderek hem oy kaybına uğramış, hem de parti içi muhalefet su yüzüne çıkmıştır. Bu parti içi muhalefette yeni lider arayışlarına neden olmuştur. AP’li 11 milletvekili istifa etmiş ve II. MC Hükümeti olarak adlandırılan V. Demirel Hükümeti Aralık 1977’de düşürülmüştür. Güvenoyu yoklamasında olumsuz oy kullanan bağımsızlar, artan cinayetleri ve Güneydoğu Anadolu’daki baskıları sebep olarak ileri sürmüşlerdir.³⁴⁰

Hükümet kurma görevi bir kez daha Bülent Ecevit’e verilmiş ve III. Ecevit Hükümeti (05.01.1978-12.11.1979) CHP, CGP, DP ve AP’den istifa eden bağımsızlardan oluşmuştur.³⁴¹ Süleyman Demirel, Ecevit’i AP’li vekillerin istifası ile ilgili süreçten sorumlu tutmuş ve O’nu “*milli irade hırsızlığı*” ile suçlamıştır. Bu sebeple çok sert bir muhalefet yürütmüş, Hükümet’in faaliyetleri ve yasa çalışmalarının sürekli boykot edilmesini sağlamıştır.³⁴² III. Ecevit Hükümeti, göreve başladığında iki büyük sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar, ülkede gittikçe artan toplumsal şiddet olayları ve ekonomik bunalımdır. Hükümet, öncelikle ülkede tekrar huzur ve güven ortamını tesis etmeyi ve giderek artan toplumsal şiddet olaylarını durdurmayı hedef göstermiştir. Ancak, bunun hiç de sanıldığı gibi kolay olmayacağı kısa sürede anlaşılmıştır. 1978 yılının ilk günlerinde 30 siyasi cinayet işlenmiş, toplumdaki kutuplaşma hat safhaya ulaşmıştır. Terör faaliyetleri, Savcı Doğan Öz, Server Tanilli, Milliyet’in genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi gibi bilinen kişilere karşı düzenlenen faili meçhul cinayetlerle³⁴³ yeni bir safhaya taşınmış, yine kahvehane baskınları ve ev baskınları ile toplu cinayetler yaşanmaya başlamıştır. Ayrıca, her daim laikliği destekleyen ve bu sebeple CHP’ye oy veren Alevi toplumuna yönelik şiddet olayları baş göstermiştir. Yalan yanlış haberler ve provokasyonlar ile halk kışkırtılmış ve ilki 18/19

³³⁹ Cumhuriyet, 03.09.1977, s.1; Hürriyet 19.09.1977, s.1,5.

³⁴⁰ Ahmad, a.g.e. ,s.448; Çavdar, a.g.e. , s.249

³⁴¹ İrfan Neziroğlu- Tuncer Yılmaz, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 6 (17 Kasım 1974-12 Kasım 1979), TBMM Başkanlığı Yay. , Ankara ,2013, s.5391-5392.

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6.(Erişim Tarihi: 09.07.2021)

³⁴² Demirel, a.g.e. , s.73.

³⁴³ 1977-1980 arası dönemde işlenen suikastlar sonucu pek çok aydın, gazeteci, akademisyen, bürokrat öldürülmüştür. Savcı Doğan Öz, Doç. Bedrettin Cömert, Doç. Necdet Bulut, Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul, Gazeteci Abdi İpekçi, gazeteci İlhan Darendelioğlu, Prof. Dr. Ümit Doğanay, Prof. Dr. Orhan Cavit Tütengil, yazar Ümit Kaftancıoğlu, eski Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak, İstanbul milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu, eski Başbakan Nihat Erim, Disk genel Başkanı Kemal Türkler bu dönem öldürülen kişiler arasındadır. Özdemir, a.g.e. , s. 247.

Nisan 1978 Malatya’da gerçekleşen olayları, Eylül 1978 Sivas, Ekim 1978 Bingöl saldırıları takip etmiştir. Pek çok kişinin öldüğü ve çok sayıda insanın, evlerin, işyerlerinin tahrip edildiği bu olaylar toplumdaki kutuplaşmayı daha da tırmandırmıştır.³⁴⁴

Ülkenin içinden geçtiği olağanüstü koşullar altında AP, IX. ve son Büyük Kongresi için hazırlıklara başlamıştır. AP’li bazı üyeler, yaşanan terör ve ağır kayıplar nedeniyle sorumluluk hissetmiş, özellikle şiddetin durdurulması için ihtiyaç duyulan yasa çalışmalarının boykot edilmesi ve engellenmesini doğru bulmamışlardır. Süleyman Demirel’in aşırı sert muhalefet yapmasının nedeni olarak Ecevit’e karşı olan kişisel husumeti ve ayrıca parti içindeki muhalefeti sindirmek istemesi gösterilmiştir. Kongreye doğru gidilirken İzmir Teşkilatı’nın başı çektiği ve aralarında Sadettin Bilgiç(AP Genel Başkan Yardımcısı) ve Nahit Mentеше’nin (AP Genel Sekreteri) bulunduğu grup bir çalıştay düzenlemiştir. Parti içi yenileşme fikirleri dillendirilmeye başlanmış ve özellikle Milliyetçi Cephe’den duyulan rahatsızlık ifade edilmiştir. Benzeri hareketlere, Gaziantep ve Ankara il örgütlerinde de rastlanmıştır.³⁴⁵

Bitlis Senatörü Kamuran İnan, AP Genel Başkanlığı’na adaylığını açıklamış ve parti liderlerinin değişmesinin ve ülke sorunlarında siyasi işbirliğinin önemine ilişkin görüşlerini açıklamıştır.³⁴⁶ Kamuran İnan’ın, parti içi demokrasinin sağlanması ve liderlik vasfının seçimler ile değişebilir kılınması hakkındaki görüşleri dikkat çekmiştir. Bu süreçte, Parti içindeki bu muhalif çıkışlara karşı bazı il ve ilçe örgütlerinin tasfiye edilmesi ağır eleştirilere neden olmuş, İzmir, Konya ve Erzurum İl kongrelerinde muhalif gruplar seçimleri kazanmıştır.

21 Ekim 1978 tarihinde başlayan kongrede açılış konuşmasını yapan Süleyman Demirel, tüm yaşananların tek sorumlusu olarak Ecevit Hükümetini göstermiştir. Kamuran İnan’ın konuşması sırasında olaylar çıkmış, sık sık sözü kesilmiştir. Yapılan oylama sonunda Kamuran İnan 88,Süleyman Demirel 1439 oy almış ve Demirel 8. kez AP Genel Başkanı olmuştur.³⁴⁷ Ancak, AP içindeki çekişmeler kongre sonrasında da devam etmiştir. Yüksek Haysiyet Divanı’na seçilmiş olan Oğuz Aygün, Mehmet Şerefoğlu ve Adem Sarıoğlu, yine merkez haysiyet divanına seçilen Nihan İlgün ve Ahmet Çakmak görevlerinden istifa etmişler

³⁴⁴ Ahmad, a.g.e. , s.449-450.

³⁴⁵ Kuru, a.g.t. , s. 231-232.

³⁴⁶ Milliyet, 01.07.1978,s.1.

³⁴⁷ Cumhuriyet, 24.10.1978,s.1,5.

ve sebep olarak kongrede yaşanan bazı usulsüzlükleri ve de delegeler üzerindeki baskıları göstermişlerdir.³⁴⁸

III. Ecevit Hükümeti, görevde olduğu bir yılı geride bırakmış ancak şiddeti durduramamış ve 1000'in üzerinde can kaybı yaşanmıştır. 1977 yılı ve takip eden yıllarda toplumsal şiddet ve terör olaylarını tetikleyenlerin MHP'li silahlı gruplar olduğu, komandolar denen bu grupların AP ve diğer muhafazakâr grupların desteği ile hareket ettikleri ve korundukları sık sık dillendirilmiştir. Muhalefet bu süreçte, artan şiddet olaylarını durdurmak için hükümetin sıkıyönetim ilan etmesini istemiştir. Ecevit, sıkıyönetimden uzak çözümler bulunabileceği noktasında direnmiş, ruhsatsız silah satışı ve taşınmasına verilen cezaları arttırmıştır. Ancak Ecevit'in, sıkıyönetim ilan etmemek için direnişi Maraş Olayları ile son bulmuştur. 1923-24 Aralık 1978'de Maraş'ta Alevilere karşı kadın, erkek, çocuk ayırmaksızın yürütülen katliam niteliğindeki olaylar ancak ordu birlikleri şehre gönderilerek durdurulabilmiştir. Olaylar son bulduğunda, 111 kişi ölmüş, sayısız insan yaralanmış, 210 ev ve iş yeri yakılıp yıkılmış ve saldırı hedefinde olmayan dükkân ve evlerin kapılarına MHP amblemi ve kurt sembolleri yapııştırılmış olduğu tespit edilmiştir. III. Ecevit hükümeti 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. Ancak sıkıyönetim ilanına rağmen şiddet durdurulamamıştır.³⁴⁹

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, hemen hemen her konuşmasında hükümeti artan şiddetten sorumlu tutmuş, Ecevit'i sıkıyönetim komutanlarına gerekli insiyatifi vermemekle suçlamış, şiddetin tırmanmasında asıl rolün, Polis Derneği (POL-DER), DİSK, ve Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) gibi sol örgüt ve yapılanmalara ait olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu dönemde AP lideri hiçbir biçimde Başbakan Bülent Ecevit'i muhatap almamış, görüşlerini Cumhurbaşkanlığı'na iletmeyi tercih etmiştir. Süleyman Demirel'in daha da artan terörü durdurmak için çözüm üretmek yerine sadece hükümeti eleştirmekle yetinmesi, çözümün parçası olmayı reddetmesi AP'nin o dönemki duruşu ile de çelişmiştir. Zira AP Genel İdari Kurulu (GİK), ülkenin içinden geçtiği bu zorlu süreçte tüm siyasal ve anayasal güçlerin birlikte hareket etmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁵⁰ Ecevit'in terörü önleyememesi seçmen nezdinde saygınlığını yitirmesine neden olurken Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde devam eden sıkıyönetim nedeni ile de 3 CHP'li vekil istifa etmiştir. Ecevit'in ordunun ısrarı ile 1 Mayıs 1979 toplanmasını

³⁴⁸ Kuru, a.g.t. , s.236; Cumhuriyet, 26.10.1978, s.1.9.

³⁴⁹ Çavdar, a.g.e. , s. 250-251; Özdemir, a.g.e. , s.245.

³⁵⁰ Cumhuriyet, 29.10.1978,s.1,5.

yasaklaması büyük eleştirilere neden olmuş ve bu karar sebebiyle sendikacıların desteği de kaybedilmiştir.³⁵¹

Yaşanan bu şiddet ve çatışma ortamına bir de ağır ekonomik bunalım eklenince hükümet çok zor durumda kalmıştır. 1974 yılında tüm dünyada yaşanan petrol bunalımının etkisiyle Türkiye'nin ödemek zorunda kaldığı ithalat faturaları artmış ve döviz gelirlerinin büyük bir kısmı petrol faturalarını ödemeye ayrılmıştır. MC Hükümeti döneminde son derece maliyetli kısa vadeli döviz borçlanması ve para basılması yoluyla çözüm bulunmaya çalışılan ekonomik sorunlar katlanarak artmış ve Hükümet, devraldığı bu ekonomik sorunlara şiddet ve terör faaliyetlerinin de etkisiyle gerekli müdahaleleri yapamamıştır. Kıbrıs sorunu nedeniyle devam eden ekonomik ambargo, dış kredi imkânlarının daralması ve döviz rezervlerinin yok denecek seviyeye inmiş olması karaborsayı tetiklemiş, mal kıtlığı yaşanmaya başlamış ve enflasyon oranı % 90'lara ulaşmıştır.³⁵²

Ecevit Hükümeti çok zor zamanlarda ülkeyi idare etmeye çalışmış ancak bir genel seçim kadar önem atfedilen 14 Ekim 1979 kısmi senato ve milletvekili ara seçimleri sonuçları açıklandığında hükümetin sonunun geldiği anlaşılmıştır. Seçim sonuçlarına göre CHP'nin oy oranı %29'lara düşerken, AP'nin oyları %46,83'e yükselmiştir. Ecevit, 16 Ekim 1979'da istifa etmiştir.³⁵³ 29 Ekim 1979 günü Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından hükümeti kurma görevi Süleyman Demirel'e verilmiş ve 12 Kasım'da MSP ve MHP'nin dışardan desteği ile bir azınlık hükümeti olan VI. Demirel Hükümeti (12.11.1979-12.09.1980) kurulmuştur. Bu azınlık hükümeti, 25 Kasım 1979'da güvenoyu almıştır. AP'nin kurduğu bu son hükümet 29 bakanlıktan oluşmuştur ve başbakan yardımcılarında yer verilmemiştir. CHP'den istifa etmiş olan Antep milletvekili Ahmet Karahan ile Mardin milletvekili Metin Musaoğlu ve DP'den istifa eden Talat Asal yeni hükümette bakan olarak görev almışlardır.³⁵⁴ Süleyman Demirel, hükümetin programı okunurken, Türkiye'nin çok önemli sorunları olduğunu, can ve mal güvenliğinin kalmadığını, çok ağır bir ekonomik tablo ile karşı

³⁵¹ Ahmad, a.g.e. , s. 452.

³⁵² Zürcher, a.g.e. ,s. 388-390; Boratav, a.g.e. , s.340-352.

³⁵³ Ahmad, a.g.e. , s.542.

³⁵⁴ İrfan Neziroğlu- Tuncer Yılmaz, Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 7 (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989),TBMM Başkanlığı Yay. , Ankara,2013,s.5583-5929.

https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_6. (Erişim Tarihi: 09.07.2021)

Özdemir, a.g.e. , s.246; Demirel, a.g.e. , s.75-76.

karşıya kalındığını ifade etmiş ve ülkenin sorunlarının hep birlikte, işbirliği içinde çözümlenebileceğinin üzerinde durmuştur.³⁵⁵

VI. Demirel Hükümeti de maalesef şiddet olaylarını durduramamış, göreve geldikten sonraki ilk 100 gün içinde 500'ün üzerinde kişi öldürülmüş, çok sayıda kişi yaralanmış, kahvehane baskınları, banka soygunları yaşanmış, hapisanelerden kaçırılan mahkûmlar olmuştur. Şiddet durdurulmadığı gibi siyasi amaçlı atamalar³⁵⁶ gerçekleştirilmiş ve 52 ilin emniyet müdürünün görev yeri değiştirilmiş, 67 il valisi görevden alınmıştır.³⁵⁷ Terör ve anarşiyi önlemek için çıkarılması önerilen yasa teklifleri ve DGM'lerin yeniden düzenlenmesine dair yasa çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. Meclisteki siyasi partiler uzlaşma içinde hareket edememiştir. Tam bu noktada 79 yılı sonlarında Türk Silahlı Kuvvetleri adına hazırlanan uyarı mektubu Orgeneral Kenan Evren tarafından Cumhurbaşkanıya sunulmuş ve artan terör olaylarını durdurmak için tüm kurum ve siyasi partilerin uyum içinde çalışması gerektiği, Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) alınan kararların uygulamaya geçirilmesinde siyasi partilerin üzerlerine düşen görevleri yapmadıkları ifade edilmiştir.³⁵⁸ Demirel ve AP, ülkenin içinde bulunduğu durumun suçlusunun kendileri olmadığını, sorunları çözmek için çalışmaya hazır olduklarını ifade etmiş ve hükümetin istifa etmeyeceğini belirtmişlerdir. MSP, yaşananlardan hükümeti sorumlu tutarken, CHP uzlaşma teklifinde bulunmuş ve iki parti lideri bir araya gelerek sorunlar ve çözümleri hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır.

12 Kasım 1979-12 Eylül 1980 arası görev yapan bu hükümetin en önemli icraatı 24 Ocak Ekonomik İstikrar Paketi Kararları olmuştur. Demirel ve Devlet planlama Teşkilatı Müsteşarı Turgut Özal, IMF'in bile talep edeceğinin üzerinde sert önlemler içeren programı hazırlamış ve uygulamaya koymuşlardır. Bu program uyarınca öncelikle Türk parasında % 100 e varan bir devalüasyon gerçekleştirilmiş, 35 TL olan dolar kuru 76 TL olarak ilan edilmiştir. Faiz oranlarının yükseltilmesi, ekonomideki kamu gücünün ve KİT'lerin etkisinin düşürülmesi, üretim ve taban fiyat tespitlerinin enflasyon oranı altında belirlenmesi ve serbest piyasa düzeninin egemen kılınması amaçlanmıştır. Uluslararası kuruluşlar, iş ve sanayi çevreleri kararları olumlu karşılarken bu paketin uygulanması ile üzerine ağır bir yük binen

³⁵⁵ Enflasyon oranının yüksekliği, dış borç yükünün fazlalığı, Türk Parası'nın değer kaybı, işsizlik, yatırımların durmuş olması, Merkez Bankası rezervlerinin en alt seviyede oluşu, ürün kıtlığı, karaborsa, bütçe açığı, KİT'lerin zarar etmesi gibi tüm sorunlar ekonomik yaşamı adeta felce uğratmıştır. Boratav, a.g.e. , s.341-343.

³⁵⁶ Partizanlık veya kadrolaşma olarak tanımlanan ve devlet görevlilerinin tayin, emekliye sevk, pasif göreve alınması gibi işlemler AP ve özellikle MC hükümetleri döneminde sıklıkla başvurulan yollardan biri olmuştur. Sadece 1966-1970 döneminde AP, işlemlerine karşı yargı yoluna başvuran memurlardan % 84'ü işlemleri iptal ettirmişlerdir. Demirel, a.g.e. , s.230.

³⁵⁷ Hürriyet, 04.12.1979, s.1.

³⁵⁸ Cumhuriyet, 03.01.1980, s.1,11.

ve alım gücü düşen alt gelir grubu mensupları direniş göstermiştir. Bu istikrar kararları ile birlikte ülkeye gelmesi beklenen krediler gelmemiş, mazot, fuel-oil, kömür, şeker, kahve, yağ, demir ve kâğıt gibi ürünler piyasada bulunamamış, ücretler dondurulmuş, tarım destekleri kaldırılmış ve çok ağır bir zam uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu ağır tablo karşısında duran fabrikalar, ücreti ödenmeyen işçiler daha fazla dayanamamış; fabrika işgalleri, grevler ve çatışmalar devam etmiştir.³⁵⁹

Toplumsal şiddet olayları ve ekonomik sorunlar devam ederken bir de cumhurbaşkanlığı krizi ile karşı karşıya kalınmıştır. 6 Nisan 1980 tarihinde görev süresi dolan cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine seçilecek yeni cumhurbaşkanı için süreç 22 Şubat 1980'de başlatılmıştır. AP, aday olarak Sadettin Bilgiç' i, CHP ise Muhsin Batur'u aday göstermiştir. Ancak 52 tur oylama yapılmasına karşın cumhurbaşkanı bir türlü seçilememiş, görev süresi dolan cumhurbaşkanı yerine Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil vekâleten bu görevi yürütmeye başlamıştır. Yapılan her oylamada Sadettin Bilgiç'in aldığı oyun düşmesi AP içinde tartışmalara neden olmuş ve adaylıktan çekilmesi teklif edilmiştir. Ancak Bilgiç'in çekilmemesi üzerine AP, 61.tur oylamasına katılmamıştır. Nafile turlara rağmen sorun çözülememiş, en sonunda CHP adayının adaylıktan çekilmesi üzerine Sadettin Bilgiç de adaylıktan çekilmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte AP, bir uzlaşma zemini yaratmak yerine direnmiş ve Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine ilişkin anayasa değişikliğini önermiştir. CHP, bu kez Kemal Kayacan'ı aday göstermiş, AP yeni bir aday sunmadığı gibi oylamaya da katılmamıştır. Yaklaşık 5,5 ay boyunca cumhurbaşkanı seçilememiştir. Siyasi partilerin uzlaşmadan uzak tutumları sebebiyle Meclis kilitlenmiş ve demokratik sisteme olan güven zedelenmiştir.³⁶⁰

Siyasi istikrarsızlığın devam ettiği bu süreçte şiddet olayları artarak devam etmiştir. CHP, Fatsa, Çorum ve Yozgat olaylarının MHP destekli yaşandığını ve bu şiddet olaylarından hükümetin sorumlu olduğunu belirtmiştir. 1978'de "*milliyetçiler suç işliyor dedirtemezsiniz*" ve "*onlar bizim çocuklar, bir zarar gelmez*" diyen Demirel, bu geçen süreçte MHP'nin silahlı gücünü kontrol edememiş ve 1980 Ağustosuna gelindiğinde fikrini değiştirmiştir. Önceden desteklediği bu grupların sonradan işledikleri fiilleri de korumak veya savunmak zorunda olmadıklarını ifade etmiştir.³⁶¹ MGK, acil olarak DGM ve olağanüstü hal yasalarının

³⁵⁹ Çavdar, a.g.e. , s.258-260; Zürcher, a.g.e. , s. 390. Ayrıca bu konuda detaylı bilgi için bkz: Sadun Aren-Gürel Tüzün, İş Bitiren Ekonomi, Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak, Bilim ve Sanat Yay. , İstanbul,1986.

³⁶⁰ Demirel, a.g.e. , s.77-78; Çavdar, a.g.e. , s. 261.

³⁶¹ Cumhuriyet, 03.08.1980, s.1,9.

çıkarılmasını önermiş ancak CHP, AP'ye güvenememiştir. Siyasi cinayetler giderek artmış eski başbakan Nihat Erim ve DİSK başkanı Kemal Türkler öldürülmüştür.³⁶²

Ülke içinde siyasi, ekonomik ve toplumsal bunalım ve sorunların aşılabilir bir hal aldığı bu dönemde uluslararası arenada da önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği, 26.12.1979'da Afganistan'ı işgal etmiş ve bu müdahalesi ABD ve NATO için büyük tehdit olarak değerlendirilmiştir. Aynı süreçte İran'da da Şah rejimi devrilerek Humeyni Rejimi yönetime el koymuştur. Türkiye'nin dâhil olduğu Batı bloku ülkeleri bu coğrafyada yaşananları takip edip müdahale edebilmek için Türkiye'de istikrarlı bir yönetimin oluşmasının önemini sık sık vurgulamaya başlamışlardır.³⁶³

1.3. 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ve AP'nin Sonu

1970'li yıllar boyunca Türkiye Cumhuriyeti siyasal şiddet, toplumsal olaylar, ağır ekonomik bunalım, işlemez hale gelmiş siyasal sistem ve hükümet krizleri gibi iç meselelerle uğraşmak zorunda kaldığı gibi uluslararası alanda da Kıbrıs Sorunu, Haşhaş ekim yasağı, ambargo uygulamaları, özellikle 1975 sonrası yoğunluğunu arttıran Ermeni Terörü ve son olarak hemen sınırlarında cereyan eden İran İslam Devrimi ve Türkiye'ye yansımaları gibi çok önemli ve uzun süreli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler sonucunda hem toplumsal hem siyasi istikrarsızlığın önlenemediği bir kargaşa hali ülkeye hâkim olmuştur.³⁶⁴

12 Eylül 1980 günü Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren liderliğinde dört kuvvet komutanının katılımıyla Türk Silahlı Kuvvetleri saat 4'te yönetime el koymuştur.³⁶⁵ Müdahale, TRT'den sunulan bir bildiri ile halka duyurulmuştur.

“Yüce Türk Milleti Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır.

³⁶² Milliyet, 23.07.1980, s.1,7

³⁶³ Ahmad, a.g.e. , s.454.

³⁶⁴ Zürcher, a.g.e. , s.390-405.

³⁶⁵ Cumhuriyet, 13.09.1980, s.1; Hürriyet,13.09.1980, s.1.

Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti: İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği ağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00'dan itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır.

Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.”³⁶⁶

TBMM feshedilmiş, sıkıyönetim ilan edilmiş, siyasi parti liderleri, milletvekilleri, sendika başkanları, meslek örgütü başkanları gözaltına alınmış ve 1961 Anayasası tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ve CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit³⁶⁷ Gelibolu'da, MSP Başkanı Necmettin Erbakan ile MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş Foça'da askeri tesislerde gözetim altına alınmıştır.³⁶⁸ Yeni oluşturulmaya

³⁶⁶ M. Ali Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, Karacan Yay. , İstanbul, 1985, s.288-289.

³⁶⁷ Bülent Ecevit, sürgünden döndükten sonra durumu kabullenmiş ve bekleyen siyasi liderlerin aksine “Arayış” isimli bir dergi çıkararak cunta yönetimine yönelik ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bunun üzerine tutuklanarak Ankara Kapalı Cezaevine gönderilmiştir. Çavdar, a.g.e. s.267.

³⁶⁸ Çavdar, a.g.e. , s.265.

çalışılan geçiş hükümetinde eskilerden kimseye yer verilmemesi gerektiğini düşünen ve Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit'in etkin olmaya çalıştığını gören MGK, 15 Ekim 1981'de 2533 sayılı yasa kapsamında faaliyetleri durdurulmuş olan tüm siyasi partilerin kapatılmasına ve siyasi parti liderlerinin 10 yıl süreyle siyaset yapmasının yasaklanmasına karar vermiştir. Böylece AP, hukuken sona ermiştir.³⁶⁹ Askeri darbe döneminde kapanan partiler ancak 9 Haziran 1992'de yeniden açılabilmiştir.³⁷⁰

AP, 1961'den 1980 Askeri Müdahalesine kadar Türkiye Cumhuriyeti'ni siyasi yaşamında etkin bir rol oynamıştır. Liberal, milliyetçi ve muhafazakâr bir anlayışla şekillenmiş olan AP, Türk sağının önemli aktörlerinden biri olarak adını tarihe yazdırmıştır.

³⁶⁹ Demirel, a.g.e. ,s.78.

³⁷⁰ Partilerin tekrar açılması ile, Adalet Partisi Büyük Kongresi 19 Aralık 1992 tarihinde toplanmış ve Doğru Yol Partisi'ne(DYP) katılma kararı alarak tüm mal varlığı, borç ve alacakları ile DYP'ye katılmıştır. AP'nin mal varlığını, rumuz ve benzeri işaretlerini alan, kıratı sahiplenilen DYP, AP'nin devamı olarak Türk Siyasal yaşamındaki yerini almıştır. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_\(T%C3%BCrkiye\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_(T%C3%BCrkiye)) (Erişim Tarihi: 09.07.2021)

2. BÖLÜM

2. ADALET PARTİSİ KADIN MİLLETVEKİLLERİ

Türk kadınları, milletvekili seçme ve seçilme hakkını 5 Aralık 1934'te kazanmışlar ve ilk defa 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleşen milletvekili genel seçimlerine katılmışlardır. Bu seçimlerde Meclise 18 kadın milletvekili girmeyi başarmıştır. Daha sonraki dönemlerde TBMM'deki kadın milletvekili sayısı maalesef sürekli bir düşüş sergilemiştir.

Tablo 2.1. TBMM'deki 1935-2018 Yılları Arasındaki Kadın Milletvekili Sayısı ve Meclis İçerisindeki Oranı ³⁷¹

Seçim Yılı	Toplam Milletvekili Sayısı	Erkek	Temsil Oranı	Kadın	Temsil Oranı (%)
1935	399	381	95,5	18	4,5
1939	429	413	96,3	16	3,7
1943	455	439	96,5	16	3,5
1946	465	456	98,1	9	1,9
1950	487	484	99,4	3	0,6
1954	541	537	99,3	4	0,7
1957	610	602	98,7	8	1,3
1961	450	447	99,3	3	0,7
1965	450	442	98,2	8	1,8
1969	450	445	98,9	5	1,1
1973	450	444	98,7	6	1,3
1977	450	446	99,1	4	0,9
1983	399	387	97,0	12	3,0
1987	450	444	98,7	6	1,3
1991	450	442	98,2	8	1,8
1995	550	537	97,6	13	2,4
1999	550	527	95,8	23	4,2
2002	550	526	95,6	24	4,4
2007	550	500	90,9	50	9,1
2011	550	471	85,6	79	14,4
2015 (07.06)	550	452	82,2	98	17,8
2015 (01.11)	550	469	85,3	81	14,7
2018	600	496	82,7	104	17,3

Türk siyasi hayatının bir dönemine iz bırakan AP'nin, faaliyetlerini devam ettirdiği 1961-1980 yılları arasında Türkiye, beş milletvekili genel seçimi geçirmiş ve bu yirmi yıl içinde TBMM'de farklı partilerden toplam 20 kadın milletvekili Meclise girmeyi başarmıştır. AP adına Meclise katılan kadın milletvekillerinin sayısı ise 7 ile sınırlı kalmıştır.

³⁷¹ TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Women-in-Statistics-2020-37221> (Erişim Tarihi:28.07.2021)

Tablo 2.2. AP Kadın Milletvekilleri, Seçim Çevreleri ve Seçildikleri Dönem³⁷²

Adı Soyadı	Seçildiği Dönem	Seçim Bölgesi
Melahat Gedik	1961-1965 (I. Dönem) 1965-1969 (II. Dönem)	Aydın Samsun
Zehra Neriman Ağaoğlu	1961-1965 (I. Dönem) 1965-1969 (II. Dönem)	Manisa Manisa
Nilüfer Gürsoy	1965-1969 (II. Dönem) 1973-1977 (IV. Dönem) 1977-1980 (V. Dönem)	Bursa İstanbul İstanbul
Zekiye Gülsen	1969-1973 (III. Dönem) 1973-1977 (IV. Dönem)	Çanakkale Çanakkale
Naime İkbâl Tokgöz	1969-1973 (III. Dönem)	İstanbul
Fatma Gülhis Mankut	1973-1977 (IV. Dönem)	İstanbul
Aysel Uğural	1977-1980 (V. Dönem)	İzmir

ADALET PARTİSİ KADIN MİLLETVEKİLLERİ

2.1. Aydın ve Samsun Milletvekili Melahat Gedik (1915-1999)

2.1.1. Hayatı

Melahat Gedik, Hüsnüpaşazade Miralay Galip Bey ile Hamide Rabia Hanım'ın kızı olarak 1915'te İstanbul'da doğmuştur. Erenköy Lisesi'ni bitiren Gedik, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitimine devam etmiş ve üniversiteden 1935'te mezun olmuştur. İstanbul Adliyesi'nde iki yıl hâkimlik stajını yapmış sonrasında da Selahiyetli Hâkim Yardımcısı olarak 1 yıl boyunca Denizli'de görev yapmıştır. Melahat Gedik, hâkimlikten ayrılarak 1947 yılında İstanbul Barosu'na kaydolmuş ve serbest olarak avukatlık yapmaya başlamıştır.³⁷³

Melahat Gedik 22.07.1937 yılında Doktor İsmail Namık Gedik ile evlenmiştir. Eşi Namık Gedik, Kâşif Bey ile Fatma Macide Hanım'ın oğullarıdır. İ. Namık Gedik TBMM IX , X ve XI. dönemlerinde DP Aydın milletvekili olarak görev yapmıştır. 17 Mayıs 1954'ten 27 Mayıs 1960'a dek DP İçişleri Bakanlığı görevini üstlenen Namık Gedik, 27 Mayıs 1960'da

³⁷² TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt 2, 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay. , Ankara,2010,s.771-883. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm> (Erişim Tarihi:11.04.2021)

³⁷³ Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kağıdı Örneği, No:64. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları, https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//HT_2558_4_1 (Erişim Tarihi:17.04.2020)

diğer DP üyeleri gibi tutuklanmıştır. Gözaltında tutulduğu Harp Okulu'nun dördüncü katındaki odasının penceresinden kendisini atarak 29 Mayıs 1960'ta intihar etmiştir.³⁷⁴

Melahat Gedik, eşinin şüpheli ölümünün ardından 1961 Genel Seçimlerinde eşi Namık Gedik'in seçim Bölgesi olan Aydın'dan milletvekili seçilerek 25.10.1961'de Millet Meclisi'ne (MM) girmiştir.³⁷⁵ Melahat Gedik, I. Meclis döneminde Meclise girmeyi başaran 3 kadın vekilden biri olmuştur.³⁷⁶ Bu dönem Meclise giren kadın milletvekili sayısının azlığı Askeri Müdahale sonrasının şartları olarak dillendirilse de, kadınların seçim bölgelerinde seçilme şanslarının pek olmadığı yer ve sıralardan aday gösterilmeleri ve nisbi temsil sisteminin uygulanması asıl sebep olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁷ 1961 seçimlerinde AP'den seçilen diğer kadın milletvekili Neriman Ağaoğlu (DP'li Samet Ağaoğlu'nun eşi) ile Melahat Gedik'in AP listelerinde yer almaları ve milletvekili seçilmelerinde eski DP'li siyasetçilerin yakınları olmaları çok etkili olmuştur. Zira AP, kuruluşundan itibaren seçmene DP'nin devamı olduğu mesajını vermeye çalışmış ve bu sebeple eski DP'lilerin yakınlarını listelerine almış, seçim mitinglerinde bu kişileri kürsüye çıkarmıştır.³⁷⁸ Amaç, kadınları Meclise taşımaktan çok onların hitap ettiği tabanın oyunu alabilmek olmuştur.

Melahat Gedik, partisinin kongrelerine katılmış ve üst yönetiminde de görev almıştır.³⁷⁹ AP'nin Merkez Üst Yönetim Kurulu Üyesi olarak da bir süre görev yapmış olan Melahat Gedik 1965'de AP II. Büyük Kongresinde Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmiştir.³⁸⁰ Kadın milletvekilleri içinde aday oldukları partilerin üst yönetim düzeylerinde görev alanların sayısı çok azdır. Bunlardan sadece Melahat Gedik, partisinin üst yönetiminde görev almıştır. Melahat Gedik kadınların politikada sayılarının az olmasının nedeninin toplumsal yaşantımızla ilgili olduğunu ifade etmiştir.³⁸¹ Milletvekili olduğu dönemde Aydın ilinin diğer milletvekilleri ile çalışmalar yürütmüş, etkinliklere katılmıştır. Bunlardan biri de Aydın Vilayeti Okutma Derneği'nin Ankara'da düzenlenen kongresidir. Melahat Gedik, bu

³⁷⁴TBMM Albümü, 1920-2010,Cilt 2, 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müd. Yay. ,Ankara,2010,s.617. <https://www.tbmm.gov.tr/Yayinlar/MilletvekilleriAlbumu> (Erişim Tarihi: 20.04.2020), Cumhuriyet, 31.05.1960,s.1

³⁷⁵ Milliyet, 18 Ekim 1961. s. 5. ; TBMM, Seçim Mazbatası,17.10.1961,örnek 39; TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//SM_2558_4_1(Erişim Tarihi: 17.04.2020)

³⁷⁶ Cumhuriyet, 26.10.1961, s.1

³⁷⁷ Yaraman, a.g.e., s. 101.

³⁷⁸ Demirel, a.g.e., s.34.

³⁷⁹ Cumhuriyet, 02.12.1962, s.1.

³⁸⁰ Milliyet, 01.12.1964, s.1.

³⁸¹ Şirin Tekeli, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yay., İstanbul 1982, , s.272-275.

kongreye Aydın milletvekillerinden Fikret Turangil, İsmet Sezgin, Mehmet Yavaş ve Orhan Apaydın ile birlikte katılmıştır.³⁸² Melahat Gedik, 1965 Genel Seçimlerinde de AP adına Samsun milletvekili olarak Meclise girmeyi başarmıştır.³⁸³

Mecliste iki dönem boyunca milletvekilliği yapan Melahat Gedik, Fransızca ve Rumca bilmektedir. Eşi Namık Gedik tarafından yazılmış şiirleri kitap haline getirmiştir.³⁸⁴ Arda ve Ayla isminde iki çocuğa sahip olan Gedik, 28 Temmuz 1999'da 84 yaşında Ankara'da vefat etmiştir.³⁸⁵

2.1.2. Millet Meclisi I. Dönem Faaliyetleri

Melahat Gedik, Millet Meclisi (MM) I. Döneminde Milli Eğitim Komisyon'unda görev almıştır. Melahat Gedik, bu dönemde Aydın ve Denizli milletvekilleri ile birlikte Atatürk'ün Ankara'ya geliş yıldönümünün anılması amacıyla saygı duruşu yapılması için önerge vermiş ve ayrıca Gelir Vergisi Kanunu'nun düzenlenmesine ilişkin Meclis çalışmalarında bulunmuştur.³⁸⁶

2.1.3. Millet Meclisi II. Dönem Faaliyetleri

MM II. Döneminde Samsun Milletvekili olan Melahat Gedik İçişleri Komisyonu'nda görev almıştır.

Melahat Gedik TBMM de görev yaptığı dönemde de, seçim gezilerinde kürsüye çıktığında da hemen hemen hiç konuşmamıştır. Hürriyet Gazetesinde yer alan bir haber de kendisi için “*Hiç Konuşmayan Ağlayan Hatip*” denmiştir.³⁸⁷

³⁸² Ses Gazetesi (Aydın Yerel Gazetesi),30.12.1961,s.1.

³⁸³ TBMM, Seçim Mazbatası,13.10.1965,örnek 95.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//SM_2558_4_1 (Erişim Tarihi: 17.04.2020); Milliyet. 18 Ekim 1965. s. 5.

³⁸⁴ TBMM Albümü,1920-2010,;Cilt 2,1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müd. Yay., Ankara 2010, s.780; Millet Meclisi Üyelerine Has Hal Tercümesi Kağıdı.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//HT_2558_4_1 (Erişim Tarihi:17.04.2020)

³⁸⁵ Milliyet, 29.07.1999,s.24

³⁸⁶ MMTD, Dönem 1, Cilt 1,Birleşim 27, 27.12.1961, s.408;Dönem I, Cilt 2,Birleşim 37,24.1.1962, s.151; Dönem I, Cilt 3,Birleşim 10,19.11.1964, s.487.

³⁸⁷ Hürriyet,10.10.1961,s.1

11.10.1961 tarihli Milliyet Gazetesinde yer alan haberde de “*Melâhat Gedik, A.P'nin Aydın'da ki mitinginde halka sâdece baktı. Aydın'da siyah elbiselerle kürsüye çıkan müntehir Gedik'in eşi tek kelime konuşmadı.*” denmiştir.³⁸⁸

Melahat Gedik'in konuşmaması ve sürekli suskun olması eşinin beklenmedik bir biçimde ölümü sebebiyle duymuş olduğu ızdıraba bağlanmış ve ızdırabına saygı duyulduğu ifade edilmiştir.³⁸⁹ Ayrıca bilinmektedir ki Melahat Gedik, eşini kaybetmekle kalmamış 27 Mayıs Yargılamaları sebebiyle mahkemede ifade vermek zorunda da kalmıştır.³⁹⁰

2.2. Manisa Milletvekili Neriman Ağaoğlu (1914-1984)

2.2.1. Hayatı

Neriman Ağaoğlu, Mehmet Ali Münir Babaoğlu ile Moralı Zehra Hanım'ın kızı olarak 1914 yılında İzmir'de doğmuştur. Ailenin yedi çocuğundan biri olan Neriman Ağaoğlu, ilköğrenimini Eskişehir'de, ortaöğrenimini İstanbul'da Çamlıca Ortaokulu'nda, lise eğitimini ise Erenköy Kız Lisesi'nde bitirmiştir. Liseyi tamamladıktan sonra bir yıl Fransa'da Hukuk öğrenimi görmüştür ve iyi derecede Fransızca bilmektedir.³⁹¹ Hukuk eğitimi için gittiği Strazbourg'da tanıştığı Avukat Samet Ağaoğlu (1909-06.08.1982) ile evlenmiştir.³⁹² Eşi Samet Ağaoğlu, IX., X. ve XI. Dönem DP Manisa Milletvekili olarak Mecliste bulunmuş ve Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı, Çalışma ve Sanayi Bakanı olarak görev yapmıştır. 27 Mayıs 1960 Askerî Müdahalesi neticesinde tutuklanıp, ömür boyu hapisle cezalandırılmıştır. İmralı ve Kayseri cezaevlerinde tutuklu kalan Samet Ağaoğlu, 1964 yılında çıkan özel bir afla özgürlüğüne kavuşmuştur.³⁹³ Neriman Ağaoğlu'nun bu evlilikten Mustafa Kemal Ağaoğlu (Mim Kaf Agayef), Tektaş Ağaoğlu ve Sitare Ağaoğlu isminde üç çocuğu olmuştur.³⁹⁴

³⁸⁸ Milliyet, 11.10.1961,s.1,5; Milliyet,13.10.1961,s.1,5; Milliyet,12.10.1961,s.1,5.

³⁸⁹ Milliyet,12.10.1961,s.1,5

³⁹⁰ Milliyet, 13.11.1960,s.1,5; Cumhuriyet, 13.11.1960,s.1,5.

³⁹¹ Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kağıdı Örneği, No:314. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12/HT_2766_4_1(Erişim Tarihi: 17.04.2020)

³⁹² Süreyya Ağaoğlu, Bir Ömür Böyle Geçti, İstanbul Barosu Yay.,İstanbul, 2010, s.97.

³⁹³ Gülay Sarıçoban,”*Demokrat Partiden Bir siyasi Portre. Samet Ağaoğlu*”Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırması Dergisi,(Bahar 2013) Yıl 9,Sayı 17, s.92-99. www.ctad.hacettepe.edu.tr (Erişim Tarihi: 08.06.2021)

³⁹⁴ 1934 yılında dünyaya gelen ilk oğlu Tektaş Ağaoğlu(1934-08.01.2018) Oxford'da Hukuk eğitimi almış, 1965 yılında kardeşi ile birlikte Ağaoğlu Yayınlarını kurmuş, Varlık Dergisi'nde hikâyelerini yayınlamıştır. İkinci çocuğu Mustafa Kemal Ağaoğlu 1939 yılında dünyaya gelmiştir ve lise eğitimini tamamladıktan sonra abisi ile Ağaoğlu yayınlarının kuruluşunu yapmış sonrasında ise Yazko ve Bilsak'ın kuruculuğunu ve yöneticiliğini yapmış ve 20.10.1999'da vefat etmiştir. Neriman Ağaoğlu'nun tek kızı olan Fatma Sitare Ağaoğlu 1945 yılında dünyaya gelmiş, Ankara Koleji'ni bitirdikten sonra, yurtdışında resim eğitimi almış, kısa bir süre Paris

Neriman Ağaoğlu, 1961 ve 1965 Genel Seçimlerinde eşi Samet Ağaoğlu'nun seçim bölgesi olan Manisa'dan AP milletvekili olarak seçilmiştir.³⁹⁵ 1961 seçimleri öncesinde yürütülen seçim çalışmalarına katılan Neriman Ağaoğlu, seçim gezilerinde kürsüye çıkmış ve “*kederli bir çehre ile fakat gözyaşlarına hâkim olmayı dileyerek*” konuşmasını sürdürmüştü ve AP'nin ulaşmayı hedeflediği DP tabanına yaşanan mağduriyet hususunda mesaj vermekte başarılı olmuştur.³⁹⁶ Ağaoğlu, 31.07.1969'da eski Demokrat Partililerin siyaset yasağını kaldıracak af niteliğindeki Anayasa değişikliği konusunda AP'nin tutumunu protesto ederek eski Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy'la birlikte partisinden istifa etmiştir.³⁹⁷ 1970'te, Süleyman Demirel'e muhalif olması sebebiyle AP'den ayrılan milletvekillerinin kurmuş olduğu DP'ye katılmış ve DP Kongresinde Divan Kuruluna seçilmiştir.³⁹⁸ 1983'te Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne (MDP) geçmiştir.³⁹⁹

Neriman Ağaoğlu'nun siyasete giriş sebebi eşi Samet Ağaoğlu'nun yargılanması ve hüküm giymiş olması gösterilse de aslında içinde bulunduğu aile itibarıyla siyasetle hep içiçe olmuştur. Kayınpederi Ahmet Ağaoğlu (SCF Kurucusu ve milletvekili) ve eşinin ablası Tezer Taşkiran da (1943 CHP Kastamonu milletvekili) Türk Siyasi yaşamında yer etmiş isimler olmuştur.⁴⁰⁰ Siyasi faaliyetlerinin yanında Türk Kadınlar Birliği İdari Heyeti Üyeliği ile çeşitli hayır kurumlarında görev almıştır.⁴⁰¹ Neriman Ağaoğlu, 17.02.1984'te İstanbul'da vefat etmiştir.⁴⁰²

Büyükelçiliğinde (1969-1972) sekreter olarak çalışmış, sonrasında da afiş tasarım ve ressamlık yapmıştır. Ekrem Karadoğulları, Samet Ağaoğlu İnsan-Eser, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1999, s.13-14.

³⁹⁵ TBMM, Seçim Mazbatası, 18.10.1961, örnek 39 ; Seçim Mazbatası, 13.10.1965, örnek 95. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//SM_2766_4_1. (Erişim Tarihi: 03.11.2020)

³⁹⁶ Milliyet, 13.10.1961, s.1,5

³⁹⁷ Cumhuriyet, 01.08.1969, s.1.

³⁹⁸ Milliyet, 19.12.1972, s.1,11.

³⁹⁹ Milliyet, 10 .08.1983, s.7.

⁴⁰⁰ Süreyya Ağaoğlu, a.g.e., s.152 ; Samet Ağaoğlu, Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu , İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.21.

⁴⁰¹ Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kağıdı Örneği, No:314. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları.

⁴⁰² Milliyet, 18.02.1984, s.2.

2.2.2. Millet Meclisi I. Dönem Faaliyetleri

Zehra Neriman Ağaoğlu bu dönem TBMM’de Dilekçe Komisyonu’nda ve Turizm ve Tanıtma Komisyonu’nda görev almış ve milletvekillerinin ödenek ve yollukları, 1960 ve 1961 yılı bütçeleri konularında yürütülen yasa çalışmalarına katılmıştır.⁴⁰³

Nermin Ağaoğlu, Mecliste olduğu süreçte Bütçe Kanunları, siyasi mahkûmların affı, cezaevi koşullarının iyileştirilmesi ve Tedbirler Kanunu’nun kaldırılması hakkında konuşmuştur.

2.2.2.1. Siyasi mahkûmların affı hakkında konuşması

Manisa milletvekili Neriman Ağaoğlu, Başbakan İsmet İnönü tarafından teşkil olunan Bakanlar Kurulu’nun hükümet programı hakkında 02.01.1964 günü yapılan görüşmeler sırasında söz almış ve siyasi mahkûmların durumuna ilişkin hiçbir öneri ve çalışma bulunmamasını eleştirmiş, «geçmişin yaralarını sarma» meselesindeki eksikliğin giderilmesinin önemi üzerinde durmuş ve bu hususta bu hükümetin ve Meclisin bir karar vermesini talep etmiştir.

Ağaoğlu, hükümetlerin başarıya ulaşabilmelerinin ilk şartının, vatandaşların karşılıklı güven ve inanç içinde yaşayabilmelerine bağlı olduğunu, bunun içinde toplum nezdinde yara bırakmış hususlarda çözüm getirilmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. Siyasi mahkûmiyetlerin hiçbir zaman hiçbir yerde kesinlik arz etmediğini, bu tür suçlamalara ilişkin olarak milletin farklı kanaatlere sahip olabileceğini ve en önemlisi siyasi cezaların cismani bir eziyet haline getirilerek, devamlı ve süresiz kılınmasında bir anlam ve fayda bulunmayacağını belirtmiştir.

Konuşmasının sonunda doğrudan Başvekil’e hitap eden Ağaoğlu “Sayın Başvekil, karşımıza fiilen, yalnız bir partinin kurduğu Hükümet olarak çıkıyorsunuz. Bu bakımdan güvenoyu isterken, programınızın gerçekleştirilmesi kadar ve en azından o kadar millî birliği sağlayacak, samimiyetle, yürekte sağlayacak kararların da alınması zarureti aşikârdır. Bir milletin beraberlik ve kardeşliği ortak acılar, ortak mutluluklarla belirir. Milletin bir kısmı dertli ve acıklı bir halde yaşarken, mutlulukların ömrü uzun ve tam olamaz. Af konusu, her hangi bir partinin istismar vesilesi değildir. O, bugün millet beraberliğinin zaruri bir tedbiri

⁴⁰³ Semra Gökçimen vd, TBMM Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlemlenterler 1935-2009, Ankara 2009, s.34-35.

haline gelmiştir. Dost ve düşman karşısına, birbirini affeden, birbirini affetmesini bilen ve affedecek kadar da kendisine güvenen insanlar olarak çıkmalıyız. İşte bu sebeplerle, yeni Hükümetten uzak ve yakın, bütün geçmişin yaralarının toptan ve gecikmeden sarılması tedbirlerinin ele alınmasını, yalnız kendimin değil, beni milletvekili seçmiş vatandaşlarımın da arzusu olarak istemek, bana düşen vazifedir.” diyerek af kanunu hakkındaki hassasiyetini ortaya koymuştur.

Neriman Ağaoğlu, eşi Samet Ağaoğlu'nun eski DP'li sıfatı sebebiyle maruz kaldığı sıkıntı ve mağduriyetleri bizzat görmüş ve yaşamış biri olarak Mecliste bulunduğu dönem boyunca siyasi mahkûmların affı, tedbirler kanununun kaldırılması, cezaevi koşulları gibi hususlarda özellikle ve önemle durmuştur.⁴⁰⁴

2.2.2.2. Cezaevlerinin koşullarının iyileştirilmesi hakkında konuşması.

Nermin Ağaoğlu, Adalet Bakanlığı 1964 yılı bütçesi münasebetiyle yapılan görüşmeler sırasında söz almış ve 21.02.1964 tarihli Meclis konuşmasında “*kader beni yurdun değişik yerlerindeki hapisaneleri sık sık ziyarete, hattâ kısa dahi olsa bir müddet, hürriyetten, mahrum olarak bunların 'içinde ikamete mahkûm etmiştir*” diyerek söze başlamış ve dile getireceği hususlara bizzat şahit olmuş olmasının bu konuyu gündeme taşımasında etkili olduğunu ifade etmiştir. Bilindiği üzere Neriman Ağaoğlu, DP vekili olan eşi Samet Ağaoğlu ve pek çok DP'li hakkında yürütülen tahkikatlar sebebiyle 12.07.1961 günü Nişantaşı'nda bulunan evlerine gelen görevlilerce gözaltına alınmış ve birkaç gün nezarete tutulmuştur.⁴⁰⁵ Ayrıca Neriman Ağaoğlu, eşi Samet Ağaoğlu'nun yargılamaları sırasında duruşmada rahatsızlanınca dışarı çıkmak istemiş ancak görevli subay kendisine engel olmuştur. Neriman Ağaoğlu, subaya “*Oğlum senin vicdanın yok mu, bırak çıkarayım*” dediği için tevkif edilmiş ve Kasımpaşa Deniz Hapishanesi'nde 90 gün tutulmuştur. Yürütülen yargılama sonucunda “*askere hakaret*” suçundan 3 ay hapse mahkûm edilmiş ancak cezası tecil edilmiştir.⁴⁰⁶

Hiç birisinin, zindanların duvarları arkasında olan bu mahkûmların nasıl bir hayat sürdükleri, ne yiyip ne içtikleri, nerelerde yattıkları, ne yaptıkları ve onlarla kimlerin meşgul olduğu hakkında bir fikri olmadığını belirttikten sonra cezanın asıl amacının kişiyi topluma

⁴⁰⁴ MMTD, Dönem 1, Cilt 24, Birleşim 23, 02.01.1964, s.169-170. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

⁴⁰⁵ Milliyet, 14.07.1961, s.1.

⁴⁰⁶ Ağaoğlu, a.g.e. , s.167.

yeniden kazandırmak olması gerektiğini, bunun içinde zindanların içi ile dışı arasındaki farkı mümkün mertebe azaltmak gerektiğini, onların bedenî ve ahlâki kusurlarını iyice teşhis ve tedavi etmenin ve en önemlisi suçluların insani haysiyetini rencide etmemenin elzem ve önemli olduğunu, ancak bu şekilde suçluların tekrar topluma kazandırılabilceğini ifade etmiştir. Ağaoğlu konuşmasının devamında o tarihteki cezaevlerine ilişkin önemli istatistik verileri Meclis ile paylaşmış ve şunları aktarmıştır:

“Türkiye’imizde bugün yurdun çeşitli bölgelerine yayılmış 627 hapisane mevcuttur. Bu zindanlarda 23 730 u hükümlü 17 802 si tutuklu olmak üzere ceman 41 532 kişi çile doldurmaktadır. Bunlardan 860’ı kadındır. Bunların içinde yaşı 11 ile 15 arasında olan çocuklar, 15 ini bitirip 18’ine basmış gençlerin sayısı oldukça kabarıktır. Ve iç içe bulunmaktadırlar. 627 cezaevine dağıtılmış suçluların talim ve terbiyesi için bin bir gayretle tahsis edilebilen öğretmen sayısı sadece 89 dur. Kötü kaderleriyle baş başa hapisanelerde günlerini öldürmeye çalışan bu insanları; bir yandan okutmak, öte yandan toplumun ihtiyaç duyduğu iş ve sanat sahalarında maharetli birer usta haline getirmek mecburiyetinde değil miyiz? Üzülerek belirtmek isterim ki; bu ellibine yakın hürriyetsizler toplumundan, kendilerine bir iş verebildiklerimizin sayısı sadece yedibindir”

Sayısal verileri paylaştıktan sonra Meclise dönmüş ve bu bahtı kara insanların, taahhüt ettiğimiz şartlara uygun bir hayat yaşadıklarına kaani misiniz, buna inanıyor musunuz diye sormuş ve Adalet Bakanlığına düşen ödevin bu sorunları ortadan kaldırmak ve bu suretle cemiyet düzeninin bozulmamasını teminat altına almak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁷

2.2.2.3.Tedbirler Kanunu’nun kaldırılması talebi hakkında konuşması

Tedbirler Kanunu olarak bilinen 5 Mart 1962 tarihli 38 nolu Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Fiiller Hakkında Kanun ilk düzenlendiği günden itibaren eski DP ve şimdiki AP tabanını rahatsız eden bir yasa olmuştur. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ile tesis edilmek istenen koşulların bozulmasından endişe eden Ordu mensuplarının sürekli hükümetler üzerindeki denetimi ve tehdidi devam etmiştir. Bu tehditlerden biri de Talat Aydemir ve arkadaşlarının başlattıkları harekât olmuştur. Bu kalkışma sonuçlanmasa da Mecliste bulunan siyasi partileri birlikte hareket etmeye zorlamış ve Ordunun müdahalesinin gerekli olmayacağını kanıtlanması amacıyla bir yasal düzenleme yapılmıştır. Tedbirler

⁴⁰⁷ MMTD, Dönem 1, Cilt 27, Birleşim 58, 21.02.1964, s.412-414. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

Kanunu en basit haliyle DP dönemini öven her tür yayın ve konuşmaların yasaklanması ve cezalandırılması amacıyla düzenlenmiştir.⁴⁰⁸

Kendisi de eski bir DP vekilinin eşi olan Neriman Ağaoğlu işte bu yasanın içinde buldukları 1965 yılı itibariyle bir gerekliliği kalmadığını ve kaldırılması gerektiğini iddia etmiştir. 20.05.1965 tarihli konuşmasında kanunun o zamanki koşullarda bir ihtiyaç olduğunu ancak bugün koşulların değiştiğini, artık bu kanuna ihtiyaç kalmadığını belirtmiştir. İhtiyaç kalmadığını kanıtlamak için kanunun uygulanmasına ilişkin sayısal verilerden yararlanmış ve “*Kanunun çıktığı yılda, yani 1962 senesinde Tedbirler Kanunu’nu basın yoluyla ihlâlden 112, sair suretle muhalefetten 188 dâva açılmıştır. Bu rakamlar 1964 yılında 'basın yoluyla 13, sair sebeplerle 78 e inmiştir. 1965 yılının ilk beş ayında "basın yoluyla 3, sair suretle 6 olaya inhisar etmektedir. Görülüyor ki, bu kanunun mana ve şümülü zamanla ortadan kalkmaktadır.*” diyerek bu kanunun en kısa zamanda kaldırılması için bir yasal düzenlemenin yapılmasını hükümetten ve Meclisten talep etmiştir.⁴⁰⁹

2.2.3. Millet Meclisi II. Dönem Faaliyetleri

Manisa milletvekili Neriman Ağaoğlu, 13. Dönemde Meclisteki diğer kadın milletvekillerinden Zarife Koçak ve Türkan Seçkin ile birlikte Milli Eğitim Komisyonu’nda yer almış ve çalışmalarına katılmıştır. Bu dönem içinde TBMM genel kurul görüşmeleri esnasında iki soru önergesi sunmuştur.

2.2.3.1. Tedbirler Kanunu’nun ve okul kitaplarında yer alan DP dönemini kötüleyen ifadelerin kaldırılması hakkındaki soru önergeleri

1967 Bütçe Kanunu tasarısının görüşülmesi sırasında Adalet Bakanlığı Bütçesi ile ilgili görüşmeler devam ederken 25.02.1967 günü söz isteyen Neriman Ağaoğlu, tekrar Tedbirler Kanunu’nu gündeme getirmiş ve bu kanunun ne zaman kaldırılmasını planladıklarını Adalet Bakanı’na sormuştur.⁴¹⁰

Neriman Ağaoğlu, 21.02.1968 tarihinde TBMM’de Millî Eğitim Bakanlığı’nın Ankara, Ege, Hacettepe, İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversitesi’nin 1968 yılı bütçeleri

⁴⁰⁸ RG. ,07.03.1962, Sayı 11053, s. 6838-3839.

⁴⁰⁹ MMTD, Dönem 1, Cilt 40, Birleşim 110, 20.05.1965, s.70-71. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

⁴¹⁰ MMTD, Dönem 2, Cilt 14, Birleşim 64, 25.02.1967, s.604-605. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

münasebetiyle yapılan görüşmeler esnasında söz almış ve ilk, orta, lise kitaplarında yer alan ve bir devri baştan sona kadar hakaret dolu kelimelerle kötüleyen, o dönem seçimle iktidara gelmiş insanlar için yalan bilgiler içeren ifadelerin bu kitaplardan kaldırılıp kaldırılmayacağı hakkındaki soru önergesini meclise sunmuş ve cevaplanmasını talep etmiştir.⁴¹¹

2.3. Bursa ve İstanbul Milletvekili Nilüfer Gürsoy (1921-)

2.3.1. Hayatı

Nilüfer Gürsoy, 1921 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Mahmut Celal Bayar ve annesi Reşide Bayar olan Nilüfer Gürsoy, ilköğrenimini Ankara'da tamamladıktan sonra orta ve lise eğitimini Ankara Maarif Koleji'nde (TED Koleji) sürdürmüştür. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde bir yıl okuduktan sonra, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF)Klasik Filoloji Latince ve Eski Yunanca Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı Fakülte'de asistanlık ve doktora eğitimini tamamlamıştır. Eski Yunan Dili ve Latin Dili uzmanı olan Nilüfer Gürsoy'un Euripides'in Siyasi Görüşleri (Doktora Tezi), Plutarkhos'un Paralel Hayatlarından "*Lysan- Dros*" (tercüme), 27 Mayıs ve Bizler-Anılar-1993, l'Importune Verite, Raymond Marcellin (tercüme) adlı eserleri yayınlanmıştır. Uzmanlık alanı gereği bildiği Eski Yunanca ve Latince'nin yanında Fransızca ve İngilizce de bilmektedir.⁴¹²DTCF'de akademik çalışmalarına devam ederken yaşanan 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sebebiyle beş ay süreyle ailesinin diğer üyeleri ile birlikte Çeşme'de bulunan yazlık evlerinde Askeri birliklerin gözetimi altında tutulmuşlardır. Bu dönemde Fakülte'deki görevine son verilmiştir. ⁴¹³

TBMM VIII. Dönem, IX. Dönem, X. Dönem ve XI. Dönem (1946-1960) DP Kütahya milletvekili olan Dr. Ahmet İhsan Gürsoy (1913-2008) ile evli olan Nilüfer Gürsoy, Emine Gürsoy Naskali, Akile Gürsoy ve Ayşe Bilge Gürsoy isminde üç çocuk sahibidir. Çocuklarından üçü de annelerinin izinden yürümüş ve akademik alanda çalışmalarını yürütmüşlerdir. ⁴¹⁴

⁴¹¹ MMTD, Dönem 2, Cilt 25, Birleşim 47, 21.02.1968, s. 556. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

⁴¹² Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kağıdı Örneği, No:508. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//HT_2766_4_1(Erişim Tarihi: 17.04.2020)

⁴¹³ Nilüfer Gürsoy, 27 Mayıs ve Bizler, Yapı Tasarım Üretim, İstanbul, s.3,32.

⁴¹⁴ Nilüfer Gürsoy, a.g.e. , s.141; <https://www.biyografya.com/biyografi/21959> (Erişim Tarihi:02.05.2020)

27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin mağdurlarından olan Nilüfer Gürsoy, AP'den MM II. Dönem Bursa Milletvekili olarak Meclise katılmıştır.⁴¹⁵ Ancak AP'nin Af Kanunu hakkındaki tavrını onaylamayan Gürsoy 31.3.1969'da kendisi gibi düşünen bir grup milletvekili ve senatör ile birlikte AP'den istifa etmiş ve DP'nin kuruluşunda görev almıştır.⁴¹⁶ Demokrat Parti'de Yüksel Menderes, Sadettin Bilgiç, Talat Asal, Faruk Sükan, Aydın Menderes ve Mutlu Menderes ile birlikte görev yapan Gürsoy, DP'den MM IV. Dönem İstanbul milletvekili olarak Meclise girmiştir. Bir süre sonra Gürsoy, DP'den istifa ederek tekrar AP'ye katılmış⁴¹⁷ ve MM V. Dönem İstanbul Milletvekili olarak görev yapmıştır.⁴¹⁸

Mecliste bulunduğu süre boyunca Milli Eğitim, Kitaplık, Karma ve Dışişleri Komisyonları'nda üye olarak görev almış, 4 kanun teklifi ve değişik konularda 10 konuşma gerçekleştirmiştir. Meclis görevleri yanında babası adına kurulan Celal Bayar Vakfının Başkanlığı'nı da yürütmüştür.⁴¹⁹

2.3.2. Millet Meclisi II. Dönem Faaliyetleri

Nilüfer Gürsoy, bu ilk milletvekilliği döneminde komisyonlarda çalışmalarını sürdürmüş ve konuşma hakkını kullanmamakla birlikte bir adet yasa teklifi ve yazılı soru önergesini sunarak meclis faaliyetlerine katılmıştır.

2.3.2.1. Bursa'da bir üniversite kurulması teklifi ve DP dönemini kötüleyen ifadelerin kaldırılması hakkında soru önergesi.

Bursa Milletvekili Nilüfer Gürsoy ve 60 milletvekili, Bursa'da (Bursa Üniversitesi) ismi ile bir üniversite kurulmasına dair bir kanun teklifi (2/262) hazırlamış ve hazırlamış oldukları bu teklif görüşülmek üzere 18.03.1966 tarihinde Millî Eğitim ve Plân komisyonlarına sevk edilmiştir.⁴²⁰

Nilüfer Gürsoy Mecliste yer aldığı bu ilk dönemde hazırlamış olduğu kanun teklifi dışında bir de soru önergesi sunmuştur. Babası Celal Bayar ve eşi Ahmet Gürsoy DP ve 27

⁴¹⁵ TBMM,Seçim Mazbatası,11.10.1965,örnek 95 [https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/ GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//HT_2766_4_1](https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//HT_2766_4_1) (Erişim Tarihi: 03.11.2020)

⁴¹⁶ Milliyet, 01.08.1969,s.1;Cumhuriyet, 01.08.1969,s.1.

⁴¹⁷ Milliyet, 08.10.1976,s.1.

⁴¹⁸ TBMM,Seçim Mazbatası,07.06.1976,örnek 18. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16//SM_2930_4_5.(Erişim Tarihi:03.11.2020)

⁴¹⁹ Gökçimen vd., a.g.e., s. 206–206.

⁴²⁰ MMTD, Dönem 2,Cilt 5, Birleşim 68,18.03.1966,s.382. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

Mayıs Askeri Müdahalesi mağduru olan Nilüfer Gürsoy'un bu dönem ısrarla üzerinde durduğu konulardan biri de ortaokul ve lise okul kitaplarında yer alan ve 27 Mayıs bahsine ilişkin taraflı kaleme alınmış konular olmuştur. 11.04.1968, 30.01.1969 ve 31.03.1969 tarihli yazılı soru önermelerini ibraz etmiş ve demokrasi kuralları ve tarih anlayışı ile bağdaşmayan bu bahislerin kitaplardan ne zaman kaldırılacağına açıklanmasını talep etmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı bu soru önermelerine karşı 10.01.1969 tarihli 22 Özel sayılı cevabını yazılı olarak Meclise vermiştir. Bakanlık, Tarih ve Yurttaşlık kitaplarında, tarafsız şekilde işlenmemiş olan 27 Mayıs olaylarına ilişkin olarak gerekli düzeltmelerin yapıldığını 1969 - 1970 ders yılından itibaren bütün tarih ve yurttaşlık kitaplarında objektifliğin sağlanacağını, millî birliği bozacak ifadelerin kitaplardan çıkarılmış olacağını ifade etmiştir.⁴²¹

2.3.3. Millet Meclisi IV. Dönem Faaliyetleri

Nilüfer Gürsoy 4. Dönem başında Meclise DP milletvekili olarak katılmış hem 1974 yılı bütçe görüşmeleri hem de 1975 yılı bütçe görüşmeleri münasebiyle söz alan Gürsoy, Partisi'nin ve kendisinin görüşlerini detaylı bir biçimde aktarmıştır. Bu dönem içinde tekrar AP'sine dönen Gürsoy, 1977 yılı bütçe görüşmelerinde de AP adına konuşmuştur.

2.3.3.1. Milli eğitim sistemindeki sorunlar ve çözüm yolları hakkındaki konuşması.

Nilüfer Gürsoy, 1974 yılı Millî Eğitim Bakanlığı Bütçesi münasebetiyle DP Grubu adına söz alan Gürsoy 26.05.1974 tarihli konuşmasında Milli Eğitim sistemindeki sorunlar, çözüm yolları, üniversite özerkliği, 8 yıllık zorunlu eğitim ile ilk ve ortaokul tarih ve yurttaşlık kitaplarında yer alan 27 Mayıs ve dolayısıyla Demokrat Parti devrine ilişkin politik ve objektif olmayan hususların çıkarılması talebi hakkında detaylı değerlendirmelerde bulunmuştur. Konuşmasında “*demokrasiye dayalı bir eğitim sisteminin, hür düşünceye sahip, yaratıcı kişiler yetiştirebileceğini ve demokrasi rejiminin yetiştirmek istediği vatandaşların da siyasi iktidarlara körü körüne bağlanmayan, kendi fikir ve görüşleri ile olayları irdeleyebilen insanlar olduğunu belirttikten sonra ayrıca eğitimin milli olması gerektiğini*” ifade etmiştir. Devamında mevcut eğitim sistemindeki sorunlar, çözüm yolları, iyi yetişmiş öğretmen sayısını arttırmanın ve öğrencilerin ortaokul yaşlarından itibaren yetenekleri doğrultusunda teknik okullara yönlendirilmelerinin önemi, yeni çıkarılan 1750 sayılı Üniversite Kanunu'nun

⁴²¹ MMTD, Dönem 2, Cilt 27, Birleşim 72, 11.04.1968,s.666; MMTD, Dönem 2, Cilt 31, Birleşim 40, 30.01.1969,s.664-665; MMTD ,Dönem 2, Cilt 32, Birleşim 42, 03.02.1969,s.57; MMTD, Dönem 2, Cilt 35, Birleşim 71, 31.03.1969,s.372-375. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

yetersiz olduğu ve üniversite özerkliğinin sağlanması gerektiği hususlarında görüşlerini açıklamış ve hükümetin planladığı 8 yıllık zorunlu eğitim uygulamasını desteklediklerini ifade etmiştir. Konuşmasının son kısmında ayrıca ve özel olarak Türk Dili'nin korunmasının önemini vurgulamış ve “*dilimizin sadeleştirme namı altında bulandırılmakta, uydurma kelimelerle doldurulmakta olduğunu, yazı, ilim dili ile, konuşulan dil arasında bir uçurum meydana geldiğini, uydurulan pek çok kelimelerin halk tarafından benimsenmediğini*” belirtmiş ve bu uygulamanın «*Atatürk'ün, Türk Dil Kurumu için hedeflediği*” çizgiden uzak olduğunu da ifade etmiştir.⁴²²

2.3.3.2. 1975 ve 1977 Kültür Bakanlığı bütçesi münasebetiyle konuşmaları

Nilüfer Gürsoy, 1975 yılı Kültür Bakanlığı'nın bütçesi münasebetiyle DP adına uzun bir konuşma yapmış ve 24.02.1975 tarihli konuşmasında Bakanlığın hemen hemen tüm faaliyet konuları hakkında Partisi adına görüşlerini bildirmiştir. Türk dilinin korunmasının önemini vurgulamış, devlet tiyatro ve operalarının sayısının arttırılması ve niteliğinin korunması hususunda önerilerini sunmuştur. Nilüfer Gürsoy'un konuşmasındaki veriler değerlendirildiğinde o dönemin kültürel hayatı hakkında da fikir edinmek mümkün olmaktadır.

Gürsoy tiyatrolara ilişkin olarak “*Resmî ve özel olarak 106 tiyatronun olduğunu, 17 bin küsur koltuk sayısı ve senede 2,5 milyonu aşkın seyirci ile 12 resmî tiyatroya karşılık, 94 özel tiyatronun mevcut olduğunu, resmî tiyatronun 666 bin küsur seyircisine karşılık, özel tiyatronun 1 milyon 900 bin küsur seyirci sayısı olmasının düşünülmesi gereken bir konu olduğunu*” belirtmiştir. “*Devlet Tiyatrosu adedini, kaliteyi düşürmeden artırma yoluna gidilmesi gerektiğini, diğer taraftan sayıca çok olan özel tiyatroların değerli olanlarını da korumak gerektiğini ifade etmiştir. Tiyatroyu olsun, operayı olsun daha geniş kitlelere sevdirmenin yollarını araştırmanın, Bakanlığın malî imkânları nispetinde yurda bunları yaymanın bakanlığın görevi olduğu*” vurgulanmıştır. Gürsoy o dönem toplumun yaşamına yeni yeni dâhil olan televizyon ve televizyon izleyicisini de unutmamış, “*televizyonun yeniliği ve cazibesiyle tiyatro, sinema seyircisini azaltmış olmasına karşın uzun vade içinde seyretme alışkanlığı yaratması neticesinde seyircinin tiyatroya dönüş yapacağına inandıklarını ve bu*

⁴²² MMTD, Dönem:4, Cilt 5, Birleşim 86, 26.05.1974, s.153-156. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

sebeple de tiyatro ve sinema konusunda çalışmalara ara verilmemesini” önemle ifade etmiştir.

Arşiv ve kütüphane çalışmaları ile eski eserlerin korunmasının milli değerlerin korunması noktasında ne denli önemli olduğunu ifade eden Nilüfer Gürsoy, “hem arşiv hem kütüphane çalışmalarında yetişmiş uzmana ihtiyaç duyulduğunu, özellikle eski yazıyı, Osmanlıca’yı bütün incelikleriyle bilen, hatta Farsça ve Arapçayı bilen uzmanlara acilen ihtiyaç olduğunu” belirtmiştir. Gürsoy “Halen Devlet arşivlerinde 30 milyon tasnif edilmemiş evrak bulunmaktadır. Uzmanlar senede ancak 400 bin kadarını tasnif edebilmektedirler. Bu evrakın müsait olmayan şartlar içinde bırakılması harabiyete yol açmaktadır. Tasnife gidilmeden onarımı icap ettirmektedir. Kıymetli vesikaları toplayıp, kataloglarını hazırlayarak modern bir arşiv meydana getirmek Bakanlığın başta gelen hizmetlerinden olmalıdır. Sayısını bilmediğimiz külliyelerde Türk Edebiyatına ait el yazmaları ve vesikalar çürümeye terk edilmiştir. Bunlar toplanmalı, değerlendirilerek neşredilmelidir. Halk edebiyatımıza ait olmak üzere, edebî eserlerin komanterli edisyonları yapılmalıdır.” diyerek bu hususta çalışma ve incelemeler yaptığını göstermiştir.

Konuşmasının devamında Gürsoy, memleketimizin arkeoloji ve eski eser bakımından çok zengin bir mirasa sahip olduğunu, “ülkemizde 87 müze ve bu müzelerimizde 1 milyon 250 bini aşkın eşya bulunduğunu, müzelerde teşhir, tanıtma ve propagandayı yürüterek uzun vade içinde yapılacak arkeolojik kazıların programlanarak yol alınması gerektiğini” belirtmiştir.

İstanbul Boğazını süsleyen eski tarihî yapıların korunması, eski Ankara bağ evleri gibi mahallî ve Türk mimarisinin örneğini veren evlerin korunması gerektiğini, restore edilerek sonraki kuşaklara Türk Mimarisinin örnekleri olarak aktarmanın milli kültürü koruma hususunda diğer unsurlar kadar önemli olduğunu ifade etmiştir. Tüm bu milli ve kültürel değerlerin korunması ve estetik duygusunun yerleşebilmesi için Kültür Bakanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı’nın birlikte çalışması ve bu değerlere sahip bireylerin yetişmesi hususunda gayret sarf etmesinin ayrıca önemli olduğunu ifade ederek konuşmasını tamamlamıştır.⁴²³

1977 Malî Yılıının Kültür Bakanlığı Bütçesi Münasebetiyle 21.02.1977’de AP adına konuşan Gürsoy, konuşmasının büyük bölümünü Türkçe dilinin korunması, doğru kullanılması üzerine şekillendirmiş devamında ise Radyo-televizyon gibi haberleşme

⁴²³ MMTD, Dönem:4, Cilt 10, Birleşim 47,4.02.1975, s. 215-218. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

araçlarının doğru ve topluma faydalı olacak yayınlar için kullanılmasının önemi üzerinde durmuştur. Bir önceki yıl konuşmasında değindiği hususlara ek olarak yeni gelişmekte olan bale sanatına da gereken ilgi ve alakanın gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴²⁴

2.3.4. Millet Meclisi V. Dönem Faaliyetleri

2.3.4.1. Korunmaya muhtaç çocuklar hakkındaki konuşması.

6792 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun gereği belediyeler birlikler teşkil ederek Milli Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığının yardımıyla Çocuk Bakım Yurtları ve Çocuk Yetiştirme Yurtları kurmakla görevlendirilmişlerdir.

1979 yılı Yerel Yönetimler Bakanlığı Bütçesi Münasebetiyle 26.02.1979 tarihinde söz alan Nilüfer Gürsoy, bu kanunun uygulanması ile ilgili olarak Bakan tarafından cevaplandırılmak üzere önerge sunmuş ve “*Her ilde bu birliklerin işler halde olup olmadığını, Çocuk Bakım Yurtları, Çocuk Yetiştirme Yurtlarının kaç ilde kurulduğunu, Çocuk Bakım ve Yetiştirme yurtlarında ayrı ayrı kaç çocuğun bakıldığını ve «Çocuk Yılı» dolayısıyla bu birliklerin ayrı bir program yapıp yapmadıklarını*” sormuştur.⁴²⁵

2.4. Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen (1918-2013)

2.4.1. Hayatı

Zekiye Gülsen 1918’de Çanakkale’nin Lâpseki ilçesinde Hasan Basri Bey ile Azize Hanım’ın üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Zekiye Gülsen annesini daha ilkokula başlamadan kaybetmiş ve kendi ifadesiyle zor bir çocukluk geçirmiştir.⁴²⁶ Lâpseki Plevne İlkokulunu bitirmiştir. Başarılı bir öğrenci olan Zekiye Gülsen’in eğitimine devam etmesi gerektiği okul öğretmenleri ve ilkokul bitirme sınavını yapan müfettiş tarafından babasına özellikle söylenmiştir. Ancak hem Lâpseki’de ortaokul olmaması hem de babasının ekonomi durumunun elverişli olmaması bu durumu çok zorlaştırmıştır. Gülsen’in babası, Arıburnu’ndan 27. Alayda savaşmış ve bir kolunu kaybetmiş bir gazidir.⁴²⁷ Gülsen, Çanakkale merkezde bir ailenin yanında kalmış ve ortaokulu öyle tamamlamıştır.

⁴²⁴ MMTD, Dönem:4, Cilt 24, Birleşim 51,21.02.1977, s.557-660. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

⁴²⁵ MMTD, Dönem 5,Cilt 11,Birleşim 64,26.02.1979,s.421. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 07.05.2020)

⁴²⁶ Zekiye Gülsen, Yamalı Bohçam, TC. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,2002, s.3-5.

⁴²⁷ Gülsen, a.g.e., s.30-31.

Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra aslında doktor olmak isteyen Gülsen, babasının isteği ile öğretmen okuluna başvurmuş ve Edirne Öğretmen Okulu'ndan 1938 yılında mezun olmuştur. İlk görev yeri Çanakkale'nin Yukarı Okçular Köyü olmuştur. Zekiye Gülsen, hayatı boyunca hep ilklere imza atmıştır. Lâpseki'nin ilk okuyan öğretmen olan kızıdır. ⁴²⁸

Çanakkale'de çalıştığı dönemde 18 Mart 1941'de Hava teğmen olan Ahmet Gülsen ile evlenmiştir. Eşinin asker olması sebebiyle sürekli yer değiştirmişler ve yurdun pek çok yerinde görev yapmıştır. Zekiye Gülsen 20 Ocak 1942 tarihinde dünyaya gelen ilk çocuğunu henüz 8 aylık iken yakalandığı bir hastalık sonucu kaybetmiştir. Daha sonraki yıllarda İlder, Gülder, Ayşe adında 3 kızı ve Cahit adında bir oğlu dünyaya gelen Gülsen, çocuklarının iyi bir eğitim alması için her zaman tüm şartlarını zorlamıştır. ⁴²⁹ Zekiye Gülsen, Ankara'da görev yaptığı sırada sınıfında bulunan konuşma engelli bir öğrenciyi okuma yazma öğretmeyi başarmış ve bu üstün çabası sebebiyle Gazi Eğitim Enstitüsü'ne gönderilmiş ve özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar için eğitim alarak başarı ile mezun olmuştur. Bu okulda iken Hocası olan Profesör Fronteller'in tavsiyesi ile anaokulu açılmak için Milli Eğitim Bakanlığı ile görüşmüş, ülkemizde bunun büyük bir ihtiyaç olduğunu özellikle özürülü çocukların okul öncesi eğitiminin ne denli önemli olduğunu anlatmış ve Bakanlık yetkilileri konunun önemini kabul etmiş ve gerekli olan tüm hususlarda yardımcı olma sözü vermişlerdir. Bunun üzerine Ankara'da özel "*Gülsen Anaokulu'nu*" kurmuştur. Ankara'da açılan ilk anaokulu olarak oldukça başarılı bir yıl geçirmiştir. ⁴³⁰ Aynı zamanda hem anaokulunda hem de çalıştığı ilkokulda engelli çocukların eğitimi ile ilgilenen Gülsen'in bu çabaları dikkat çekmiş ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Tefik İleri, kendisini ziyarete gelerek kendisini eğitim almak üzere 3 yıllığına Almanya'ya göndermek istediğini bildirmiştir. Bu teklif üzerine dört çocuğunu eşi ile Ankara'da bırakan Gülsen, Almanya'ya gitmiş ve Münih Üniversitesi Pedagoji Bölümü'nde Özel Eğitime İhtiyaç duyan çocuklar için öğrenim görmeye başlamıştır. Eğitimine devam ederken Türkiye'de 27 Mayıs Askeri Müdahalesi yaşanmıştır. Zekiye Gülsen büyük kızından aldığı bir mektup ile eve çağırılmış, eşinin 42 sayılı Kanun uyarınca emekli edildiğini ve zor günler geçirdiğini öğrenmesi üzerine Türkiye'ye geri dönmüştür. ⁴³¹ Almanya'dan ayrılırken hocası "*Türkiye'de yaşadığı ülkenin dilini bilmeyen 5-6 milyon insan var. Bu ülkenin geleceği için büyük bir sorun teşkil edecektir. Sizin gibi ülkesini seven biri mutlaka bu konuda çalışmalı*" diye kendisini uyarmıştır. Gülsen, yurda döndükten sonra bu

⁴²⁸ Gülsen, a.g.e. , s.54.

⁴²⁹ Gülsen, a.g.e. , s.174-190.

⁴³⁰ Gülsen, a.g.e. , s.193-197.

⁴³¹ Gülsen, a.g.e. , s.200-223.

konuda çalışmış, incelemiş, projeler üretmiş ve en sonunda MEB konuyu değerlendirmeye almıştır. Gülsen, Doğu Anadolu illerinde bulunan çocukların okul öncesi eğitim ile Türkçe'yi öğrenmelerinin sağlanması ve böylece Türkçe'yi bilmeden ilkokula başlayan bu çocukların okuma yazma öğrenmekte yaşadıkları sıkıntının giderilmesi, öğretmenlerin bu çocuklar ile iletişim sorunlarının çözülmesi hedeflenmiştir. Zekiye Gülsen, Doğu Anadolu'da bu anaokullarını kurmak, eğitim verecek personeli yerinde eğitmek üzere Kasım 1961 de yola çıkmış ve Ağrı, Van, Hakkari, Muş, Bingöl, Tunceli ve Elazığ'a gitmiş, aylar süren bu çalışmayı bizzat yürütmüştür.⁴³²

Ankara'ya döndükten sonra Hacettepe Tıp Fakültesi Çocuk Psikiyatrisi Bölümü'nde uzman olarak çalışmıştır. Bu sırada Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar için çalışmalar yürütmüş ve Ankara'da devlete ait bu alandaki ilk okulu (Zübeyde Hanım Anaokulu) açmayı başarmıştır. Bir süre okul müdürü olarak görev yapmış sonrasında Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Birimi Şube Müdürü olarak atanmıştır.⁴³³

Çanakkale milletvekili Zekiye Gülsen, bu görevi sürdürürken politikaya atılmaya ve hedeflerini hayata geçirmek için daha etkin olacağı bir alana geçmeye karar vermiştir. İlk olarak 1965 seçimleri için AP'den aday olmaya karar veren Gülsen Çanakkale'de yapılan ön seçimleri kaybetmiştir.⁴³⁴ Zekiye Gülsen pes etmemiş ve bir sonraki seçimlere dek sürekli çalışmalarını sürdürmüştür ve 12 Ekim 1969 genel seçimlerinde AP'den Çanakkale Milletvekili seçilmiştir.⁴³⁵ Zekiye Gülsen, genel işleyişin aksine AP Genel Merkezi tarafından aday gösterilmemiş, kendisi aday olmaya karar vermiş ve eşi ile birlikte yoğun bir seçim çalışması yürütmüş, Çanakkale sınırlarında tüm köylere gitmiş, herkes ile görüşmüştür. Gülsen'in 4.sıradan aday olarak katıldığı bu seçimlerde Çanakkale'de AP ilk kez 4 milletvekili çıkarmış ve Gülsen Çanakkale'den 4. Milletvekili olarak Meclise girmeyi başarmıştır.⁴³⁶ Zekiye Gülsen Çanakkale'nin ilk kadın milletvekili olduğu gibi uzun yıllar boyunca da tek kadın milletvekili olarak anılmıştır. Gülsen'den tam 49 yıl sonra Adalet ve Kalkınma Partisi adına

⁴³² Gülsen, a.g.e. , s.211-267.

⁴³³ Gülsen, a.g.e. , s.271.

⁴³⁴ Zekiye Gülsen, Yollar, Yıllar, İzler, Ankara, 2005, s.129-130.

⁴³⁵ Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kağıdı Örneği, Dönem 3, Sicil: 756. [https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d14/HT_3154_4_3.\(Erişim Tarihi:03.11.2020\)](https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d14/HT_3154_4_3.(Erişim Tarihi:03.11.2020))

⁴³⁶ Gülsen, Yollar, Yıllar, İzler, Ankara, 2005, s.134-175; TBMM, Seçim Mazbatası,13.10.1969,Örnek No:95. [https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16//SM_2930_4_3.\(Erişim Tarihi:03.11.2020\)](https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16//SM_2930_4_3.(Erişim Tarihi:03.11.2020))

Meclise girmeyi başaran Jülide İskenderoğlu, Çanakkale'nin ikinci kadın milletvekili olmuştur.⁴³⁷

Zekiye Gülsen, milletvekilliği yaptığı dönem boyunca özel eğitime ihtiyaç duyan çocukları ve okulunu unutmamış, orda da çalışmaya devam etmiştir. Meclis çalışmalarının öğleden sonra olmasını fırsat bilen Gülsen sabahları çocukların eğitimi ile ilgilenmiş, öğleden sonra da Meclis çalışmalarını yürütmüştür. Bu hali “Ankara’da bir hanım okul ile Meclis arasında mekik dokuyor” diye gazetelerde haber olmuştur.⁴³⁸

Zekiye Gülsen III. ve IV. Dönemlerde iki dönem milletvekilliği yapmış, eğitim konusu ile özel olarak ilgilendiği gibi memleketi Çanakkale’nin ve insanların temel sorunları ile de yakından ilgilenmiştir. Mecliste olduğu dönem boyunca Maliye ve Milli Eğitim Komisyon’larında görev yapmış, 5 Kanun teklifi ve değişik konularda 34 adet konuşma gerçekleştirmiştir.⁴³⁹

05.06.1977’de gerçekleşen erken seçimlerde maalesef AP Genel Merkezi tarafından listelerde kendisine yer verilmemesi sebebiyle aday olamamıştır.⁴⁴⁰ Ancak, buna rağmen küsmemiş partisi için oy istemeye, aday olan kişilerin seçilmesi için yardımcı olmaya devam etmiştir. Milletvekili olmadığı bu yeni dönemde de meclisteki önemli oturumları bizzat takip etmiş, eski parlamenterler ile görüşmelerini yürütmüştür.

Zekiye Gülsen milletvekili olamamıştır ama politikadan uzak duramamıştır. 11.12.1977 Yerel seçimlerinde Lapseki halkının önerisi ve yoğun ısrarı sonucu Belediye Başkanlığı seçimlerine katılmış ve 7 aday arasından seçilmiştir. O, artık memleketi Lapseki’nin ilk kadın belediye başkanı olmuştur.⁴⁴¹ Belediye başkanlığı süresince de yoğun çalışan Gülsen kısa sürede kasabasının pek çok sorunu çözüme kavuşturmuştur. Ancak, o dönem tüm ülkeyi etkileyen anarşi ve şiddet olaylarının artması ve saldırıların Gülsen’in aracına kadar ulaşması neticesinde eşi Ahmet Gülsen’in de kararı ile Belediye Başkanlığı’ndan istifa etmiştir.⁴⁴²

⁴³⁷ Hürriyet, 26.08.2018.<https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/canakkale/canakkalenin-ikinci-kadin-milletvekili-40877884> (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

⁴³⁸ Gülsen, a.g.e. , s.189

⁴³⁹ Gökçimen vd, a.g.e., s.191-192.

⁴⁴⁰ Gülsen,a.g.e. , s.244-247.

⁴⁴¹ Gülsen,a.g.e.,s.250-251.

⁴⁴² Gülsen,a.g.e.,s.254-258.

Gülşen, 12 Eylül sonrası 29 Kasım 1987 seçimlerinde milletvekilliği için tekrar aday olmuş, seçim çalışmalarını yürütmüş ancak son anda Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından listelere alınmadığını öğrenmiştir. Sebep olarak kendisinin bizzat Doğru Yol Partisi (DYP) Genel merkezine bıraktığı başvuru evraklarının YSK'ya gönderilmemiş olması gösterilmiştir. İtiraz süreleri geçtiği için durumu kabul etmek zorunda kalmıştır.⁴⁴³ Gülşen son kez 1991 seçimleri için tekrar aday olmuş ancak ön seçimin olmadığı bu seçimlerde Genel Merkez kendisine listelerde yer vermemiştir. Bir daha da aday olmamıştır.⁴⁴⁴

Milletvekilliği boyunca oldukça başarılı ve titiz bir biçimde çalışan Gülşen, Boğaziçi Köprüsü'nün temel atma törenine Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile katılmış(20.02.1970)⁴⁴⁵, Almanya'da çalışan maden işçisi Türkler'in sorunları ile ilgilenmiş ve çalışma koşullarını yakından tetkik edebilmek için 25.10.1972 de maden ocağında Türk işçilerin çalıştırıldığı en alt basamak olan 1. Basamağa kadar inmiş, madenin içinde işçiler ile görüşmüştür. O güne dek Almanya'da hiçbir kadın madenlere inmemiştir.⁴⁴⁶

Mecliste olduğu dönem içerisinde pek çok milletvekili ile yakın ilişkiler kuran Zekiye Gülşen 1969 seçimlerinde kendisi ile birlikte Mecliste bulunan Nilüfer Gürsoy ile yakın bir dostluk kurmuş ve bu dostlukları uzun yıllar devam etmiştir. Bu dostluk vesilesi ile sık sık Nilüfer Gürsoy ile görüşen Zekiye Gülşen Celal Bayar ile de yakından görüşme fırsatı yakalamıştır. Hem kızı hem Celal Bayar tarafından takdir edilen Gülşen son olarak Celal Bayar'ın 101.yaş günü için ailesiyle bir araya gelmiştir.⁴⁴⁷

Zekiye Gülşen, *“kadınların ailede, kocasının yanında, iş yerinde ezildiğini, zorluk ve engellerle karşılaştığını ancak kadının en fazla ezildiği yerin politika olduğunu”* ifade etmiştir.⁴⁴⁸ Hayatının geri kalan yıllarında da eğitim alanında çalışmalarına devam etmiştir. Bu arada eşini yitirmiştir. İyi derecede Almanca bilen Zekiye Gülşen, *“Yamalı Bohçam”*, *“Yıllar, Yollar, İzler”* ve *“Üç Anne Elele”* adlı kitapları yazmıştır. Hayatı boyunca hiç durmadan mücadele eden ve alanında pek çok ilke imza atan Zekiye Gülşen 20 Temmuz 2013 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁴⁹

⁴⁴³ Gülşen,a.g.e.,s.263-268.

⁴⁴⁴ Gülşen,a.g.e. ,s.271-272.

⁴⁴⁵ Gülşen,a.g.e. ,s.217;

⁴⁴⁶ Gülşen,a.g.e., s.219-220.

⁴⁴⁷ Gülşen,a.g.e.,s.280-283,

⁴⁴⁸ Gülşen,a.g.e.,s.275-279.

⁴⁴⁹ <http://www.canakkaletravel.com/yazi/canakkalenin-tek-kadin-milletvekili-zekiye-gulsen.html>.(Erişim Tarihi: 20,04,2021)

2.4.2. Millet Meclisi III. Dönem Faaliyetleri

Zekiye Gülsen bu dönem süresince Çanakkale-Gelibolu-Lapseki feribot hizmetinin açılmasının zorunluluğu⁴⁵⁰, Harp Okulları Kanun Değişikliği,⁴⁵¹ özel eğitime ihtiyaç duyulan çocuklar için bütçe ayrılması, Devlet İstatistik Enstitüsü bütçesi hakkında⁴⁵², orman vasfındaki araziler ve orman köylüsünün sorunları hakkında⁴⁵³, Memur Yardımlaşma Kurumu(MEYAK) Kanun Tasarısı hakkında,⁴⁵⁴ Radyo ve televizyon ruhsatı ücretleriyle kâğıt fiyatlarına yapılan zamlar hakkında,⁴⁵⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü bütçesi⁴⁵⁶ ile Emlak Vergisi Kanunu, Elektrik Kurumu Kanunu ile Çalışma Bakanlığı Kanun Tasarısı hususlarında konuşma gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁷ Ayrıca EMİNSU'ların emeklilik haklarının verilmesine dair bir yasa teklifi sunarak, bunun kabul edilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir.

2.4.2.1. Eminsü'lerin emeklilik haklarının iadesi hakkında kanun çalışmaları.

Zekiye Gülsen kendisi de bir EMİNSU eşidir. Bu sebepler yaşanan mağduriyetlere yakından şahitlik etmiş olup bu yasal düzenlemenin kabul edilmesi için büyük çaba sarf etmiştir. 1961 Askeri Müdahalesi sonrası 02.08.1960-01.11.1960 tarihleri arasında pek çok TSK mensubu subayın ve albayın görevlerine son verilmiş, zorunlu emekli edilmişlerdir. Gülsen, hayatlarının en verimli döneminde haksız bir biçimde zorla emekli edilen bu kişilerin emekli edilmemiş olsalar idi aynı kıdemdeki diğer arkadaşları gibi normal terfilerini alacaklarını ve en son aldıkları terfi derecesi nispetinde emekli aylıklarının hesap edileceğini belirterek bu hususta yaşadıkları mağduriyetin ve haksızlığın giderilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁵⁸

Bu haksızlığı gidermek adına harekete geçen Gülsen, 03.12.1969 tarihli 5434 sayılı T. C. Emekli Sandığı Kanununa Ek 7.2.1969 tarih ve 1101 sayılı Kanuna geçici madde eklenmesi hakkında Kanun teklifini kendisi ile birlikte hareket eden 10 arkadaşı ile Meclise sunmuştur. İş bu kanun teklifi ile kısaca; emekliye sevk edilenlerin, bu süre içindeki

⁴⁵⁰ MMTD, Dönem 3, Cilt 11, Birleşim 59, 25.02.1971, s.786. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

⁴⁵¹ MMTD, Dönem 3, Cilt 15, Birleşim 133, 19.07.1971, s.571-572.

⁴⁵² MMTD, Dönem 3, Cilt 5, Birleşim 85, 22.05.1970, s.229.

⁴⁵³ MMTD, Dönem:3, Cilt:30, Birleşim:26, 22.12.78, s.728-729.

⁴⁵⁴ MMTD, Dönem:3, Cilt:32, Birleşim:46, 30.01.1973, s.580-581.

⁴⁵⁵ MMTD, Dönem:3, Cilt:16, Birleşim:138, 28.07.1971, s.113-115.

⁴⁵⁶ MMTD, Dönem:3, Cilt:34, Birleşim:62, 19.02.1973, s.391.

⁴⁵⁷ MMTD, Dönem:3, Cilt:6, Birleşim:102, s.374; MMTD, Dönem:3, Cilt:7, Birleşim:113, s.232; MMTD, Dönem:3, Cilt:23, Birleşim:61, s.357-361.

⁴⁵⁸ Gülsen, a.g.e. , s.235.

hizmetleri üç yılı tamamlamış kabul edilerek emekli aylıklarına artan her yıl için kademe ilerlemesi yapılmak suretiyle hesaplama yapılması talep edilmiştir. Millet Meclisi ilgili komisyonuna 16.01.1970 tarihinde sevk edilen teklif, Meclis Genel Kurulu'nda 04.06.1971 tarihinde görüşülerek reddedilmiştir.⁴⁵⁹

Yasa teklifini sunan vekiller geri adım atmamış çalışmalarını sürdürmüş ve Cumhuriyet Senatosu'na iletilen yasa teklifi bu arada bir alt komisyonda değerlendirilmiş, komisyonca hazırlanan ve bazı anlam kargaşası yaratan ifadelerin yeniden düzenlenmesi ile oluşturulan yeni yasa metni Cumhuriyet Senatosu'na ibraz edilmiştir. Senato tarafından görüşülen yasa değişikliği 22.07.1971 tarihinde kabul edilmiş ve bu son haliyle görüşülmek üzere Millet Meclisi'ne gönderilmiştir.⁴⁶⁰ Cumhuriyet Senatosu kararı basında da yer almış ve bu konuda yoğun mücadele veren Zekiye Gülsen'in adı ve fotoğrafı "4228 Erkeğin Hakkını Bir kadın savundu, Eminsuların maaşı arttırılıyor" başlığı ile verilen haberde yer almıştır.⁴⁶¹ Senato'dan sonra yasa teklifi Millet Meclisi'nde tekrar görüşülmüş ve kabul edilmiştir.

2.4.2.2. Devlet İstatistik Enstitüsü Genel Müdürlüğü 1970 ve 1971 yılı bütçeleri hakkında konuşması

Adalet Partisi Grubu adına Devlet İstatistik Enstitüsü'nün(DİE) 1970 ve 71 yılı bütçe tasarısı hakkında uzun bir konuşma yapan Zekiye Gülsen bu konuşmalarında hem kurumun tarihi, hem geldiği nokta hem de ülke için arz ettiği önem üzerinde hassasiyetle durmuştur.

İstatistik verilerin toplanmasının ve işlenmesinin ülkenin kalkınması ve doğru yönde doğru adımları atması için çok önemli bir işleve sahip olduğunu belirten Gülsen, "Memleketin sahibi bulunduğu tabii, beşerî ve sair kaynakları, bunların kendilerine has özelliklerini, gelişme imkânlarını her yönden güvenilir istatistik bilgilerle ölçme, hesaplama imkânlarından mahrum bir plân ve tedbirin başarıya ulaşması asla düşünülemez." ve "günümüzde ekonomik ve sosyal olayların nedenlerini, aralarındaki ilişkileri ve sonuçlarını

⁴⁵⁹ MMTD, Dönem 3, Cilt 4, Birleşim 108,04.06.1971, s.322.

⁴⁶⁰ TBMM, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi(CSTD), Cilt 66,Birleşim 92,Toplantı 22.07.1971,s.115-132.https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/CS_/t10/c066/cs_10066092. (Erişim Tarihi:10.05.2020)

⁴⁶¹ Hürriyet, 24.07.1971,s.1.

inceleyen istatistik ilmini bir yana iten devlet idaresi anlayışı çok gerilerde kalmıştır.....” diyerek görüşünü net bir biçimde ortaya koymuştur.⁴⁶²

“Başvekâlete bağlı, «İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi» adıyla 1926 yılında kurulan ve 1926 yılından itibaren memleket için her bakımdan değerli ve önemli hizmetler ifa eden genel müdürlüğün, gerek kanuni statüsü ve gerekse sahip olduğu imkânlar yönünden 36 yıllık süreç içinde süratle artan yeni ihtiyaçları cevaplayamaz hale geldiğini ve Genel Müdürlüğün 13 . 6. 1962 tarih ve 53 sayılı Kanunla reorganize edilmesi suretiyle vücut bulan Enstitü’nün, 7 yıl içerisinde kadrolarını genç, istatistik sahasında yetişmiş ihtisas sahibi yeni ve başarı vadeden elemanlarla takviye ettiğini, eğitime özel önem vermek suretiyle enstitü, içinde bir yıllık akademi eğitimi veren İstatistik Eğitim Merkezinin faaliyete geçirildiğini, elemanlarına 1964 yılından itibaren hizmet içi eğitim programları uygulamaya başladığını, eğitim merkezinde bugüne kadar 97’ si enstitünün kendi, 56’ sı özel sektör ve diğer kamu kuruluşlarının olmak üzere 153 eleman yetiştirilmiş olduğunu ve yılda ortalama 40 milyon sayfa yayın yapan matbaasının kurulmasını gerçekleştirdiğini” detaylı bir biçimde açıklamıştır. Bilgi ihtiyacını daha iyi karşılamak ve bilgide güvenilirliği sağlamak üzere üniversiteler, ilim müesseseleri, diğer kamu kuruluşları ve özel sektör ile işbirliği içinde olduğunu ifade etmiş ve pek çok alanda detaylı anket çalışmalarının yürütüldüğünü belirtmiştir.

Ülke için oldukça önemli verilerin elde edilmesine yönelik olarak hazırlıkların sürdüğünü ifade eden Zekiye Gülsen “ 1970 yılının diğer Birleşmiş Milletler ülkeleri gibi memleketimiz için de bir sayım yılı olacaktır ve bu sebeple son derece önemli olan genel nüfus, genel mesken ve genel tarım olmak üzere 3 yeni sayımın uygulaması gerçekleştirilecektir. Yine enstitü bu yıl, 1971 yılında icra edeceği, tarımın dışında kalan diğer sektörleri kavrayacak olan genel sanayi ve işyerleri sayımında bütün hazırlıklarını tamamlayacaktır. İstatistik hizmetleri, bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi ve başarı ile sonuçlandırılması son derece güçtür. Çünkü bilgilerin sıhhati ve mükemmeliyeti hemen daima bilgiyi toplayan kuruluşun dışında faktörlere bağlı bulunmaktadır. Enstitünün hizmetlerini değerlendirirken bu dış faktörleri ve memleket şartlarını asla gözden uzak tutmamak gerekir, bir istatistik malûmatın toplanması, her hangi bir anketin, hususiyle bir genel sayımın icrası; güvenilir sonuçların alınabilmesi ve zamanında ilgililerin istifadesine arz edilmesi uzun bir

⁴⁶² MMTD, Dönem 3, Cilt 5, Birleşim 85, 22.05.1970, s.229. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

hazırlık dönemini kapsamak üzere geniş bilgiyi ve uzun tecrübe ve son derece dikkat gerektiren çalışma ve uygulamada, muhataptan bilginin alınmasında sabır ve feragat ister. Enstitü, bu hizmetleri en mükemmel olarak ifa edecek elemanlarını müesseseye bağlamak, görevi ehil ellere teslim etmek zorunluluğundadır. Bu sağlanmadığı, büyük masraf ve ümitlerle yetiştirdiği elemanlarına yeter ücret ve maaş veremediği takdirde, hizmetlerindeki başarı derecesi beklenenin aksi yönünde azalabilir. Yine son birkaç yıldan beri yakından takip ettiğimiz enstitü yayınları şekil ve muhteva yönünden en ileri ülkelerin seviyesine çıkarılmıştır. Yayın hizmetinin daha da mükemmel bir seviyeye getirilmesini temin etmek ve saymış olduğum diğer hizmetlerin arz ettiği ehemmiyet göz önünde bulundurularak, gerektiğinde yıl içinde ek ödenek verilmesinin şimdiden teemmül edilmesini tavsiyeye şayan bulmaktayım.” Diyerek Enstitünün önündeki hedeflerini ve ihtiyaçlarını da ortaya koymuştur.

463

1971 yılı bütçe görüşmeleri sırasında özellikle muhalefet parti milletvekillerinin İstatistik Kurumu kayıtlarının gerçekçi olmadığı yönündeki iddialarına cevap veren Zekiye Gülsen “İstatistik Enstitüsü Adalet Partisinin bir müessesesi değil, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin bir müessesesidir. Onun rakamları arasında yalnız Adalet Partisi'nin seçmenlerinin ifadesi yok, büyük Türk Milletinin ifadesi var, ona saygı göstermeye mecbursunuz. Büyük sıkıntılar içerisinde, feragatle çalışan istatistik Enstitüsü elemanlarına söylenen sözlerden cidden müteessir oldum. İstatistik sonuçlarının geçerliliği bir bilgi toplayıcı kadar, o bilgiyi vermenin önemine dayanır, İstatistikî bilgiyi toplayan ne kadar titizlik içerisinde olursa olsun, bilgiyi verecek insan doğru konuşmuyorsa, elbette neticeler değişir. Binaenaleyh, kusurları ne müessesede, ne de iktidarda aramayınız. Eğer istatistikî sonuçlarda bir eğrilik görüyorsanız, o kusurları kusur telâkki eden insanlarda arayınız.” demiştir.⁴⁶⁴

2.4.2.3. Çanakkale-Gelibolu feribot hizmetinin açılması hakkında konuşması

Zekiye Gülsen, kısa yaşam öyküsünde de değinildiği üzere Çanakkale Lâpsekilidir ve çocukluğu boyunca Çanakkale boğazını aşmak zorunda kalan insanların sıkıntılarına bizzat şahit olmuştur. Kendisi Edirne Öğretmen Okulu'nu kazandığında kayıt gününe yetişmek için babası ile Çanakkale Boğazını küçük bir salla geçmek zorunda kalmış, korku dolu bu

⁴⁶³ MMTD, Dönem 3, Cilt 5, Birleşim 85, 22.05.1970, s.230-232. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

⁴⁶⁴ MMTD, Dönem 3,Cilt 11,Birleşim 52,18.02.1971,s.436. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

yolculuğu boyunca neden İstanbul'daki gibi bir feribot hattının buraya yapılmadığını düşünmüştür. Ayrıca, Zekiye Gülsen'in babası da uzun yıllar Lâpseki'den İstanbul'a meyve sebze götürmüş ve ailecek bu yolun güçlüklerini çekmişlerdir.⁴⁶⁵ İşte bölge halkının ihtiyaçlarını bilen ve ilgilenen Zekiye Gülsen Ulaştırma Bakanlığı 1971 yılı bütçe görüşmelerinde bu sorunu Meclis kürsüsüne taşımış ve 25.02.1971 tarihli görüşmeler sırasında bakana sorusunu iletmiştir.

“Lâpseki - Gelibolu arasında bir araba vapurunun işletilmesi artık bir zaruret halindedir. Ancak, yaptığım 1,5 senelik temaslarda Ulaştırma Bakanlığı, Bayındırlık Bakanlığı iskeleyi tamamlasın, biz vapuru tahsis edelim, diyor. Halbuki Bayındırlık Bakanlığı nezdinde yaptığımız konuşmalarda, Ulaştırma Bakanlığı vapuru tahsis etsin, biz derhal gereken tadilatı yapalım, buyurdular. Şimdi Sayın Bakandan istirhamım şudur; ben hangi bakanlığa başvurayım? Bu araba vapurunun, vilâyetin diğer kazaları ile bağlantı noktası bulunan Lâpseki ile Gelibolu arasında işletilmesi zarureti açıktır. Burası Boğazın en geniş ve geçişin en zor olduğu yerdir. Rüzgârlı, fırtınalı havalarda İstanbul ve bütün Trakya havalisinin beslenmesinden yakacağına kadar olan ihtiyaçlarının küçük motorlarla Lapseki ve Gelibolu arasında naklinin ne kadar zor olduğu takdir buyurulur. Ayrıca, Gelibolu'daki kolordunun bütün ihtiyaçları da karşı sahilden temin edilmektedir. Bütün Bursa, Biga yönünden gelen sebze yüklü kamyonlar Çanakkale'ye gelmek için 45 kilometre gidecek, 55 kilometre de Eceabat'tan Gelibolu'ya gelecek böylece 110 kilometre yol kat edecek. Turist arabalarına öncelik tanındığı için de, bir gün güneş altında bekleyecek, İstanbul'a kokuşmuş, çürümüş meyveleri getirecek. Bu bakımdan bu bir zarurettir, bütün Trakya ve İstanbul'un beslenmesi ile ilgilidir. Bunu istirham ediyor ve bir öncelik tanınmasını rica ediyorum.”⁴⁶⁶

Zekiye Gülsen'in bu çabaları sonuç vermiş ve 01.07.1973 günü Denizcilik Bayramı'nda Gelibolu-Lapseki arasında ilk feribot seferleri başlamıştır. Gülsen, feribotun Gelibolu'ya gelişini halk ile birlikte saatlerce beklemiş ve ilk seferde onlarla birlikte yolculuk etmiştir. Kendisi bu anı *“çocukluğumdan beri, yıllardır düşlediğim hayallerim gerçek olmuştu, Mecliste vermiş olduğum mücadele sonuç vermişti “* diye ifade etmiştir.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Gülsen, a.g.e. , s.38-39.

⁴⁶⁶ MMTD, Dönem 3, Cilt 11, Birleşim 59, 25.02.1971, s.786. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

⁴⁶⁷ Zekiye Gülsen, Yıllar, Yollar, İzler, s.223-224.

2.4.2.4 Anarşik olaylar ve öğrencilere muafiyet sınavı getirilmesi hakkında konuşması

Özel Yüksek Okul öğrencilerinin öğrenimlerine devam edebilmeleri için açılacak resmi yüksekokullar hakkında kanun tasarısı ve Milli Eğitim ve Plân komisyonları raporları münasebetiyle yapılan 16.07.1971 tarihli Genel Kurul görüşmelerinde söz alan ve bir eğitmeni olarak eğitime ve öğrencilere büyük değer veren Zekiye Gülsen, ülkenin içinden geçtiği zorlu 1970 - 1971 ders yılı içinde yaşanan anarşik hareketler sebebiyle vize sınavlarına girememiş öğrenciler için harekete geçmiş ve meclise yasa önergesi sunarak şöyle demiştir: “Çocuklarımıza; emeklerinin, zamanlarının, gençliklerinin israf edilmediklerini güzel bir kararla burada elbirliğiyle onaylayalım. Dünyanın - yılları değil, ayları değil - dakikaları hesaba kattığı bir düzeyde çocuklarımızın yıllarını kazanabilmeleri için vereceğimiz bu imkân zannediyorum hepimiz için çok görülmeyecek bir husustur. Çocuklarımıza, çok şey değil, bir kere daha vize alabilmek için imtihan edilmeleri hakkını vermenin çok olmadığını zannediyorum. Bundan daha âdil, bundan daha güzel bir şey olacağını düşünemiyorum.”⁴⁶⁸Ancak genel kurul görüşmelerinde bu teklif, bütün yıl çaba sarf eden, zorluklara rağmen hazırlanıp vize sınavlarına giren öğrenciler nezdinde haksızlık yaratacaktır kanaatiyle kabul edilmemiştir.

2.4.2.5. Harp Okulları’na kız öğrencilerin de alınması talebine ilişkin konuşması

Zekiye Gülsen, Harp Okullarına öğrenci alınmasına ilişkin kanun tasarısının görüşülmesi sırasında tasarıda yer alan “*harp okullarına sivil lise ve çeşidi okulların fen kolunu bitirenlerden sınav ile erkek öğrenciler alınır*” ifadesini kızlar adına haksızlık ve ayrımcılık olarak görmüştür.

Zekiye Gülsen, hayatı boyunca eğitime devam edebilmek için üstün bir çaba harcamış, büyük zorluklar çekmiş ve sonunda Lâpseki’nin okuyan öğretmen olan ilk kızı olmayı başarmıştır. Kız çocuklarının önündeki eğitim engellerini bizzat tecrübe den biri olarak Harp Okulları Yasa tasarısında yer alan sadece erkek öğrencilere imkân tanıyan hükmün kızlar içinde tanınması için 19.07.1971 günü kürsüye çıkmış ve “*askerlik erkek işidir*” diyen vekilleri eleştirerek şöyle seslenmiştir.

“*Ben bu kürsüden Ağrı’dan Edirne’ye kadar bütün Türk kadınlarına sesleniyorum ve sizlerden soruyorum, ne zaman ihtiyaç hissedildi ve Türk kadını vazifesini görmedi?*”

⁴⁶⁸ MMTD, Dönem 3, Cilt 6, Birleşim 102, 16.07.1971,s.528-533. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 10.05.2020)

Muhterem arkadaşlarım, dünyanın hiçbir yerinde, dünyanın hiçbir memleketinde Türk kadını kadar memleket müdafasında hizmet etmiş ve gereğini yapmış bir kadın daha görülmemiştir. Evvelâ bir kadın milletvekili olarak, memleket hizmetinde çok büyük başarıları görülmüş Türk annelerinin, bilhassa hayatı pahasına en ufak bir fedakârlıktan çekinmeyen Türk analarının hayatını incelemiş bir arkadaşınız olarak arz ediyorum ki, gerekiyorsa bu hizmeti her Türk kadını seve seve yapacaktır. Bütün dünya bilir ki, Türk kadını yalnız harp zamanında değil, sulh zamanında da vazifesini her halde ifada kusur etmemiştir. Türk kadınının çileye tahammülü, sabrı ve vefası hiçbir dünya milletinin kadınında görülmemiştir. Büyük Türk komutanlarını yetiştiren, dünyanın bir başından bir başına fetihler, zaferler yaratan komutanların anası, büyüteni Türk kadını değil midir? Rica ediyorum, bunu Türk kadınından çok görmeyin. Millî Savunma Bakanımız bileceklerdir, bir havacı hanımımız vardı, bütün Avrupa ve Amerika devletleri içerisinde pekâlâ Türk kadınıni temsil etmiştir. Sabiha Gökçenimiz, Türk kadınıni göklerde de temsil etmiştir. Memleketin ne zaman bir sıkıntısı oldu ise biz her zaman sizlerin yanınızda olduk. Bugün bu medeni dünyada benim medeni milletim niçin bunda «kadın, erkek» diye bir ayırımın içindedir. Lütfen bu maddeden bu «... erkek öğrenciler alınır» tabirini kaldıralım. Türk kadınının bugüne kadar ordu hizmetlerinde kusurlu görülen yönleri varsa, ben bunun bir eğitim bozukluğu olduğunu ifade etmek isterim, iyi yetiştirilmediği için belki tam hizmet verememiştir. İyi yetiştirin, bizden iyi hizmet bekleyin. İşe geldiği zaman kadın kullanılacak, işe gelmediği zaman «yok, sen bu hizmeti yapamazsın» diyeceğiz, olmaz arkadaşlarım.»⁴⁶⁹

2.4.2.6. Çanakkale'de yapılması planlanan çimento fabrikasına dair konuşması

Çanakkale milletvekili Zekiye Gülsen, Çanakkale'nin sorunları ile her zaman yakından ilgilenmiştir. Kendi bölgesine yapılmaya başlanan ancak sonrasında iptal edilen proje ile ilgili olarak 27.12.1972'de gündem dışı olarak bir konuşma yapmıştır. Çanakkale'de yıllar önce açılması kararlaştırılmış olan çimento fabrikasının, “36 milyon gibi büyük bir yatırımdan sonra kaldırılıp, inşası tamamlanmadan bir başka ile gitmesinin büyük bir planlama hatası ve israf olduğunu” ifade etmiştir. Konuşmasından önce detaylı bir hazırlık yaptığını belirten Gülsen, “ülkemizde çimento sanayii alanında özellikle beyaz çimentoya büyük miktarda ihtiyaç olduğunu, Çanakkale'deki müessesenin 140 000 metrekare gibi büyük bir araziye sahip bulunduğunu, Çimento Sanayiince düşünülen kapasitesinin, yılda yüz bin

⁴⁶⁹ MMTD, Dönem 3,Cilt 15, Birleşim 133, 19.07.1971,s.571-572. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

ton olduğunu bu miktarın 50.000 tonunun yurt içi ihtiyaç olduğunu, beyaz çimento için gerekli olan ham maddelerden, kaolin ve beyaz mermerin Çanakkale’de bir arada, yan yana ve hemen, çimento fabrikasının kurulmasının kararlaştırıldığı arazinin pek çok yakınında yer aldığını ve bu unsurların bir arada olması neticesinde ilk yılda 10 milyon kar elde edileceğinin etüt edildiğini” izah etmiştir. Ayrıca ihraç edilmesi içinde tesisin limana çok yakın olmasının ayrı bir önem arz ettiğini ve Çanakkale’de bunun dışında sanayi bakımından hiç bir tesisin bulunmadığını ve dolayısıyla bölgenin ekonomik gelişimi içinde ayrıca önemli olduğunu belirtmiştir. Gülsen konuşmasını “Hükümetinin iddiası şu idi. Yeni işler değil, yarım kalmış işlerden faaliyete başlayacağız. İşte ben kendi önlerine yarım kalmış bir iş, memleket gerçekleri ve ihtiyaçları içinde olan bir işin teklifini getiriyorum. Her halde üzerine eğilineceği ümidindeyim.” diyerek sonlandırmıştır.⁴⁷⁰

2.4.2.7. Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar hakkında konuşması

Milletvekili Zekiye Gülsen, meslek yaşamı boyunca özürlü çocukların eğitimi konusunda hem bizzat çalışmış hem de bu alanda yurtdışında eğitim almış biri olarak ülkenin bu önemli sorununu Meclise taşımış, dikkat çekmiş ve diğer vekillerden hassasiyetle yaklaşmalarını özellikle rica etmiştir. Cumhuriyetin ilânının 50. Yıldönümünün kutlanması hakkında kanun tasarısı münasebetiyle 12.01.1973’te söz alan Gülsen, özel eğitime ihtiyaç duyulan çocuklar için bütçe ayrılmasına ve bir eğitim kurumu açılmasına ilişkin yasa önermesini meclise sunmuştur.

“Konu, benim senin, onun, bunun konusu değil, tüm memleket çocuklarının; ana - babalarının taptaze, el sürülmemiş bir derdidir. Özel eğitim alanına giren çocuklarımız görme kusurlarından ötürü, duyma kusurlarından ötürü, konuşma arızalarından ötürü ve beden arızalarından ötürü girerler, bir de zihni veya ruhi gelişimlerinin akranlarına denk olmayışından ötürü bu kapsam içine girerler. Şimdiye kadar bütçede yapılan bütün tahsisler, ancak sağır okulu, körler okulu olduğu için bu müesseselere yapılmış, maalesef zihinsel ve ruhi gelişim eksikliği olan çocuklarımız için böyle bir müessese olmadığından, senelerden beri bütçeden yararlanamamaktadırlar. Anayasamızın bütün milletin çocuklarına ilkokulu mecburî kılmıştır. Her vatandaş Anayasa muvacehesinde eşit haklara sahiptir. 'Bu çocukların bir binaya sahip olmaya da mı hakları yok? Akvaryumda balıkları, ahırda hayvanları ıslah etmek için uğraşyoruz, bu çocukların bu kadarda mı değeri yok millet huzurunda? İstirham

⁴⁷⁰ MMTD, Dönem 3, Cilt 31, Birleşim 29, 27.12.1972, s.140. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

ediyorum arkadaşlarım, bu milletin bahtsız evlatlarından, hu milletin üç - beş kuruluşunu 'Cumhuriyetin 50. yılında esirgemeyelim. Bugün evlerinde, yavrusunu bir odaya kilitleyip giden annenin içinin rahat olduğuna, onun işinin tam randımanlı olduğuna inanıyor musunuz? Binaenaleyh, bu küçük bir dâva değildir. Şu kadarını söyleyip huzurunuzdan ayrılmak istiyorum, yaklaşık bir milyon çocuğumuz özel eğitime muhtaçtır. Küçük yaşta çözümediğimiz bu sorun bu çocuklarımız büyüyüp topluma karıştığında çok daha karmaşık ve ciddi sorunlarla karşımıza çıkmaktadır. Sadece bu çocuklar değil aileleri, kardeşleri de ruhsal açıdan yara almaktadır. Binaenaleyh size bütün üzüntülerimle, o ana babaların ıstırapı içerisinde bir annenin duyabileceği en hassas düşüncelerle tekrar rica ediyor, Cumhuriyet'in 50. Yıldönümünde 200 ilkokul açarken bir tanesinin buna ayrılmasını, Türkiye'nin herhangi bir yerinde tahsis edilmesi için karar verilmesini rica ediyorum.”⁴⁷¹

2.4.3. Millet Meclisi IV. Dönem Faaliyetleri

Zekiye Gülsen, MM IV. Dönem boyunca da oldukça etkin bir milletvekilliği gerçekleştirmiş ve öğretmenlerin ders ücretleri,⁴⁷² balıkçılık ve avlanma sorunları,⁴⁷³ 1975 Yılı Kültür Bakanlığı Bütçesi,⁴⁷⁴ Çanakkale'de vuku bulan deprem,⁴⁷⁵ TBMM Kitaplığı'nın düzenlenmesi ve işleyişi,⁴⁷⁶ 1977 yılının Çocuk Yılı olması sebebiyle Korunmaya Muhtaç Çocuklar,⁴⁷⁷ Cumhuriyet Senatosu kontenjanları ve kadın senatör sayıları,⁴⁷⁸ Cumhurbaşkanlığı Bütçesi,⁴⁷⁹ Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın Bütçesi,⁴⁸⁰ Gençlik ve Spor Bakanlığı Bütçeleri⁴⁸¹ ve Devlet Harcamalarının yapılmasına ilişkin kanun tasarısı⁴⁸² hakkında meclis Genel kurulunda konuşma yapmış ve yasa önergesi sunmuştur.

2.4.3.1. Öğretmenlerin ders ücretlerinin arttırılmasına ilişkin konuşması

1765 sayılı Üniversite Personel Kanunu'nun 14. maddesi gereğince üniversiteler, akademiler ve 1472 sayılı Kanunla Üniversite ve akademilere bağlanmış olan

⁴⁷¹ MMTD, Dönem 3, Cilt 32, Birleşim 39, 12.01.1973, s.186-189. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

⁴⁷² MMTD, Dönem 4, Cilt 1, Birleşim 45, s.745-747.

⁴⁷³ MMTD, Dönem 4, Cilt 10, Birleşim 46, s.81-82.

⁴⁷⁴ MMTD, Dönem:4, Cilt:10, Birleşim:46, s.81-82.

⁴⁷⁵ MMTD, Dönem:4, Cilt:11, Birleşim:58,s.253.

⁴⁷⁶ MMTD, Dönem:4, Cilt:12, Birleşim:78,s.227-228.

⁴⁷⁷ MMTD, Dönem 4, Cilt 23, Birleşim 33, s.124-125

⁴⁷⁸ MMTD, Dönem 4, Cilt 24, Birleşim 47, s.205.

⁴⁷⁹ MMTD, Dönem:4, Cilt: 24, Birleşim: 47, s.204.

⁴⁸⁰ MMTD, Dönem:4, Cilt:25, Birleşim:55, 25.02.1977,s.269-270.

⁴⁸¹ MMTD, Dönem:4, Cilt:25, Birleşim:56, 26.02.1977,s.420.

⁴⁸² MMTD, Dönem:4,Cilt:1, Birleşim:45, s.745-747.

yüksekokullarda fiilen ek ders okutan öğretim üye ve yardımcılarında saat başı ek ders ücreti belirlenmiş ve ders saat ücreti Profesör 125, Doçent 100, öğretim Görevlisi 75, Okutman ve asistan 60, Araştırma görevlisi, çevirici, uzman 50 TL. olarak belirlenmiştir.

Bu yasa görüşmeleri sırasında 26.02.1974’de söz alan Zekiye Gülsen,” *Neslin yetiştirici mimarı olan öğretmenler için belirlenen ders ücretlerini çok az buluyorum. Hele hele fırtına gibi gelen bu zamlar karşısında pek de az buluyorum, öğretmene, meslektaşlarına orada burada değil, bütçede para verirken, her şeye dağıtım yaparken sahip çıkmamızı rica için çıktım huzurlarınıza.* ”diyerek hazırlanan yasa tasarısına yönelik eleştirilerini sunmuştur.⁴⁸³

2.4.3.2. Balıkçılık ve avlanma sorunları hakkında konuşması

Zekiye Gülsen,1975 Yılı Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Bütçesi görüşmeleri sırasında söz almış ve Çanakkale’yi yakından ilgilendiren balıkçılık ve avlanma yasalarına uyulmamasının yarattığı tehlikeye dikkat çekmiştir. Kanunî yasaklara rağmen yapılan usulsüz, yanlış ve yasak avlamalar yüzünden yalnız balık türlerinin değil, maalesef bütün sularımızda, balığın kökünün kurutulmakta olduğunu, çeşitli sebeplerden ötürü kıyı sularının kirlenmesi de hesaba katılır ise işin vahametinin daha çok meydana çıktığını ifade etmiş ve bu durumun geçimini balıkçılık ile sağlayan kıyı köylerindeki vatandaşlarımız içinde ciddi sıkıntılar yarattığına değinmiştir. Önlemlerin arttırılmasını, cezai müeyyidelerin uygulanması için daha sıkı takibat yapılmasını önermiştir.(23.02.1975)⁴⁸⁴

2.4.3.3. Korunmaya muhtaç çocuklar için hazırladığı kanun teklifi hakkında konuşması

1977 yılı, Dünya Çocuk Yılı olarak kutlanmıştır. Zekiye Gülsen, uzun yıllar mücadele ettiği bu alandaki sorunları çözüme kavuşturmak ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını sağlamak üzere Korunmaya Muhtaç Çocuklar hakkında bir yasa teklifi hazırlamış ve 18.01.1977’de Mecliste milletvekillerine hitap etmiştir. Konuşmasında “*Kaderin kahrına uğramış bir milyon çocuğun ve onun dertli anasının, babasının ıstırabını görmezlikten gelemeyeceklerini, bu yavruların en temel anayasal hakları olan eğitim ve bakım hizmetlerinde olmaya mecbur olduğunu, bu çocuklara hiç bir şey yapılmamış olmasının insafsızlık olduğunu*” ifade etmiştir. “*Bu çocukların bedenî arızalarla, yani zihin*

⁴⁸³ MMTD, Dönem 4, Cilt 1, Birleşim 45, 26.02.1974,s.745-747. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

⁴⁸⁴ MMTD, Dönem 4, Cilt 10, Birleşim 46, 23.02.1975, s.81-82.

kabiliyetlerinin eksiklikleri ile dünyaya gelmiş olduklarının hesaba katılmamasının ciddi bir sorun olduğunu, bu çocukların da bu milletin yasaları ile korunmaya muhtaç olduklarını, bugüne kadar Türk maarifinde bu işe ciddiyetle eğilinmemiş olmasının büyük bir utanç kaynağı olduğunu, dünyanın hiç bir devletinde, bedenen ve zihnen malul çocuklara böylesine katı, böylesine bigâne ve böylesine onları görmemezlikten gelerek davranılmadığını” belirtmiştir. Konuşmasının sonunda bu alandaki tecrübesine ve çalışmalarına da değinerek “bu çocukların da eğitilebileceğini, kendi kapasitelerine göre bir şeyler öğrenebileceklerini, kendi imkânlarına göre bu devlete, bu millete ailelerine bazı katkılarda bulunabileceklerini” izah etmiş ve sunmuş olduğu yasa teklifinin değerlendirmeye alınmasına karar verilmesini özellikle rica etmiştir. Zekiye Gülsen’in çabaları sonuç vermiş ve yasa teklifi ve bu alanda yapılabileceklerin değerlendirilmesi kabul edilmiştir.⁴⁸⁵

2.4.3.4. Cumhuriyet Senatosu’nda kadın senatör sayısının arttırılması hakkındaki konuşması

1977 yılı Cumhurbaşkanlığı Bütçesi münasebetiyle 17.02.1977’de söz alan Zekiye Gülsen, Senatoya Cumhurbaşkanı kontenjanı ile seçilen üyeler hakkında bir ricası olduğunu ifade etmiş ve “Cumhurbaşkanlığı makamı; Kontenjanları seçerken hanım arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinde hizmet etmek isteyen kıymetli Türk kadınının varlığını unutmamalıdır. Atatürk tarafından bize lütfen verilmemiştir bu hak; Türk kadını buna lâyık olduğu için verilmiştir. Ama gel gör ki, 15 kontenjanın hepsinin gelip erkek arkadaşlara kullanılmasının karşısındayım” diyerek meclis ve senatoda kadın temsiliyetinin azlığına dikkat çekmiştir.⁴⁸⁶

2.5. İstanbul Milletvekili Naime İkbâl Tokgöz (1912-1995)

2.5.1. Hayatı

Naime İkbâl Tokgöz, Süleyman Sırrı Bey ile Hatice Hanım’ın kızları olarak Selanik Nasliç’te 1912 yılında dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatı Afyonkarahisar’da gitmiş olduğu anaokulunda başlayan Naime İkbâl Tokgöz, ilk, orta ve lise eğitimini Adana’da

⁴⁸⁵ MMTD, Dönem 4, Cilt 23, Birleşim 33, 18.01.1977, s.124-125. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

⁴⁸⁶ MMTD, Dönem 4, Cilt 24, Birleşim 47,17.02.1977, s.205. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

tamamlamıştır. İlk olarak Kız Muallim Mektebini bitiren Tokgöz daha sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne gitmiş ve mezun olmuştur.⁴⁸⁷

1939 yılında Emekli General ve I. Dönem Cumhuriyet Senatosu Samsun Üyesi olan Emekli General Cahit Tokgöz ile evlenmiştir. Eşinin Askeri Ateşe olarak Fransa'ya gönderilmesi sebebiyle O da eşiyile birlikte iki yıl boyunca Fransa'da kalmış ve bu süreçte kadının siyasi ve sosyal hakları üzerine inceleme ve çalışmalarda bulunmuştur.⁴⁸⁸

Çalışma hayatı boyunca 1931-1935 yılları arasında İlkokul öğretmenliği, 1939-1941 yılları arasında Arnavutköy Kız Koleji'nde öğretmenlik yapmıştır.1941 sonrasında Toprak Mahsulleri Ofisi, Sümerbank İplik Dokuma Dış Ticaret Bürosu, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü Hukuk İşlerinde çalışmıştır. 1946–1947 yılları arasında Yargıtay 5. Hukuk Dairesi'nde Raportör olarak çalışan Naime İkbal Tokgöz, 1949 sonrası İstanbul, Ankara, Tekirdağ ve İzmit Baroları'nda kayıtlı olarak serbest avukatlık yapmıştır.⁴⁸⁹

Naime İkbal Tokgöz, AP içinde pek çok görevi yürütmüştür. 1961'de AP İstanbul İl İdare Kurulu Üyeliği, Tekirdağ Temel Teşkilat İl Başkanlığı yapmıştır. 1963 Mahalli seçimlerinde Ankara Merkez İl Genel Meclisi Üyeliği'ne seçilen Tokgöz 1967'de ise ikinci kez Çankaya İl Genel Meclis Üyeliği'ne seçilmiştir. AP Grup Başkanlığı görevini 4 yıl sürdürmüş, Milli Eğitim Komisyonu Başkanlığı'nda ise 6 yıl görev yapmıştır. Ayrıca AP Kadın Kolları Genel Başkanlığı yapan Naime İkbal Tokgöz, bu görevi nedeniyle Parti Tüzüğü uyarınca AP Merkez Temsilciler Meclisi'nin doğal üyesi olmuştur.⁴⁹⁰Parti içindeki yoğun çabaları sonunda 12.10.1969 Genel Seçimlerinde AP'den İstanbul milletvekili seçilerek Meclise katılmıştır. Mecliste, Milli Eğitim Komisyonu Başkanlığı görevini yürütmüştür.⁴⁹¹

Fransızca bilen Naime İkbal Tokgöz milletvekilliği ve siyasi faaliyetleri dışında Elazığ, Tekirdağ ve Kayseri'de Türk Kadınlar Birliği Kuruculuğu ve Başkanlığı, Mülteciler

⁴⁸⁷ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kağıdı,Sicil No: 825. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d14//HT_3220_4_3 (Erişim Tarihi:17.04.2020)

⁴⁸⁸ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kağıdı,Sicil No: 825.

⁴⁸⁹ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kağıdı,Sicil No: 825

⁴⁹⁰ Millet Meclisi Üyelerine Mahsus Hal Tercümesi Kağıdı,Sicil No: 825

⁴⁹¹ TBMM, Seçim Mazbatası,14.10.1965, örnek 95. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d12//HT_2766_4_1 (Erişim Tarihi: 17.04.2020)

Derneği Şeref üyeliği ve Yardım Sevenler Derneği Çanakkale Kurul Üyeliği görevlerini yürütmüştür. Naime İkbâl Tokgöz 19 Eylül 1995 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁹²

2.5.2. Millet Meclisi III. Dönem Faaliyetleri

İstanbul milletvekili Naime İkbâl Tokgöz, Mecliste bulunduğu süre zarfında söz hakkını etkin bir biçimde kullanmıştır. Kayseri'deki futbol maçı,⁴⁹³ Kayseri Olayları,⁴⁹⁴ Bayındırlık Bakanlığı Bütçesi,⁴⁹⁵ Turizm Bakanlığı Bütçesi,⁴⁹⁶ İçişleri Bakanlığı Bütçesi,⁴⁹⁷ Türk Kadınına siyasi hakların verilmesi,⁴⁹⁸ Cumhuriyetin 50. yıldönümü kutlamaları,⁴⁹⁹ Millet Meclisi İçtüzüğü'nde değişiklik tasarısı,⁵⁰⁰ üniversite giriş sınavı,⁵⁰¹ İş Kanunu Tasarısı,⁵⁰² Almanya'da bulunan Türk işçiler ile ilgili yürütülen komünizm propagandaları,⁵⁰³ yurt dışında çalışacak memurların ailelerine ödenecek ücret⁵⁰⁴ ve Sıkı Yönetim Kanunu değişiklik teklifi⁵⁰⁵ hususunda konuşmuştur.

2.5.2.1. Bayındırlık Bakanlığı 1970 yılı bütçesi hakkındaki konuşması

Naime İkbâl Tokgöz, 25.05.1970'de gerçekleşen bütçe görüşmeleri münasebetiyle söz istemiş ve o dönem yapılan İstanbul Boğaz Köprüsü'nün önemini izah etmek ve bu projeyi gerçekleştirenleri kutlamak istediğini belirtmiştir. Kendisi de İstanbul milletvekili olan ve İstanbul'un ulaşım sıkıntıları hakkında detaylı bilgisi olan Tokgöz, *“İstanbul'a çevre yolundan gümüş kemer ve demir konstrüksiyonlu bir toka olarak Boğaz Köprüsü verebilen iktidara teşekkür beklerdim şu kürsüden. 1970 yılını, yarın çocuklarımız okuduğu zaman, iki büyük hâdisenin tescil edildiğini göreceklerdir: Biri, astronotların Ay'a inişi, diğeri ise Asya ve Avrupa kıtalarının birbirine el ele vererek büyük bir Avrupa - Asya yolunun dünya haritasına çizilmiş olması. Bunu söylemek isteyecektim, bu köprü hem ulaşımı kolaylaştırmış hem de Edirne'den Aşkale'ye ülkeyi birbirine bağlamıştır. İktisadi manada da önemi açıktır.*

⁴⁹² Gökçimen, a.g.e. ,s.384-385, TBMM Albümü,1920-2010,Cilt 2 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müd.Yay. Ankara, 2010, s.929.

⁴⁹³ MMTD, Dönem 3, Cilt 36, Birleşim 94, s.577-578.

⁴⁹⁴ MMTD, Dönem 10, Cilt 10,Birleşim 2, s.161-164.

⁴⁹⁵ MMTD, Dönem 3, Cilt 5, Birleşim 88, s.645-646.

⁴⁹⁶ MMTD, Dönem 3, Cilt 22, Birleşim 49, s.274.

⁴⁹⁷ MMTD, Dönem 3, Cilt 5, Birleşim 87, s.461-462.

⁴⁹⁸ MMTD, Dönem 3, Cilt 19, Birleşim 11, s.258-259.

⁴⁹⁹ MMTD, Dönem 3, Cilt 30, Birleşim 21, s.345.

⁵⁰⁰ MMTD, Dönem 3, Cilt 39, Birleşim 127, s.66.

⁵⁰¹ MMTD, Dönem 3, Cilt 9, Birleşim 25, s.420-426.

⁵⁰² MMTD, Dönem 3, Cilt 13, Birleşim 105, s.676-677.

⁵⁰³ MMTD, Dönem 3, Cilt 10, Birleşim 44, s.335.

⁵⁰⁴ MMTD, Dönem 3, Cilt 12, Birleşim 63, s.11.

⁵⁰⁵ MMTD, Dönem 3, Cilt 36, Birleşim 94, s.593-600.

*Büyük bir güven, büyük bir inanç içinde genç Bakanımızı ve onun bütün çalışma erkânını ve en küçük işçisinden en büyük görevi yapan, projeyi çizen, alın teri döken bütün Bayındırlık Bakanlığı camiasını hürmetle selâmlıyorum” demiştir.*⁵⁰⁶

2.5.2.2. Türk kadınına siyasî hakların verilmesinin yıldönümü üzerine konuşması

Naime İkbâl Tokgöz, Meclis’te bulunduğu süre zarfında kadınlar ile ilgili hususlarda oldukça hassas davranmış ve her fırsatta kadın haklarına ilişkin öneri ve görüşlerini sunmuştur. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinin 37. yıldönümü olması sebebiyle 06.12.1971 tarihinde söz alan İkbâl Tokgöz, öncelikle kadınlara bu hakkın verilmesini sağlayan IV. Dönem milletvekillerine saygılarını ve şükranlarını sunmuş, devamında ilk seçilen kadın milletvekillerinden tek tek söz ederek onları bir kez daha hatırlatmış ve o dönem kadın cemiyetlerinin meclise göndermiş olduğu teşekkür mektubunu kürsüden okumuştur.

Konuşmasının devamında “*Atatürk’ün, yalnız cephede silâh ve kahramanlık arkadaşı olarak tanıdığı için değil, millet nüfusunun % 55 inden ziyadesi olduğu için, zekâsına, karakterine, vatanperverliğine, sağduyusuna inandığı için Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesine öncülük ettiğini ve ilk seçimde 18 tane kadın milletvekilinin meclise girmesini sağladığını ancak bugün mecliste sadece 5 kadın vekil bulunmasının son derece üzücü ve düşündürücü*” olduğunu ifade etmiştir. Kadınların seçilme hakkının daha işlevli kullanılabilmesi için milletvekillerinden gerekli yasal değişikliklerin yapılmasını talep etmiş ve özellikle ön seçim sisteminin kaldırılması gerektiğini, bu sistem kaldırılmaz ise mecliste kadın temsil oranının çok düşük kalmaya devam edeceğini önemle vurgulamıştır.

Türk kadını olarak amaçlarının “*Kadın zekâsından, kadın karakterinden, kadın çalışkanlığından daha fazla istifade edilmesi*” olduğunu belirten Tokgöz Türk Kadınının bu ülke için çalışmaya, fedakârlık yapmaya ne denli hazır olduğunu Kurtuluş Savaşı boyunca defalarca kanıtladığını ifade etmiş ve şöyle demiştir:

“ Başka milletlerde, oğlumu bayrak gibi vatan toprağına serip, oğlunu toprağına veren, giderken «Haydi yavrum, git, Ya gazi ol, ya şehit» diyen Türk kadınından başka ana var mı? Size sormak istiyorum, üç günlük gelin iken, Erzurum tabyalarında Mehmet’ini şehit verdiği zaman yas tütüp ağlayacağı yerde, Mehmet’inin mavzerini kavrayıp ta cepheye yürüyen kadın başka millette çıktı mı? İstiklâl Savaşında ıslanmasın diye, çocuğunun kundağına mermiyi

⁵⁰⁶ MMTD, Dönem 3, Cilt 5, Birleşim 88, 25.05.1970, s.645-646. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

sarıp cepheye taşıyan kadın var mıdır? Soruyorum size, Anayasaya kendi iradesince «hayır» demek için 1 400 rakımlı Gerede dağlarında bir köy sandığında kırmızı oy pusulası bulamayınca dönüp şalvarından kırmızı bir parça koparıp zarfa koyan, kendi iradesine sahip çıkan başka bir kadın var mıdır ?”

“Türk kadını hür iradeye, hür yaşantıya, insan halklarına dayalı bir demokratik cumhuriyet ilkesi gerçekleşinceye kadar aranızda mücadele vermek işitiyor, Türk kadınının siyasi amacı budur. Bu yolda kadına lâzım gelen yolları açınız, kanunları tedvin ediniz. Kazanacaksınız kaybetmeyeceksiniz. Türk kadınının siyaset alanında elinden tutunuz.”⁵⁰⁷

Naime İkbâl Tokgöz, kendilerine bu yolu açan Atatürk’e bir kez daha en derin sevgi ve şükranlarını sunduğunu ifade etmiş ve Türk Kadınının her daim minnet duyacağını ifade ederek konuşmasını sonlandırmıştır.

2.5.2.3. Kayseri’de futbol maçına kadın izleyici alınmaması kararı hakkında konuşması

İkinci Lig Kırmızı Grup şampiyonluğu için Kayseri’de yapılacak Kayseri spor - Gaziantepspor futbol maçına, sadece bu maça mahsus olmak üzere, kadın ve asker seyircilerin alınmayacağı, özel surette kurulan güvenlik komitesi tarafından kararlaştırılmıştır. Bu durumu gazetede yer alan bir haberden öğrenen Naima İkbâl Tokgöz, gündem dışı konuşmak için söz alarak alınan bu kararı eleştirmiştir. 11.04.1973 tarihli konuşmasında “*Kayseri’de her maçı 1000 civarında askerin, 500 civarında hanımefendinin izlediğini ve içtimaî tansiyonu gayet yüksek ve Anadolu’nun diğer yerlerinde de görmeyi istediği olgunluk ve kifayetteki Kayseri kadını bu maçtan, böylesine önemli bir toplulukla bulunmaktan menetmeye kimsenin hakkı olmadığını*” ifade etmiştir.

Kadınlar aleyhine düzenlenen böyle bir yasakla Türk Kadınlar Birliği’nin ve Vali’nin eşinin ilgilenmemesini de kınamıştır. Güvenlik Komitesinin aldığı bu kararın gayet uygunsuz ve kifayetsiz olduğuna işaret eden Tokgöz, maksat güvenliği sağlamak ise başka tedbirler alınabileceğini ifade etmiştir. Paris’te rastladığı kadınlardan farkı olmayan, memleketin ekonomik bünyesine karşıda hassas, erkeklerin işleriyle de yakından ilgilenen Kayseri kadını bu haktan alıkoymanın kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.

⁵⁰⁷ MMTD, Dönem 3, Cilt 19, Birleşim 11, 06.12.1971, s.258-259. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

Naime İkbal Tokgöz “Cumhuriyetimizin 50. yılına girerken kadını umacı gibi göstererek ikinci plânda mütalâa edecek yerde onları onore etmeliyiz. Vicdanlı, yüksek haysiyetli, vatanperver ve uyanık Kayseri kadını ve onun hemcinslerini, memleketimizin hiç bir yerinde görülmemiş bir şekilde arkaya atacak kararların alınmasını protesto ederim” diyerek tepkisini sert bir şekilde ortaya koymuştur.⁵⁰⁸

2.5.2.4. “Bombalı Kayseri Olayları” hakkında konuşması

07.07.1969 tarihinde, Kayseri’de gerçekleştirilen Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) Kongresi’nde meydana gelen olaylara⁵⁰⁹ ilişkin eski İçişleri Bakanı Faruk Sükan hakkında Anayasanın 90. maddesi uyarınca Meclis araştırması açılmasına dair verilen önerge ve 12 Numaralı Soruşturma Hazırlık Komisyonu raporu hakkında 06.01.1971 tarihinde gerçekleşen Meclis Genel Kurulu görüşmeleri sırasında Naime İkbal Tokgöz söz almıştır.

Naima İkbal Tokgöz, tüm konuşması boyunca iktidarın ve o bölgede görevli personelin olaylarda bir ihmali olmadığını savunmuş ve çıkan olaylarda Kayseri halkının öğretmenler tarafından rencide edildiğini belirterek yaşananlar hususunda Kayseri halkını savunmuştur.

“Toplanan öğretmenlerin, tutuklu olan Cumhuriyet Gazetesi yazarı Sadi Alkılıç’a telgraf çekilmesi kararı ve yine Bünyan’da sergilenmiş olan sol içerikli bir oyun nedeniyle çıkarılan olaylara Kaymakam’ın gerektiği gibi müdahale etmemiş olması sebebiyle kaymakama bir telgraf çekilmesi kararı almalarının doğru olmadığını ifade etmiştir. Milliyetçiliği çok sağlam, iman ve inancı yüksek Kayseri evlâtlarının buna tahammül

⁵⁰⁸ MMTD, Dönem 3, Cilt 36, Birleşim 94, 11.04.1974, s.577-578. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

⁵⁰⁹ Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) Merkez Yönetim Kurulu, 1969 yılı Olağan Genel Kurulu’nun Kayseri’de yapılmasına karar vermiş ve 7-9 Temmuz 1969 günlerinde yapılacak TÖS Genel Kurulu Toplantısı için, Kayseri’deki Alemdar Sineması kiralanmıştır. Türkiye’nin her yerinden 800 delege öğretmen Kayseri’ye gelecek, iki gece kalacaktır. Ancak Haziran ayından itibaren Kayseri’de olağan dışı işler olmaya başlamış, yerel basında TÖS aleyhinde yalan yanlış yazılar, haberler çıkmaya başlamıştır. Haziran sonunda, Kayseri Genel Kurulu’na bir hafta kala, AP Milletvekili Mehmet Ateşoğlu, “Moskof uşaklarını köpek gibi geberteceğiz!” diye açıklama yapmış ve bu açıklamayı Milliyet Gazetesi sürmanşet olarak yayınlamıştır. Bu açıklamadan hemen sonra, Kayseri’de, “Komünistler Moskova’ya! Kayseri komünistlere mezar olacak!” başlıklı bir bildiri yayınlanmıştır. Öğretmenlerin şehre geldiği gece tam saat 22.00’de elektrikler kesilmiş ve hemen arkasından çok şiddetli üç patlama olmuştur. Karanlıkta iki cami ve imam hatip okulu bombalanmıştır. Bir anda Kayseri’nin her yerine “Komünistler camileri bombaladı!” haberi yayılmıştır. Ertesi sabah, 800 öğretmen salonda toplandığı sırada dışarıdan atılan ilk benzin şişesi pencere camını kırarak içeri düşmüş ve yanmaya başlamıştır. Dışarıda toplanan kalabalık “Komünistler Moskova’ya! Allahü ekber! Komünistlere ölüm!” diye bağırma başlamıştır. Öğretmenler Kayseri Valisi’ne ve yetkililere ulaşamamıştır. En sonunda Ordunun müdahalesi ile kalabalık dağıtılmış, öğretmenler yakılarak öldürülmekten kurtarılmıştır. Milliyet Gazetesi, 09.07.1969,s.1 ; <https://m.bianet.org/biamag/insan-haklari/139569->(Erişim Tarihi: 06.08.2021)

edemediğini, öğretmenlerin komünistlerin hamisi gibi davranmasının hata olduğunu, halkın hissiyatının tahrik edildiğini, camisine bombalar atıldığını” belirterek olanlardan öğretmenleri sorumlu tutmuş ve her şeye rağmen hükümetin üzerine düşeni yaptığını, gerekli önlemleri aldığını ve olayların büyümesine engel olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁰

2.6. İstanbul Milletvekili Fatma Gülhis Mankut (1928-2003)

2.6.1. Hayatı

Fatma Gülhis Mankut, Makbule Hanım ile Hüsnü Bey’in kızları olarak 1928 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. İstanbul Kız Lisesi’nden 1948 yılında mezun olan Fatma Gülhis Mankut 1949 yılında evlenmiştir. 1953 yılında girmiş olduğu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 1958 yılında mezun olmuştur. Mesleğinin ilk yıllarında hem avukatlık hem de ortaokullarda Tarih, Coğrafya ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Sonraki yıllarda İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Filolojisi Bölümü’ne kaydolmuş ancak bu okulu bitirememiştir.⁵¹¹

Fatma Gülhis Mankut, AP’nin kuruluşunda Eminönü İlçe Kuruluşu, İlçe Başkanı, İl İdare Kurulu Üyesi, İstanbul Kadın Kolları Başkanlığı, 5 yıl süresince İstanbul İl Genel Meclisi’nde Bütçe Sözcülüğü ve Bütçe Komisyon Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.⁵¹² 14 Ekim 1973 seçimlerinde AP İstanbul milletvekili olarak Meclise girmeyi başarmıştır.⁵¹³ Mecliste, Kamu İktisadi Teşkilatları Komisyonu Üyesi yapmıştır. Evli ve bir çocuk sahibi olan Gülhis Mankut orta derecede Fransızca bilmektedir. 4 Nisan 2003’te hayatını kaybeden Mankut’un “*Politikada 9 Yıl*” adında bir eseri bulunmaktadır.⁵¹⁴

⁵¹⁰ MMTD, Dönem 10, Cilt 10, Birleşim 2, 06.01.1971, s.161-164. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 11.05.2020)

⁵¹¹ TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt 2 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müd.Yay. Ankara, 2010, s.992.

⁵¹² Millet Meclisi Üyesi, Hal Tercümesi Kâğıdı Örneği, Dönem 4, Sicil:1073. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d14/HT_3220_4_3 (Erişim Tarihi: 17.04.2020)

⁵¹³ Milletvekili Mazbatası, Örnek No 95, 20.10.1973. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları.

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d14/SM_3220_4_3 (Erişim Tarihi: 17.04.2020)

⁵¹⁴ Gökçimen, a.g.e. ,s.269.

2.6.2. Millet Meclisi IV. Dönem Faaliyetleri

AP İstanbul milletvekili Fatma Gülhis Mankut; 1976 yılı Adalet Bakanlığı bütçesi,⁵¹⁵ 1977 yılı Sosyal Güvenlik Bakanlığı Bütçesi, Emekli Sandığı ve Sosyal Sigortalar Kanunu'nda değişiklik teklifine ilişkin tasarı,⁵¹⁶ TRT'de Yayınlanan Bir Program,⁵¹⁷ Hâkimler Kanunu değişikliği,⁵¹⁸ 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun düzenlenmesi,⁵¹⁹ Emekli Sandığı Kanunu değişiklik teklifleri,⁵²⁰ bazı suç ve cezaların affı,⁵²¹ ev hanımlarının sosyal güvenlik hakkı⁵²² ve Paris'te düşen THY uçağı⁵²³ konuları olmak üzere farklı konularda söz hakkını kullanmıştır.

2.6.2.1. Memurların disiplin cezalarının affına ilişkin konuşması

Mecliste görüşülmekte olan Af Tasarısının 14. maddesinin A bendinin son cümlesinde yer alan «1.9.1968 tarihinden önce verilmiş disiplin cezalarının.» ibaresinin madde metninden çıkarılmasına ilişkin teklif üzerine 09.04.1974'de söz alan Fatma Gülhis Mankut, “öncelikle memurların almış olduğu disiplin cezalarından 1968 sonrası işlenenlerin affedilip 1968 öncesi işlenmiş disiplin suçlarının af kapsamı dışına çıkarılmasının Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırı olduğunu” ifade etmiş eğer çıkarılacak ise herkese eşit hak tanınması gerektiğini beyan etmiştir. Konuşmasının devamında ise “disiplin cezalarına af getirilmesine karşı olduğunu, disiplin suçlarının affedilmiş olmasının memurlar üzerindeki idarenin otoritesini bozacağını, ayrıca özellikle 1968 yıllarında ülkemizde artan şiddet ve anarşi olaylarının çoğunun bazı mevkilerdeki üst düzey memur ve görevlilerin gençleri tahrik etmesi ile gerçekleşmiş olduğunu ve şimdi bunların affedilmesinin doğru olmadığını, aksine bu kişilerin cezalarının baki kalması gerektiğini göstermek gerektiğini “ ifade etmiştir.⁵²⁴

⁵¹⁵ MMTD, Dönem 4, Cilt 17, Birleşim 67, s.161-163.

⁵¹⁶ MMTD, Dönem 4, Cilt 3, Birleşim 68, s.212-213.

⁵¹⁷ MMTD, Dönem 4, Cilt 8, Birleşim 28, s.87-88.

⁵¹⁸ MMTD, Dönem 4, Cilt 8, Birleşim 37, s.526.

⁵¹⁹ MMTD, Dönem 4, Cilt 12, Birleşim 85, s.508.

⁵²⁰ MMTD, Dönem 4, Cilt 13, Birleşim 95, s.339-3341; MMTD, Cilt 18, Birleşim 8, s.587.

⁵²¹ MMTD, Dönem 4, Cilt 3, Birleşim 63, s.60- 61.

⁵²² MMTD, Dönem 4, Cilt 25, Birleşim 54, s.179.

⁵²³ MMTD, Dönem 4, Cilt 3, Birleşim 68, s.220-222.

⁵²⁴ MMTD, Dönem 4, Cilt 3, Birleşim 63, 09.04.1974, s.60- 61. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

2.6.2.2. Kadının çalışıp çalışmamasının TRT’de program konusu yapılmasına ilişkin eleştirileri ve konuşması

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nda (TRT) 19.01.1975 Pazar gecesi yayınlanan bir forum programında “*Kadın çalışmalı mıdır? Çalışmamalı mıdır?*” konusu işlenmiş ve Fatma Gülhis Mankut, bu husus ile ilgili olarak 21.01.1975 günü gündem dışı söz almış ve konuşmuştur. TRT tarafından «*Kadın çalışmalı mıdır, çalışmamalı mıdır?*» şeklinde bir tartışmanın getirilmesinin büyük bir hata olduğunu ifade ettikten sonra “*kadınların her sahada profesör, doktor, hâkim, avukat, hekim, işçi, usta, öğretmen olarak kendini gösterdiğini, Türkiye Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk’ün birçok uygar milletlerin kadınlarının sahip olmadığı haklara Türk kadınlarını sahip kılarak büyük bir inkılap gerçekleştirmiş olduğunu, 20. Asırda tüm insanlık, hürriyet içinde, insan haysiyetine uygun bir yaşam çabasında bulunurken, kadınların bu çabada gayretsiz kalacağını düşünmenin mümkün olmadığını*” dile getirmiştir. “*Atatürk ilkelerine bağlı Türk kadınları olarak, erkeklerimizle beraber fazilet ölçüsü içerisinde her türlü güce sahip, memleketimizin ve toplumumuzun, ailemizin kalkınması için gücümüzce gayret sarf ederek bu mertebelere kadar gelme imkânını elde edebildiğimize göre, demek ki, bizler de çalışma gücüne, her türlü fikri yapıya sahip olduğumuzu göstermiş oluyoruz*” diyerek Meclise seslenmiştir.

İstanbul milletvekili Fatma Gülhis Mankut, kadının çalışması asıl olduğuna göre TRT’nin kadına tanınan bu hakkı tartışmak yerine çalışan kadının sorunlarına ne şekilde çözüm bulunacağını tartışmaya açması gerektiğini ifade etmiş ve yasal gerekçeleri ile konuya açıklık getirmiştir.

“*Anayasamızın 35. maddesi kadının ve çocuğun korunmasını öngörmüş, yine Anayasamızın 40. maddesi kadın - erkek ayrıcalığı tanımadan, herkesin dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahip olduğunu, 42. maddesi ise çalışmanın herkesin hakkı ve ödevi olduğunu öngörmüştür. Şu halde, eşitlik ilkelerine riayet edilerek Türkiye’de kadın, erkekle aynı durumda çalışma gücüne sahiptir. Binaenaleyh çalışan kadının sosyal güvenliği bugün için var mıdır? Evinde çalışan ev kadınının sabahdan akşama kadar çalışmasının karşılığında elde ettiği nedir? Ev kadınının sosyal güvenliği var mıdır? Anayasamızın 48. maddesi bütün fertlere sosyal güvenlik haklarını tanımış olmasına rağmen, Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı ve Bağ - Kur haricinde çalışan bir ev kadınının sosyal güvenliği var mıdır ve yok olduğuna göre de bu nasıl karşılanmalıdır? Devlet eliyle ne şekilde bir çalışma yapılıp da evde çalışan kadına sosyal güvenlik hakları tanınmalıdır? Örneğin, çalışan kadın*

20 senede emekli olmalı mıdır, olmamalı mıdır ve çalışan kadının güvenliği ne şekilde karşılanmalıdır?. Çalışan kadının en yakın yardımcısı kim olmalıdır? Çalışan kadın için bugün yeterince şartlar mevcut mudur? Devlet, devlet olma vasfını çalışan kişiler üzerinde kullanmış mıdır? Bilhassa, kadınların bugünkü durumlarını Türkiye Devleti nazarı itibara alıp, birtakım tedbirler getirmiş midir, getirmemiş midir? Gibi yasalara uygun, Anayasaya uygun konuların TRT tarafından ele alınıp, forum konusu yapılması daha öncelik taşımaktadır” demiştir. Fatma Gülhis Mankut, konuyu bu şekilde izah ettikten sonra TRT tarafından düzenlenecek olan forumların daha önceden, daha derin bir tetkike tabi tutulmasını ve yasalar ve Anayasa ilkelerinin çiğnenmemesini talep etmiştir.⁵²⁵

2.6.2.3. Kadınlara erken emeklilik hakkının tanınmasına ilişkin kanun değişikliği hakkındaki konuşması

TC Emekli Sandığı Kanunu’nun 39. Maddesine çalışma hayatında 20 seneyi dolduran kadınlara emeklilik hakkının tanınmasına ilişkin hükmün eklenmesine ilişkin kanun değişikliği teklif edilmiş ve bu konuda Millet Meclisi Genel Kurul görüşmeleri sırasında AP adına söz alan Fatma Gülhis Mankut, 27.06.1975 tarihli konuşmasında öncelikle bu yasanın çıkmasından mutlu olduğunu ve bunun bir zaruret olduğunu ifade etmiştir. Ancak konuşmasının devamında aslında kadın ve erkek arasında tam bir eşitliğin sağlanması gerektiğine inandığını, bu sebeple bir nevi ayrımcılık içeren bu yasayı çıkarmak zorunda kalmalarının üzüntü verici olduğunu belirtmiştir. Ev ve çocuk bakımı gibi sorumlulukların halen kadının asli görevi olarak görülüyor olması ve çalışan kadınların özellikle çocuklarının bakımı için güvenilir destek bulamamalarının mümkün olmaması sebebiyle kadınların yükünü bir nebze olsun dengeleyebilmek adına bu yasanın çıkarılmasının zaruri olduğunu söylemiştir. Çalışan ve çalışmaktan memnun olan kadınların erken emekli edilmesinden ziyade yaşam koşullarını destekleyen kolaylıkların hayata geçirilmesinin daha öncelikli hedef olması gerektiğini belirtmiş ve görüşlerini şöyle açıklamıştır:

«Kadınların 20 yılda emekli olmaları» gibi bir durumun ortaya çıkmış olmasının nedenleri, kadının evde kapalı kalması ve kadının ev işleriyle behemahal meşgul olmasının sonucu değil; Türkiye’de, kadın olsun, erkek olsun, ayrıcalık tanımadan, çalışanlara gerekli imkânların sağlanmamasının neticesidir. Eğer Türkiye’imizde bugüne değin kreşler açılabilmiş olsaydı, bugüne değin çalışan kadınlarımıza her türlü imkânlar tanınıp da

⁵²⁵ MMTD, Dönem 4, Cilt 8, Birleşim 28, 21.01.1975, s. 88. https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

çalışma imkânı böyle 20 senede elinden alınma gibi bir durum olmamış olsaydı, Avrupa toplumlari gibi, Türk kadınlari erkekleriyle bir arada çalışır; hem aile kalkınır, hem de cemiyet kalkınırđ. Ancak, kadınlarmızın böylesine birtakım mükellefiyetlerle dolu olması, evine gittiği zaman evinde işini yapacak kimsenin bulunmamış olmasının, çocuğuna bakacak kimsenin bulunmamış olmasının, kreşlerin açılmamış olmasının sonucudur. Bugün kadınlarmız, aslında 20 yılda emekli olmak, çalışma yaşamından kopmak istememektedir, ancak çocuk ve eve bakma görevlerini yapamayan, zorlanan kadınlarmız emekliliği istemek zorunda kalmaktadır” demiştir.

Mankut, konuşmasının devamında AP olarak esas hedeflerinin, Türk kadınlarmın sosyal güvenceye, her şeyden önce iktisadî özgürlüğe kavuşması yolundaki çalışmalarını tamamlamak olduğunu vurgulamıştır.

Atatürk’ün de kadınlarmın iyi, yetişmesine, kültürlü eğitimli olmasına büyük önem verdiğini, kız liselerini, enstitülerini açarak bu yolu açtığını belirttikten sonra kadınlarmın çalışan çalışmayan veya başka bir suretle ayrıma sınıflandırmaya tutulmasını özellikle çalışan kadınlarm hakkında oluşturulan yanlış kanaatleri sert bir biçimde eleştirmiş ve görüşlerini şu şekilde açıklamıştır.

“Kadınlarm iktisadî hürriyete sahip olacaktır, sadece ekmek parası için kocalarına bağlı olmayacaktır. Çalışan kadın, çalışmayan kadın tefriki olmayacaktır Türkiye’de. Çalışan kadın namussuz, çalışmayan kadın namuslu diye bir şey yoktur. Her ikisi de aynı pozisyon içerisinde mütalaa edilir. Bizler namusumuzla, şerefimizle, Türk kadını olarak, her türlü imkânlarla sahip, çalışıyoruz, gücümüzle mesleğimizi ifa ediyoruz, erkek arkadaşlarımızın yanında şerefimizle vazifemizi yapıyoruz. Bu şerefin ve bu bahtiyarlığın içerisinde bütün Türk kadınlarmını, tüm Türk kadınlarmını görüyorum. Ancak, gönlüm, şu Parlamentoda profesörlerimiz, doktorlarımız, doçentlerimiz, avukatlarımızın çoğunlukta olduğu kadınlarmızın da yer almasını arzu ediyor. Lütfen değerli arkadaşlar, değerli milletvekillerimiz, kafası olan, gücü olan namusu ile şerefi ile siyasî hayata atılmış olan kadınlarmızı baltalamayınız, kadınlarmızın karşısına çıkmayınız, kadınlarmızla beraber olunuz, birlikte yürütelim bu meseleyi.”

Konuşmasını bunun sadece kendisinin değil Türk kadınının da isteği olduğunu, Türk analarmın evlâtlarmın sokaklarda ölmesini istemediğini, kız çocuklarmın ona buna muhtaç

olmadan yaşamasını, kız çocuklarının okumasını istediğini ifade etmiş ve geleceğe ilişkin temennilerini;

“20 senede emekli olmayı isteyen, arzu eden kadın işçilerimizin ve kadın memurlarımızın, yarın, «Biz 20 senede emekli olmayacağız, çocuklarımız bakılıyor, evimiz derleniyor, toplanıyor, Türkiye’de iş bölümü olmuştur, Türkiye’de herkes kendi işini biliyor, ev temizleyen vardır, çocuğuma bakan vardır, ben de kendi şahsiyetime göre görevimi yapıp katkıda bulunacağım» diyeceği zamanları görebilmenin huzuru ve bahtiyarlığı içinde saygılarımı sunuyorum ” diye ifade etmiş ve konuşmasını sonlandırmıştır.⁵²⁶

2.6.2.4. Ev hanımlarının sosyal güvenlik hakları hakkındaki konuşması

İstanbul milletvekili Fatma Gülhis Mankut, diğer pek çok konuşmasında da görüldüğü üzere kadın hakları ve kadın sorunları hususunda oldukça duyarlı davranmıştır. 24.02.1977 günü, Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın 1977 yılı bütçesine ilişkin görüşmeler sırasında söz alarak Sosyal Güvenlik Bakanı Ahmet Mahir Ablum’a bir soru yöneltmiştir.

*“ Anayasamızın 48. maddesi «Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir» der. Sosyal güvenlik müesseselerimiz içerisinde; Bağ Kur, Sosyal Sigortalar ve Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü mevcuttur. Acaba Sayın Bakan ve Sayın Hükümetimizin, Türkiye’de ev kadınlarının sosyal güvenliğe kavuşmaları yönünden bir düşünceleri var mıdır? Türk ev kadınları vermiş oldukları mesailerini sonunda hayatları boyunca ne gibi bir teminatla karşı karşıya kalacaklardır?”*⁵²⁷

Bu sorusu ile Meclisi ve ilgili Bakanlığı bu alanda çalışmaların başlaması hususunda da uyarı Mankut’a ilgili Bakanın cevabı da bu yönde çalışmaların devam ettiği yönünde olmuştur.

⁵²⁶ MMTD, Dönem 4, Cilt 13, Birleşim 95, 27.06.1975, s. 339-341.

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

⁵²⁷ MMTD, Dönem 4, Cilt 25, Birleşim 54,24.02.1977,s.179.

2.7. İzmir Milletvekili Aysel Uğural (1935-2015)

2.7.1. Hayatı

25.07.1935 günü Hüsnü ve Fatma Özeren'in kızları olarak Manisa Alaşehir'de doğmuştur. Manisa Kız Enstitüsü'nü bitiren Aysel Uğural 1952 yılında evlenmiştir.⁵²⁸ Aysel Uğural, İzmir'in tanınmış ailelerinden Uğural Ailesi⁵²⁹ ve Manisa'nın tanınmış ailelerinden olan Mütevelliogulları Ailesine mensup Mustafa Necati Uğural ile evlenmiş ve bu evlilikten Halit Uğural, Fatma Saadet (Uğural) Mançe ve İsmail Uğural isimlerinde üç çocuk sahibi olmuştur. Aysel Uğural'ın eşi, henüz 46 yaşında iken vefat etmiştir.⁵³⁰

İzmir milletvekili Aysel Uğural içinde bulunduğu aile itibarıyla hep siyaset ile iç içe olmuştur. Uğural Ailesi, Cumhuriyet tarihi boyunca farklı dönemlerde milletvekilleri ve bakanlar ile Mecliste etkin görevlerde bulunmuş kişilere sahip olmuştur. Uğural Ailesi'nin bilinen ve belki de etekli ismi Aysel Uğural'ın eşinin amcası ve ismini aldığı Mustafa Necati Uğural (1894-1929), TBMM I. ve II. Dönem milletvekili, Mübadele, İmar ve İskan Bakanlığı, 1924 Anayasa'sı ve şer'i mahkemelerin kapatılması sürecinde Adalet Bakanlığı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Harf Devrimi sırasında Milli Eğitim Bakanlığı görevlerini yürütmüştür.

⁵²⁸ Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kağıdı, Dönem 4, Sicil 1073; TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16/HT_3725_4_5 (Erişim Tarihi:07.04.2020)

⁵²⁹ Uğural ailesinin kökenleri Horasan'a dayanmaktadır. Aile büyükleri Horasan'dan Darende'ye gelmiştir. Aile fertlerinden Halit Bey 1892'de İzmir'e gelmiştir. Elbistanlı Mustafa Efendi'nin kızı olan Naciye hanım ile evlenen Halit Bey, Mustafa Necati, Ahmet Fuat, Hüsnü, Advıye ve Sabiha isminde beş çocuk sahibi olmuştur. Aile üyeleri İzmir'in ve tarihin etkin isimleri arasında yer almıştır. Hüseyin Ragıp Uğural, "Mustafa Necati'nin Ecdadı ve Kimliği", Mustafa Necati Sempozyumu(9-11 Mayıs 1991),Kastamonu, Ankara,1991,Ayyıldız Matbaası,1991, s. 184-188.

⁵³⁰ İsmail Uğural (Aysel Uğural'ın oğlu) ile yapılan kişisel görüşme, İzmir, 15.12.2021.

⁵³¹ Mustafa Necati Bey dışında, milletvekili Halit Bayrak ⁵³², milletvekili ve bakan Hayrettin Erkmen⁵³³, milletvekili ve bakan Samet Ağaoğlu ve milletvekili Neriman (Babaoğlu) Ağaoğlu gibi önemli isimler Aysel Uğural'ın akrabaları ve aile yakınları arasında yer almıştır. Ailesi ve içinde bulunduğu sosyal çevre itibariyle Aysel Uğural da siyasetten uzak duramamış ve AP İzmir teşkilatında uzun yıllar görev almıştır. 1967 yılından milletvekili seçildiği 1977 yılına dek AP İzmir Kadın Kolları Başkanlığı görevini yürütmüştür. Uğural, İzmir'in ön seçimleri kazanarak milletvekili olan ilk kadın milletvekili olmuştur. 1977 seçimlerinde İzmir'in 8 milletvekili arasında önseçimlerde 6. olmayı başarmıştır. Aysel Uğural'ın iyi bir hatip olduğu, konuşmalarının ilgiyle takip edildiği ifade edilmiştir.⁵³⁴

⁵³¹ Mustafa Necati Uğural, 1894 yılında İzmir'de doğmuştur. İlk-orta eğitimini İzmir'de tamamladıktan sonra 1914 yılında İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirmiş ve İzmir'e dönerek avukatlık ve gazetecilik yapmıştır. Türk Ocakları'nın aktif bir üyesi olan Mustafa Necati Altay Spor Kulübü'nün de kurucuları arasında yer almıştır. İzmir'in işgali üzerine Kuvâ-yi Milliye kuvvetlerinde etkin bir mücadele yürütmüş ayrıca "*İzmir'e Doğru*" adlı millî duyguları geliştiren ve millî mücadeleyi destekleyen gazeteyi çıkarmıştır. 29 Nisan 1920 günü Saruhan milletvekili olarak TBMM'ne katılmıştır. Bu dönemde Sivas, Kastamonu ve Amasya İstiklal Mahkemeleri Başkanlığı'nı yürütmüştür. TBMM II. Dönemi'nde İzmir milletvekili olarak yer alan Necati Bey'in önerisi ile Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kurulmuş ve ilk bakan olarak savaşta yıkılan ülkenin imarı, göçmenlerin özellikle Türk –Yunan nüfus mübadelesi organizasyonlarının yürütülmesi işlerini çözüme kavuşturmuştur. 6 Mart 1924'te kurulan II. hükümette Adalet Bakanı olarak görev almış ve şer'î mahkemelerin kaldırılması sürecini yönetmiştir. Mustafa Necati Bey, 4. ve 5. Hükümet döneminde Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) olarak görev yapmış ve bakanlığı süresince Türk Millî Eğitim Sistemine ilişkin köklü işlem ve yasalara imza atmış, bugünkü eğitim sisteminin temellerini oluşturmuştur. Bakanlığı sırasında en önemli olay Harf Devriminin gerçekleştirilmesi ve Millet mektepleri ile okuma –yazma seferberliğinin başlatılması olmuştur. Bunun yanında Maarif Teşkilatı'na ilişkin yasayı düzenlemiş ve eğitim işlerini valilerin denetiminden ararak bakanlık bünyesine bağlamıştır. 10 farklı bölge de öğretmen okullarının inşaatını başlatmıştır. Bu okullardan bazıları Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, (bugünkü Gazi Eğitim Fakültesi), İzmir Erkek Öğretmen Okulu, Balıkesir Necatibey Muallim Mektebi (Bugünkü Balıkesir Necati Bey Eğitim Fakültesi) olmuştur. Ayrıca uzman öğretmen yetiştirmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini sağlamış, yeni bir ilköğretim programı hazırlamıştır. Bakanlığı döneminde toplu öğretimi başlatılmış, ortaöğretim parasızlaştırılmış, yabancı okullar denetim altına alınmış, köylere öğretmen yetiştirmek için Köy öğretmen okulları modeli planlanmıştır. 1 Ocak 1929 tarihinde erken apandist sonucu erken yaşta vefat etmiştir. Vefatına Atatürk'ün çok üzüldüğü ve ağladığı belirtilmiştir. Mustafa Eski, Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara, 1999; Falih Rıfkı Atay, Çankaya, Pozitif Yay. , İstanbul, 2012, s.513; Zeki Arıkan, "*Millî Mücadele'nin Bir Öncüsü Mustafa Necati*", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1992, Cilt 1, Sayı 2, s. 51-85. <https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/1.ciltsayi2/c1> (Erişim Tarihi:09.10.2021)

⁵³² Halit Bayrak, 1895 İzmir doğumludur ve Aysel Uğural'ın eşi Mustafa Uğural'ın halası Advıye Uğural Bayraktar'ın eşidir. Harp Okulu mezunudur. TBMM III., IV. ve V. dönem Bayazıt, VI., VII. ve VIII. dönem Ağrı milletvekilliği yapmıştır. Harp madalyası ve İstiklal madalyası ve takdirname sahibidir. Evli ve iki çocuk babasıdır. TBMM III, IV, V. Dönem Bayazıt, VI, VII ve VIII. Dönem Ağrı milletvekili olarak görev yapmıştır. TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt 1 1920- 1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müd. Yay. Ankara, 2010.

⁵³³ Hayrettin Erkmen, 1915 Giresun doğmuş ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (1938), Cenevre İktisat Fakültesi (1948) ve Lozan Hukuk Fakültesini (1946) bitirmiştir. 1950 genel seçimlerinde Giresun milletvekilliğine seçilmiş, Menderes Hükümeti döneminde Çalışma (25.11.1957-4.9.1958), Ticaret (4.9.1958-27.5.1960), İmar ve İskan (11.12.1959-27.25.1960) bakanlıkları görevlerinde bulunmuştur. 27 Mayıs sonrası yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. Af kanunu sonrası, 1975 kısmi senato seçimlerinde AP listesinden Giresun Senatörü seçilmiştir. 1979 yılında AP azınlık hükümetinde Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. <https://www.biyografya.com/biyografi/10761> (Erişim Tarihi: 15.12.2021)

⁵³⁴ İsmail Uğural, Kişisel Görüşme , İzmir, 15.12.2021.

1977 yılında AP'den İzmir milletvekili olarak Meclise katılan Aysel Uğural o dönem Meclisteki 4 kadın vekilden biri olmuştur. Seçildiğinde dul olduğunu, İngilizce bildiğini ve restoran işletmeciliği ile ilgilendiğini özgeçmişinde belirtmiştir.⁵³⁵ Mecliste, İçişleri Komisyonu Üyeliği yapmıştır. 12 Eylül Askeri Müdahalesi sebebiyle milletvekilliği sadece 3 yıl sürmüştür. ⁵³⁶ Aysel Uğural, on yıl sonra Doğru Yol Partisi (DYP) İzmir milletvekili olmak için tekrar aday olmuş ve yapılan ön seçimlerde bu kez 1. olmuştur. Ancak o dönem uygulanmış olan seçim bölge barajları sisteminde DYP'nin aldığı oy oranı İzmir Bölge Baraj oranını aşamadığı için maalesef milletvekili olamamıştır. ⁵³⁷ Aysel Uğural 11.12.2015 tarihinde İzmir'de 80 yaşında vefat etmiş ve Bornova Kabristanına defnedilmiştir.⁵³⁸

2.7.2. Millet Meclisi V. Dönem Faaliyetleri

Aysel Uğural, Mecliste olduğu süre zarfında sadece 1980 yılı Gümrük ve Tekel Bakanlığı Bütçesi hakkında konuşmuş ve devletin ekonomik önlem paketi uygulamalarına ilişkin soru önergesi sunmuştur.

2.7.2.1. 1979 ekonomik önlem paketi ve uygulamalarına ilişkin soru önergesi

İzmir Milletvekili Aysel Uğural, Hükümetçe alınan ekonomik önlemlere ilişkin olarak uygulanacak olan kur sistemine ilişkin detaylı bilgilerin iktidar yanlısı büyük bir gazetede 03.04.1979 tarihinde yayınlanması üzerine Başbakan'a yönelik soru önergesini 13.04.1979 tarihinde Meclise sunmuş ve yazılı olarak cevap verilmesini talep etmiştir.

Aysel Uğural öncelikle, ekonomik tedbirlerin Hükümet kararname haline dahi gelmeden, bazı basında yer almasının devlet ciddiyeti ve tarafsızlığı ilkeleri ile bağdaşmadığını, eğer bilgi sızması söz konusu ise idari yetersizliğin kanıtı sayılacağını belirterek bu tedbirlerin zamanından önce sızdırılması yoluyla, yeni önlem zenginleri ve vurguncuların yaratılmasında Hükümetin sorumluluğunun doğacağını ifade etmiştir. Şu sorularını iletmiştir:

⁵³⁵ Millet Meclisi Üyesi Hal Tercümesi Kağıdı, Dönem 4, Sicil 1073; Milletvekili Mazbatası, Örnek 95. TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, E Kaynaklar, Milletvekili Mazbata ve Tanıtım Formları. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d16//HT_3725_4_5 (Erişim Tarihi:07.04.2020)

⁵³⁶ TBMM Albümü, 1920-2010, Cilt 2 1950-1980, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müd. Yay. Ankara, 2010, s.1061;Gökçimen, a.g.e., s.408-409.

⁵³⁷ İsmail Uğural, Kişisel Görüşme, İzmir, 15.12.2021.

⁵³⁸ Akşam Gazetesi, 15 .01. 2017. ; <https://www.haberler.com/ap-nin-eski-milletvekili-aysel-ugural-vefat-etti-7961342-haberi/> (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

“1- Hükümeti yönetime geldikleri günden beri, traktörden askerliğe kadar her şeyin döviz karşılığı satışı desteklenmekte ve üstelikte getirilecek dövizin kaynağı da sorulmamaktadır. Yabancı para talebini artırıcı hareketler olduğu bilinmiyor mu ve Türk lirasının değer kaybına mahkûm edilmesine ne kadar daha devam edilecektir?

2. Kaynağı sorulmadan, karaborsa fiyatı ile döviz alımı, «Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu» nu açıkça çiğnemek suretiyle, Devlet tarafından işlenen bir suç mahiyetinde değil midir?

3. Köylünün malının \$ 26 TL. 'sından satılması ve karaborsacı dövizinin 47 TL.'dan alınması köylünün alın terinin karaborsacıya yedirilmesi değil midir? Bunun karşısında «Ne ezilen ne ezen, insanca, hakça düzen» demeye devam edecek misimiz?

4. 47 TL 'dan aldığınız döviz i ithalatçı tüccara 26 TL' dan vereceğinizi ve aradaki 21 TL.'lık farkı 40 milyar TL üzerinde tahmin ettiğiniz akaryakıt fonundan karşılayacağınızı belirtiyorsunuz. Bununla; A) Beş TL' sına mal edilen benzini 17 TL' sına satmakta olduğunuz iddialarını kabul etmiş olmuyor musunuz? B) Türk şoföründen, o şoförün kullandığı araçtan yararlanan mütevazı Türk vatandaşından, tarlasını süren çiftçinin fazla ödediği mazot parasından hâsıl ettiğiniz ve akaryakıt fonu dediğiniz finansman kaynağını ithalatçı tüccara fark olarak ödemek suretiyle, halkı, şimdiki kadar aracı ve vurguncu dediğiniz ithalatçı tüccara ezdirmekte olduğunuzu kabul ediyor musunuz?

7. Devalüasyonun lügat anlamı «Bir Milli paranın diğer paralara göre değerinin düşürülmesi» demek olduğuna göre, bir Doların değerinin 26 TL ' dan 47 TL' sına çıkarılışı Türk parasının değerinin düşürülmesi değil midir? Bu Devalüasyon değilse, Devalüasyon nedir? ”⁵³⁹

Aysel Uğural'ın sorularına Hükümet adına devlet bakanı Mustafa Kılıç yazılı olarak tek tek cevap vermiş ve özetle her isteyene döviz ile mal-traktör satışı olmadığını, bunların hepsinin Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 17 sayılı Karar ve 7/13948 sayılı Karara dayanılarak kontrollü yapıldığını, nitekim bu tebliğin çıkışını izleyen aylarda, düşme eğilimi olan işçi döviz girişlerinin yükseldiğini, böylece yabancı para girişinin hızlandırıldığını ve de TC Merkez Bankası döviz rezervinin arttırıldığını, son bir yıl içinde dış ticaret açığımızın '% 50 oranında düşürülmesinin de bu politikanın sonucu olduğunu ifade etmiştir. Yine köylünün malının 1 \$'ın 26 TL' sından satın alınmasının doğru olmadığını, Hükümetin destekleme

⁵³⁹ MMTD, Dönem 5, Cilt 12, Birleşim 98, 31.05.1979, s.520-521.

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (Erişim Tarihi: 12.05.2020)

fiyatlarını saptarken çiftçinin gelir düzeyini yükseltmeyi amaç edindiğini ve destekleme fiyatlarını dış fiyatların üzerinde tuttuğunu, diğer bir deyişle işçiden 47.10 TL 'sına satın alınan doları gübre dışalımını için kullanmakta ve bunu maliyetinin üçte biri fiyatına yani doları yaklaşık 15 TL 'sına çiftçiye vermekte olduklarını, ithalatçı tüccara ucuz döviz verilmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.

Bakan Mustafa Kılıç, son olarak hiçbir ülkede petrol ürünlerinin maliyet fiyatı üzerinden pazarlanmadığını, Avrupa ülkelerindeki satış fiyatlarıyla karşılaştırıldığında Türkiye fiyatlarının özellikle ulaştırmacılar ve çiftçilerin kullandığı motorin fiyatlarının % 30 dolayında daha düşük olduğunun görüleceğini izah etmiştir.⁵⁴⁰

2.7.2.2. Gümrük ve Tekel Bakanlığı 1980 yılı bütçesi hakkındaki konuşması

Gümrük ve Tekel Bakanlığı'nın 1980 yılı bütçesine ilişkin olarak 20.02.1980 günü yapılan görüşmelerde AP adına söz alan İzmir milletvekili Aysel Uğral, konuşmasına “*Tekellerin 1930'ların Türkiye'si için belki bir zorunluluk olduğunu, Devletin o günlerde zaruri, hatta kaçınılmaz olan ekonomik müdahaleciliğinin bugün ne ölçüde lüzumlu olduğunun tartışılması gerektiğini*” belirterek başlamıştır. Konuşmasının devamında “*1980 Mali Yılı 'Bütçesinde bağlanan devlet gelirlerinin 700 milyar liranın biraz üzerinde iken KİT denilen İktisadi Devlet Teşekküllerinin zararları 351 milyar lirayı bulduğunu ifade etmiş ve zamların, devalüasyonların, enflasyon ve pahalılığın başlıca sebeplerinden birisinin bu korkunç nispetteki zarar olduğunu, gelecekte de Türk ekonomisini kemirmeye devam edeceğini*” ifade etmiştir. “*Ekonomik olayların, kendi kuralları içerisinde işlemesi gerektiğini, ekonomi politikanın kaideleriyle yönlendirmeye çalışılırsa, kârlılık ve verimlilik esasına göre çalışma düzeninin kaybedileceğini ve «Devlet satılıyor» diye ucuz birtakım sosyalist sloganlara dayanan CHP grubunun inadından vazgeçmesi, mevcut devletçi ekonominin işlemediğini kabul etmesi gerektiğini*” vurgulamıştır.

Ülkedeki çay, tuz, üzüm ve tekel üretimi alım ve satımı konusunda yaşanan sıkıntıları rakamları ile ortaya koyan Aysel Uğural, “*Tekel Genel Müdürlüğünün katma bütçeli bir kuruluş oluşunun getirdiği bürokratik engeller, ihracat ve ithalat ile de uğraşan bu kurumumuzun istenilen hareketlilik içerisinde çalışmasına imkân vermediğini ve her şeyden önce kârlılık ve verimlilik esasının hiçbir zaman terk edilmemesinin esas olduğunu ifade etmiş ve kendi hükümetleri döneminde gümrük önlemlerinden üretici alım fiyatlarına kadar her şeyin özenle değerlendirileceğini*” belirterek konuşmasını tamamlamıştır.⁵⁴¹

⁵⁴⁰ MMTD, Dönem 5, Cilt 12, Birleşim 98, 31.05.1979, s.521-522.

⁵⁴¹ MMTD, Dönem 5, Cilt 14, Birleşim 48, 20.02.1980, s. 377-380.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Tüm dünyada ve Türkiye’de, kadınların hak arama mücadelesinin en önemli ve etkili unsurunu siyasal hakların kazanılması oluşturmuştur. Ülkemizde Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde başlamış olan kadınların sosyal ve ekonomik alana ilişkin hak talepleri, Cumhuriyetin ilanı ile hız kazanmıştır. Kadın erkek eşitliğini toplumsal yaşamın her alanında etkin kılacak ve kadınların kamusal alana katılmalarını sağlayacak pek çok devrim ardı ardına gerçekleştirilmiştir. Eğitimde fırsat eşitliğini sağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924), eşit yurttaş olarak kabulü sağlayan Medeni Kanun (17 Şubat 1926) ve son olarak seçme ve seçilme hakkının alınmasına ilişkin yasal düzenlemeler (3 Nisan 1930 Belediye Seçimleri, 26 Ekim 1933 Köy Yasası ve 5 aralık 1934 Milletvekili Seçimlerine ilişkin Anayasa değişikliği) ile kadınların toplum içindeki konumu ve gücü arttırılmıştır. Kadın haklarına ilişkin hukuk reformlarının hayata geçirilmesinde ve toplumsal yaşamın her alanına kadınların etkin bir biçimde katılmasının sağlanmasında Mustafa Kemal Atatürk’ün çok büyük bir rolü ve çabası olmuştur.

Kadınların siyasal haklarını kazanmaları Türkiye’de dünyanın birçok ülkesinden önce gerçekleşmiştir. Kadınlar, 1930’da Belediye Seçimlerinde, 1933’te Köy Muhtar Heyetlerinde ve nihayet 1934’te milletvekili seçimlerinde seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir. 1935 yılında gerçekleşen seçimlerde ilk kez 18 kadın milletvekili Meclise girmeyi başarmış ve Meclisin % 4.08’ini oluşturmuşlardır. Ancak görülmüştür ki bu hakkın pek çok dünya ülkesinden çok önce tanınmış olması kadınların aktif olarak siyasette yer almasını sağlayamamıştır 1934 seçimlerinden sonra Meclise giren kadın milletvekili sayısı ve Meclis içindeki oranları sürekli bir düşüş göstermiştir. Demokratik bir toplum olmanın temel unsurlarından olan çok partili siyasi yaşama geçilmesi ile kadınların temsiliyet oranında da bir artış görülmesi beklenir iken maalesef tam tersi bir durum ile karşılaşmıştır. 1946 seçimlerinde 9, 1950 seçimlerinde 3, 1954 seçimlerinde 4 ve 1957 yılı seçimlerinde sadece 8 kadın milletvekili Meclise girmeyi başarabilmiştir. Özellikle bu dönemde siyasi partilerin demokrasinin sembolü ve temel unsuru olarak görülmesi ve kadınların demokrasiyi temsil etme vasfının ikinci plana itilmiş olması kadın milletvekili sayısında düşüş görülmesinin sebebi olarak değerlendirilmiştir.

Çok partili yaşamın ilk dönemin de karşılaşılan bu tablo nedenleri farklılaşsa da bundan sonraki dönemlerde de karşımıza çıkmıştır. 1961-1980 yılları arasında da Meclisteki kadın milletvekili sayısı ve oranı çok düşük gerçekleşmiştir. 1961 seçimlerinde 3, 1965 seçimlerinde 8, 1969 seçimlerinde 5, 1973 seçimlerinde 7 ve 1977 seçimlerinde 4 kadın, milletvekili seçilmeyi başarabilmiştir.

27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası kurulan ve 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine kadar faaliyet gösteren AP, kendisini DP'nin devamı olarak tanımlamış ve 20 yıllık bu süreçte Türkiye siyasetinin önemli aktörlerinden biri olmuştur. AP adına Meclise girmeyi başaran 7 kadın milletvekili, çok önemli siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik olayların yaşandığı ve ülkenin içinden geçtiği bu zorlu süreçte partileri ile birlikte mücadele etmişlerdir. 1961 milletvekili seçimlerinde AP adına seçilen ilk kadın vekiller olan Melahat Gedik ve Neriman Ağaoğlu, 1965 seçimlerinde de partileri adına Meclise katılmışlardır. AP listelerinde özellikle yer verilen bu iki kadın milletvekilinin tercih edilme nedeninin kadınların temsilini sağlamaktan öte DP tabanına ve 27 Mayıs mağdurlarına seslenmek olduğu görüşü kabul edilmiştir. Ancak seçilme öncelikleri tamamen bir takım siyasi hedefler olsa da sahip oldukları nitelikler dikkate alındığında milletvekili olabilme şartlarını fazlasıyla taşıdıkları görülmüştür. 1965 milletvekili seçimlerinde bu iki isme Nilüfer Gürsoy dâhil olmuştur. Gürsoy, 1973 ve 1977 milletvekili seçimlerinde de seçilmeyi başarmış ve Mecliste bulunduğu süre boyunca meclis faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmış, Partisi adına pek çok konuşma gerçekleştirmiştir. 1973 seçimlerinde AP adına 2 kadın milletvekili Meclise katılmıştır. Bunlardan Çanakkale milletvekili Zekiye Gülsen, 1973 seçimlerinde de seçilmeyi başarmıştır. Zekiye Gülsen, partisinin listelerini zorlayarak ve hatta partisine rağmen seçimleri kazanmış ve kadınların siyasette başarılı olabileceklerini, başarmak için asla vazgeçmemeleri gerektiğini gösteren en iyi örneklerden biri olmuştur. Gülsen, milletvekilliği dönemi boyunca bu görevini en etkin ve en faal şekilde yerine getirmiş, hem memleketi Çanakkale'nin sorunları hem de eğitim sistemi ve özellikle özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların sorunları ile kız çocuklarının eğitim hakkı ile yakından ilgilenmiştir. Zekiye Gülsen Mecliste konuşma hakkını en çok kullanan, hem Meclis içi hem meclis dışı faaliyetlerde etkin rol oynayan biri olmuştur. 1973 seçimlerinin bir diğer kazananı İstanbul milletvekili Avukat Naime İkbâl Tokgöz olmuştur. Genel kurulda pek çok konuşma gerçekleştiren Tokgöz, kadın haklarına ilişkin hususlarda özellikle görev almış, Meclis dışında da Kadın dernekleri ve birliklerinde etkin rol oynamıştır. 1977 seçimlerinde de yine bir avukat olan Fatma Gülhis Mankut İstanbul milletvekili olarak Meclise katılmıştır. Mankut,

Mecliste görev yaptığı süre boyunca kadın hakları ve kadınların sorunlarına ilişkin pek çok yasa çalışmasında görev almış, kadınların çalışma hakkı, emeklilik hakları ve ev hanımlarının sosyal güvence hakları gibi çok önemli yasal çalışmalarda bizzat yer almıştır. AP, adına Meclise giren son kadın milletvekili 1977 seçimlerini kazanan İzmir milletvekili Aysel Uğural olmuştur. Aysel Uğural, İzmir'in ön seçimleri kazanarak milletvekili olan ilk kadın milletvekili olarak kendisinden sonra gelen pek çok kadın için örnek ve rol model olmuştur.

Sayılarının azlığına karşın seçilmiş tüm bu kadın milletvekillerine bakıldığında hepsinin üniversite mezunu, hatta çoğunun lisansüstü düzeyde eğitim almış, en az bir iki yabancı dil bilen, çalışan, ekonomik özgürlüğü olan kadınlar olduğu görülmektedir. Kadın milletvekillerinin pek çoğu, seçilmeden önce hem parti yerel yönetimlerinde etkin bir biçimde görev almışlar hem de sosyal yardım kurumları ve kadın derneklerinin faaliyetlerine katılmışlardır.

Bu milletvekilleri, görev süreleri boyunca Meclis çalışmalarına katılmış, komisyonlarda görev almış, konuşma ve soru önergesi haklarını etkin bir biçimde kullanmış, yasa tasarıları sunmuş ve kadın sorunlarına da dikkat çeken ve çözüm üreten çalışmalar yürütmüşlerdir. Bu dönemlerde Mecliste yer alan kadın milletvekilleri açısından bir diğer dikkat çeken husus ise hangi partiden seçildiklerine ve partilerinin genel siyasi ideolojisine bakmaksızın kadın hakları konusunda taviz vermemiş olmaları ve her fırsatta kendilerine bu hakların verilmesi konusunda öncülük eden Mustafa Kemal Atatürk ve çalışma arkadaşlarına Meclis kürsüsünden şükranlarını ve saygılarını sunmaları olmuştur.

Kadınların siyasi haklarını elde etmelerinin üzerinden geçen onca yıla ve kadın milletvekillerinin diğer pek çok erkek milletvekiline göre üstün niteliklere sahip olmalarına ve görevlerini başarıyla yerine getirmelerine karşın kadınların Meclisteki varlıklarının halen istenilen düzeylere ulaşmamış olması bir demokrasi sorunudur. Çünkü demokrasinin temel unsuru olan eşitlik ve temsiliyet hakkı, bazen açıktan çoğu zamanda zımnın kadınlar aleyhine işlemektedir.

Kadınlar, toplumsal, kültürel, ekonomik sorunların yanında siyasi partilerin yapısı ve adaylık süreci ile de savaşmak zorunda kalmaktadır. Parti yönetimlerince belirlenen kişilerin aday gösterilmesi, kadın adaylara listelerde alt sıralarda yer verilmesi, kadınların seçilme hakkını destekleyen kota sisteminin uygulanmaması, seçim bölgelerinde yürütülecek çalışmalarda karşılaşılan zaman ve mekân engellerinin kadınlar için daha büyük sorunlar

oluşturması ve bu alanda tecrübe edinmelerinin güçlükleri kadınların siyasete katılmaları ve seçilmelerinde büyük engeller oluşturmaktadır. Kadınların siyasete katılması konusundaki destekleyici etmenlerin eksikliği bir yana pek çok kadının halen erkeklerle eşit eğitim imknına ve dolayısıyla ekonomik özgürlüğe sahip olamaması ve evlilik ve çocuklarla ilgili sorumlulukların kadınların asli görevi olarak görülüyor olması, kadınların siyasette etkin bir biçimde var olmasına izin vermemektedir.

Siyasete kadınların da etkin bir biçimde katılımının ve eşit temsilin sağlanabilmesi için kadınlar kadar erkeklere de görevler düşmektedir. Bu konuda erkeklerin de bilinçlendirilmesi, kadınlarla eşit haklara sahip oldukları hususunu iselleştirebilmelerinin sağlanması öncelikli hedef olmalıdır. Eşitliğin sağlanması ve kadınların siyasete katılımın artması için gerekirse kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yapılmalı, siyaset ve yönetimdeki erkek egemen anlayış ve sistem değişmeli, kadın aday ve milletvekillerine daha çok sorumluluk ve çalışma alanı verilmeli, kadınlar desteklenmelidir. Ancak tüm bu sayılanlardan önce siyasetin erkek egemen yapısının değişmesi ve kadınların konumunu sağlamlaştıran bir yönetim anlayışının yerleşebilmesi için kadınların bu alanda var olmayı istemesi, bilinçlenmesi ve mücadele etmekten vazgeçmemesi gerekmektedir. Çünkü kadınlar, siyasi haklar da dâhil tüm haklarını uzun ve zorlu bir mücadelenin sonunda elde etmişler ve yine kendilerini ötekileştiren tüm sistemleri direnerek yıkmayı başarmışlardır. Kendilerine ait olanı talep ettikçe var olmaya, kadınlar aleyhine işleyen sistemi ve toplumu değiştirmeye devam edeceklerdir.

4. KAYNAKLAR

Arşivler

Ankara DTCF Arşivi, dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle

Aydın Halk Kütüphanesi Yerel Gazete Arşivi

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi.

İstanbul Üniversitesi Gazete Arşivi ,<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/gazete>

Milliyet Gazetesi Arşivi.

TBMM Arşivi, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Resmi Gazete Arşivi,

Resmi Yayınlar

Adalet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi, Doğu Matbaası, Ankara, 1973.

Adalet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi. Kervan Yürüyecektir.

Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Konuşma, Demeç ve Mesajları, Anadolu Ajansı Tarafından hazırlanmıştır.

Adalet Partisi IX. Büyük Kongresi, Raporlar, Ekim 1978.

Adalet Partisi Program (Prensip Maddeleri), Orijinal Matbaa, Ankara, 1961.

Adalet Partisi VIII. Büyük Kongresi, Raporlar, Ekim 1976.

Adalet Partisi, 1965 Seçim Beyannamesi-İdarede Reform, Huzur Barış Güven, İstikrarlı Hükümet, AP, Neşriyatı No:21. Doğu Matbaası,1965.

Adalet Partisi, Seçim Beyannamesi,1961,Adalet Partisi Neşriyatı.

Adalet Partisi, Tüzük (Ana Nizamname), Türkiye Basımevi, İstanbul, 1961.

Adalet Partisi, V. Büyük Kongresi,Vatan İçin Elele, Raporlar.

Adalet Partisi, VII. Büyük Kongresi, Raporlar.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi.

İslam Ansiklopedisi, Cilt V, T.C. Cumhurbaşkanlığı Diyanet İşleri Başkanlığı, Diyanet Vakfı Yayınları.İstanbul:1992.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi.

Milletvekili Genel Seçimleri, 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.

Milli Hakimiyet Mücadelesinde Adalet Partisi, Milli Hakimiyet Andı, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı No:1,Şark Matbaası, Ankara,1963.

T.C. Resmi Gazete

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt 1 (1920-1950), TBMM Basın Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, Ankara: 2010

TBMM Albümü 1920-2010, Cilt II (1950-1980), TBMM Basın Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No:1, Ankara: 2010.

TBMM Zabıt Cerideleri.

Kitaplar

Abadan, N. (1966). *Anayasa Hukuk ve Siyasal Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili*. Ankara: SBF Yayınları.

Açıköz, E.S. (2013) *Adalet Partisi-Doğruyol Partisi, Türkiye’de Siyasi Partiler*. Ed: Mehmet Kabasakal, İstanbul: Es Yayınları.

Ağaoğlu, S.(1993). *Siyasi Günlük/Demokrat Partinin Kuruluşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ağaoğlu, S.(2010) *Bir Ömür Böyle Geçti-Hukukun Öncü Kadını Avukat Süreyya Ağaoğlu*. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.

Ahmad, F ve Ahmad, T.B.(1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Ankara: Bilgi Yayınları

Ahmad, F.(1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye: 1945 – 1980* (Çev. Fethi, A.). İstanbul: Hil Yayın

Akşin, S.(Ed).(1997).*Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980*,Cilt 4.İstanbul:CemYay.

Aktar, A.(2000). *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*. İstanbul: İletişim Yay.

Aktaran, R. Y. (1998). *Toros Yüzlü Adam, Osman Yüksel Serdengeçti*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Akyaz, D. (2006). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi, Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Akyol, T. (1997). *Hayat Yolunda Gençler için Anılar ve Öneriler*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Akyüz, K. (1986). *Türk Ocakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Albayrak, M.(2004).*Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*.Ankara: Phoenix Yayınları

Arat, Y. (2008). *Süleyman Demirel, Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, Ed: Metin Heper-Sabri Sayarı, Çev. Zuhâl Bilgin. İstanbul: Kitap Yayınları.

- Arcayürek, C. (1987) *Demokrasi'nin Son Baharı 1977-1978*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Arcayürek, C.(1984). *Yeni Demokrasi Arayışları(1960-1965)*.Ankara: Bilgi Yayınları.
- Arcayürek, C.(1985). *Demirel Dönemi-12 Mart Darbesi (1965-1971)*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Asker, A.(2004).*Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*. Ankara: TBMM Kütüphane Dokümantasyon Müdürlüğü Araştırma Servisi
- Atay, F. R. (2012). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Aybar, M.A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş.S.(1999). *İkinci Adam, Cilt 2*. İstanbul: Remzi Yayınları
- Aydemir, Ş.S.(2000). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Yayınları
- Aydemir, T. (1996). *ve Talat Aydemir Konuşuyor*. İstanbul: May Yayınları.
- Başgil, A.F. (2005). *Hatıralar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat
- Batur, M.(1985). *Anılar ve Görüşler-Üç Dönemin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları
- Bayar, C.(1986) *Başvekilim Adnan Menderes*. İstanbul: Tercüman Yayınları
- Baykan, A ve Baskett, B. Ö.(1999) *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*,İstanbul:İletişim Yayınları
- Bektaş, A. (1993). *Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP-AP(1961-1980)*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bensedon, N.(1994) *Başlangıçtan Günümüze Kadın Hakları*. (Çev. Şirin, T.).İstanbul: İletişim Yayınları
- Berktaş, F.(2016). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları
- Bilgiç, S. (1998). *Hatıralarım*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül Saat: 04:00*. Ankara: Karacan Yayınları.
- Birand, M. A. (2005). *Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası 1954-2004*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bora, T. (1998). *Türk Sağının Üç Hali*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Boratav, K.(1997).*İktisat Tarihi (1908-1980)*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Bozbeyli, F.(1970) *Parti Programları: Adalet Partisi-Birlik Partisi-Cumhuriyet Halk Partisi-Güven Partisi-Millet Partisi-Milliyetçi Hareket Partisi Türkiye İşçi Partisi-Yeni Türkiye Partisi-Milli Nizam Partisi*, İstanbul: Ak Yayınları

- Caporal, B.(1982).*Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*,(Çev. Eyüboğlu, E.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Cizre, Ü. (2002). *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlayangil, İ.S.(1991). *Anılarım*. İstanbul: Güneş Yayınları.
- Çakır, S.(1996).*Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis yayınları
- Çavdar, T.(2013). *1950'den Günümüze Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi
- Çavdar, T.(2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara: İmge Kitabevi
- Çetinkaya, H. (200).*68'den 78'e Sancılı Yıllar Kuşatılmış Sokaklar*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Dağcı, G.T(2006). *Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi*. İstanbul: İlgi Yayınları.
- Davaz, A. (2014) *Eşitsiz Kız Kardeşlik*. İstanbul: İş Bankası Yayınları
- Demirci, Güler, F. (2003). *Türkiye Siyasetinde Bir Örnek Olay: Adalet Partisi*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Demirel, T, (2004). *Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Doğramacı, E.(1992). *Türkiye 'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: İş Bankası Yay.
- Doğramacı, E.(2004). *Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri,1923-2002*,Ankara:Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları
- Erer, T. (1977) . *Lider Demirel*. Ceylan Yayınevi
- Ergen, C.(2001). *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri* .Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erhan, Ç.(2002), *ABD ve Nato ile İlişkiler*. İstanbul: İletişim.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eski ,M. (1999).*Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*. Ankara :Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Feyzioğlu, T. (2005). *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*. İstanbul: Ozan Yayınları.
- Fırat, M.M. (1997). *1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fırat, M.M. (2000). *Yunanistan ile İlişkiler*. Ed: Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gevgili, A. (1987). *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

- Gökçimen, S. (2009) *TBMM Türk Parlamento Tarihinde Kadın Parlemlenterler 1935-2009*, Ankara :TBMM Basımevi.
- Güler, F. D. (2003). *Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay Adalet Partisi*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Gülşen, Z.(2005). *Yollar, Yullar, İzler*, Ankara.
- Gülşen, Z. (2002).*Yamalı Bohçam*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gürsoy, N.().*27 Mayıs Darbesi ve Bizler*. İstanbul: Yapı Tasarım Üretim.
- Güzel, M.Ş. (1983). *Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, VII*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haydar Tunçkanat, H.(1996). *27 Mayıs 1961 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Höke, M. E. (1989). 1960'lardan 1980'e Gençlik ve Mücadelesi. İstanbul: Simge Yayınları.
- İnan, A.A. (1975). *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Kaplan, L.(1998).*Cemiyetler ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını.1908-1960*.Ankara: AAM Yayınları
- Karpat, K.H. (2010).*Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, S.(1973).*Millet Hizmetinde Adalet Partisi 1965-1971*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Kışlalı, A. T. (1974). *Öğrenci Ayaklanmaları*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Koçak, C.(1997). *Siyasal Tarih (1923-1950) Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980,Türkiye Tarihi Cilt IV*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Kongar, E. (1998). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkud, R.-İkiz, N.(1962). *Adalet Partisi Fikirler ve Portreler*. İstanbul: İstiklal Matbaası.
- Köse, M.(2015).*Tarih Öğretiminde Kadın İmajının Yeniden İnşası*, Ankara: Birleşik Yay.
- Kurnaz, Ş.(1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını(1839-1923)*.Ankara: Milli Eğitim Basımevi
- Kurnaz, Ş.(2015)*Yenileşme Sürecinde Türk Kadını*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Michel, A.(1986).*Feminizm*.(Çev. Tekeli,Ş.).İstanbul: İletişim Yayınları
- Neziroğlu, İ ve Yılmaz, T. (1995). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları.

- Neziroğlu, İ ve Yılmaz, T. (1995). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Cilt 2, 1975-1995*. Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları.
- Neziroğlu, İ ve Yılmaz, T. (2013). *TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri*. Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları.
- Okyar, A.F.(2019).*Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu nasıl Feshedildi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Oran, B. (2002) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular,Belgeler, Yorumlar,1923-1980,C.I*,İstanbul: İletişim Yayınları,
- Özdemir, H. (1997). *Siyasal Tarih 1960-1980, Çağdaş Türkiye 1908-1980, 4* .İstanbul: Cem Yayınları.
- Özdemir, H.(1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı. Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Özgişi, T. (2012).*Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara: TBMM Basımevi
- Sadun Aren, S.-Tüzün, G. (1968). *İş Bitiren Ekonomi, Liberalizm, Devlet Müdahalesi ve 24 Ocak*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Sakallıoğlu, Ü. C. (1993). *AP Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sülker, K. (1987). *Türkiye 'yi Sarsan İki Uzun Gün,15-16 Haziran*. Ankara: Verso Yayınları.
- Tanör, B. (1986). *İki Anayasa-1961-1982*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanör, B.(2001). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY
- Taşkıran, T.(1973).*Cumhuriyet'in 50.Yılında Türk Kadın Hakları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Tekeli, Ş.(1982).*Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*. İstanbul: Birikim Yayınları
- Teziç, E. (1976). *Siyasi Partiler*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Tokatlı, O. (2000). *Kaybolan Yıllar 1961/1971*. İstanbul: Doğan Yayınları.
- Toker, M. (1967). *İsmet Paşa 'yla 10 Yıl 1954-1964*. Ankara: Akis Yayınları.
- Tuncay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınevi .
- Tuncer, E.(2003). *Osmanlı 'dan Günümüze Seçimler(1877-2002)*.Ankara: Tesav Yayınları.
- Tunçay, M.(2008). *Demokrat Parti, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 8*, İstanbul: Yayınları.

- Turan, Ş.(2002).*Türk Devrim Tarihi 5.Kitap Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye-27 Mayıs1960-12 Eylül 1980*,İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Turgut, M.(1991)*Siyasetten Portreler*. İstanbul.: Boğaziçi Yayınları.
- Turgut. H (1992) *Demirel'in Dünyası, Bir Liderin Doğuşu 1924-1962,Bir Liderin Yükselişi 1962-1971*.İstanbul:ABC Ajansı Yayınları.
- Uyar,H.(2014). *Türkiye'nin Demokrasi Devrimi 1950 Seçimleri*, Ankara: Anka Ajans
- Uzun,M - Hacaloğlu, Y. (1994). *Türk Ocakları Belgeseli, Belgeler/Resimler (1912-1994)*,Ankara: Türk Yurdu Neşriyatı.
- Üstel, F.(1997). *Türk Ocakları (İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği 1912-1931*.İstanbul: İletişim Yayınları
- Velidedeoğlu, H. V. (1972). *Türkiye'de Üç Devir*. İstanbul: Sinan Yayınları.
- Yaraman, A. (1999), *Bir Demokrasi Tartışması, Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık
- Yavuz, C. (2013). *Ord.Prof.Dr. Ali Fuat Başgil*, Samsun: Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yetkin,Ç.(1982). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. Ankara: Karacan Yay.
- Zürcher, E.J. (1993). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi.*(Çev.Gönen,Y.S.)İstanbul: İletişim Yayınları.

Yararlanılan Tezler

- Gezen,B.(2020). *Dönemin Tanıklarının Anılarında 12 Mart 1971 Muhtırası*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Karadişoğulları, E. (1999) “*Samet Ağaoğlu İnsan-Eser,*” Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilimdalı, Erzurum.
- Kaya, H. (2014). *Adalet Partisi ve Ragıp Gümüşpala (1961-1965)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Kuru, H. (1996). *Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Turhan, S.(2015). *Adalet Partisi İçinde Bir Muhalif: Sadettin Bilgiç*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Makaleler ve Bildiriler

- Akandere, O. “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takrir’in” Amacı ve Mahiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9.
- Arıkan,Z “Milli Mücadele’nin Bir Öncüsü Mustafa Necati”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1992,Cilt 1, Sayı 2, s. 51-85. <https://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/pdf/1.ciltsayi2/c1> (Erişim Tarihi:09.10.2021)
- Demir,Y. Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2006), C.V/13, s.155-171<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25526/269261Pdf>.(Erişim Tarihi 02.06.2021)
- Günver,G,(2010). “Türk Kadınının Muhtarlık ve Köy İhtiyar Heyetlerine Seçme ve Seçilme Hakkını Kazanması ve Türkiye’nin İlk Kadın Muhtarı Gül Esin (Hanım)”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25241/266890> (Erişim Tarihi:06.03.2021)
- <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/issue/view/30> .(Erişim Tarihi: 05.03.2021)
- İnce,E.(2006). “Köylüyü Topraklandırma Kanunu’nun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı V/13, 2006. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctad/issue/25526/269265> (Erişim Tarihi: 28.03.2021)
- Koçak, C.(Mart 1988). “1930 Belediye Seçimlerinde Sabiha Sertel’in Adaylığı”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı:51, Cilt 9. <http://myweb.sabanciuniv.edu/ckocak/publications> Erişim Tarihi: 08.03.2021.
- Osma,Ş.(1966) . “Aslında AP Milletin Gönülünde Kurulmuştur.” *AP’nin Doğuşundan Bugüne*. Kitabı Derleyen: Osman Şahinoğlu, Seden Yay.
- Sarıçoban, G.(Bahar 2013) “Demokrat Partiden Bir siyasi Portre. Samet Ağaoğlu” *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırması Dergisi*, Yıl 9,Sayı 17. <pdf.www.ctad.hacettepe.edu.tr> Erişim Tarihi 08.06.2021
- Turgut, M.(1966). “AP Kuruluşu Hakkında Birkaç Söz.” *AP’nin Doğuşundan Bugüne*. Kitabı Derleyen :Osman Şahinoğlu, Ankara: Seden Matbaası.
- Uğural, H.R.(1991) “Mustafa Necati'nin Ecdadı ve Kimliği”, *Mustafa Necati Sempozyumu(9-11 Mayıs 1991)*,Kastamonu, Ankara,1991,Ayyıldız Matbaası.
- Üstel,F. (Mart 1990).1930 Belediye Seçimlerinde Kadın Faktörü, *Argos Dergisi*, Sayı19.

Kişisel Görüşme

İsmail Uğural; İzmir-Alsancak’ta 15.12.2021 tarihinde yapılan kişisel görüşme.

İnternet Kaynakları

<http://www.ap.org.tr>

<http://www.canakkaletravel.com/yazi/canakkalenin-tek-kadin-milletvekili-zekiye-gulsen.html>.

<http://www.ipu.org/wmp-e/world.htm>

<http://www.turkkadinlartbirlii.org/tr/>

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/14>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Women-in-Statistics-2020-37221>

<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/yayinlar>

<https://hukuksokagi.com/kaynak/turk-kanunu-medenisi-esbabi-mucibe-layihasi>.Eriřim

<https://islamansiklopedisi.org.tr/basgil-ali-fuat>.

<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/>

https://www.tbmm.gov.tr/biyog/cumsen_1.htm

<https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/cemal_gursel/

https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanlarimiz/cevdet_sunay/

<https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=RagipGumuspa>

<https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri>

https://www5.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html.

<https://data.ipu.org/women-ranking>

Parlementolar Arası Birlik Web Sitesi PAB.

Gazeteler

Resmi Gazete (06.03.1924)

Resmi Gazete (04.04.1926)

Milliyet (07.04.1930)

Milliyet (12.04.1930)

Milliyet (20.10.1930)

Cumhuriyet (20.10.1930)

Milliyet (04.04.1931)

Milliyet (06.12.1934)
Cumhuriyet (06.12.1934)
Milliyet (08.12.1934)
Cumhuriyet (08.12.1934)
Cumhuriyet (31.05.1960)
Resmi Gazete (14.6.1960)
Milliyet (13.11.1960)
Cumhuriyet (13.11.1960)
Milliyet (04.02.1961)
Cumhuriyet (04.02.1961)
Milliyet (12.02.1961)
Milliyet (14.02.1961)
Milliyet (19.02.1961)
Cumhuriyet (06.03.1961)
Milliyet (16.03.1961)
Cumhuriyet (17.03.1961)
Resmi Gazete (23.06.1961)
Cumhuriyet (23.06.1961)
Milliyet (30.06.1961)
Milliyet (01.07.1961)
Cumhuriyet (02.07.1961)
Hürriyet (02.07.1961)
Cumhuriyet (04.07.1961)
Milliyet (14.07.1961)
Milliyet (19.09.1961)
Milliyet (22.09.1961)
Cumhuriyet (25.9.1961)

Hürriyet (10.10.1961)
Milliyet (11.10.1961)
Milliyet (12.10.1961)
Milliyet(13.10.1961)
Milliyet (18.10.1961)
Cumhuriyet (22.10.1961)
Cumhuriyet (26.10.1961)
Cumhuriyet (11.11.1961)
Ses (30.12.1961)
Cumhuriyet (23.02.1962)
Cumhuriyet (01.06.1962)
Milliyet (06.06.1962)
Milliyet (07.06.1962)
Milliyet (08.06.1962)
Cumhuriyet (13.06.1962)
Cumhuriyet (15.06.1962)
Cumhuriyet (23.09.1962)
Resmi Gazete (18.10.1962)
Milliyet (01.12.1962)
Cumhuriyet (01.12.1962)
Cumhuriyet (02.12.1962)
Cumhuriyet (04.12.1962)
Milliyet (13.12.1962)
Milliyet (11.02.1963)
Cumhuriyet (29.03.1963)
Cumhuriyet (22.05.1963)
Resmi Gazete (17.01.1964)

Cumhuriyet (07.06.1964)
Milliyet (29.11.1964)
Cumhuriyet (29.11.1964)
Cumhuriyet (30.11.1964)
Milliyet (01.12.1964)
Milliyet (26.12.1964)
Milliyet (06.02.1965)
Cumhuriyet (09.02.1965)
Cumhuriyet (17.2.1965)
Resmi Gazete (01.06.1965)
Resmi Gazete (17.06.1965)
Resmi Gazete (18.06.1965)
Resmi Gazete (02.07.1965)
Resmi Gazete (22.07.1965)
Resmi Gazete (23.07.1965)
Cumhuriyet (11.10.1965)
Milliyet (18.10.1965)
Milliyet (28.11.1966)
Milliyet (23.01.1967)
Milliyet (09.07.1969)
Milliyet (01.08.1969)
Cumhuriyet (01.08.1969)
Cumhuriyet (12.02.1970)
Milliyet (19.06.1970)
Milliyet (26.06.1970)
Cumhuriyet (24.10.1970)
Cumhuriyet (13.03.1971)

Milliyet (27.04.1971)
Hürriyet (24.07.1971)
Milliyet (18.04.1972)
Cumhuriyet (09.05.1972)
Milliyet (14.05.1972)
Cumhuriyet (15.05.1972)
Milliyet (19.12.1972)
Cumhuriyet (16.04.1973)
Resmi Gazete (18.07.1973)
Resmi Gazete (23.07.1973)
Milliyet (13.10.1973)
Cumhuriyet (18.11.1973)
Hürriyet (18.11.1973)
Milliyet (05.02.1974)
Cumhuriyet (05.02.1974)
Resmi Gazete (18.05.1974)
Cumhuriyet (05.08.1974)
Cumhuriyet (08.08.1974)
Milliyet (22.10.1974)
Milliyet (24.10.1974)
Cumhuriyet (30.11.1974)
Milliyet (19.12.1974)
Milliyet (29.03.1975)
Cumhuriyet (08.04.1975)
Cumhuriyet (01.05.1975)
Cumhuriyet (09.08.1975)
Milliyet (03.02.1976)

Cumhuriyet (02.05.1976)
Milliyet (08.10.1976)
Milliyet (23.10.1976)
Cumhuriyet (03.03.1977)
Cumhuriyet (17.04.1977)
Milliyet (02.05.1977)
Hürriyet (02.05.1977)
Hürriyet (09.07.1977)
Cumhuriyet (10.07.1977)
Cumhuriyet (03.09.1977)
Hürriyet (19.09.1977)
Milliyet (01.07.1978)
Cumhuriyet (24.10.1978)
Cumhuriyet (26.10.1978)
Cumhuriyet (29.10.1978)
Hürriyet (04.12.1979)
Cumhuriyet (03.01.1980)
Milliyet (23.07.1980)
Cumhuriyet (03.08.1980)
Cumhuriyet (13.09.1980)
Hürriyet (13.09.1980)
Milliyet (10.08.1983)
Milliyet (18.02.1984)
Milliyet (29.07.1999)
Akşam (15.01.2017)

Ek 15. AP'nin Yedi Kadın Milletvekilinin Fotoğrafları⁵⁵⁶

Melahat Gedik

Neriman Ağaoğlu

Nilüfer Gürsoy

Zekiye Gülsen

⁵⁵⁶ TBMM Albümü.

Naime İkbal Tokgöz

Fatma Gülhis Mankut

Aysel Uğural.

⁵⁵⁹ Hürriyet, 16.10.1961.

Ek 20. Melahat Gedik ve Neriman Ağaoğlu Millet Meclisi Grup Toplantısı (1966)⁵⁶¹

⁵⁶¹ Tekin Erer, Lider Demirel, s.86.

Sahibi, Başmüdürlüğü İdare Md.
HİLMİ TÜKEL
Yazı İşlerini İdare eden
Mesul Md.
M. SAKITTE - PENCARDAĞI
İdare ve basıldığı yer:
HİLMİ TÜKEL Matbaası
Hükümet Bulvarı 13. Sokak No. 7
T e l e f o n : 1340
AYDIN
Deri üstüne filiz yazmaktadır
Gelen yazılar geri verilmaz

SES

Günlük Gazete
30 ARALIK 1961 CUMARTESİ
Sayısı 10 Kuruş

ABONE
Yıllık 15, Altı aylık 14 Kurş
Üç aylık 7,5 Kurş
Ercelbi memleketlere İBİ misliyle
Günü geçmişi ödemeler 10 Kurştur

İLAN ŞARTLARI
Resmî İdare Vilâyetin tarifesi,
Harcamalar aksamaya bağlıdır.
Haberlerden mesuliyet kabul edilmez

YIL : 16 Aydın'da Pazartan başka her gün (şaher siyasi memleket gazetesidir) SAYI : 2961

Türk Demiryolcuları İzmir şube kongresi Yapıldı

Mediha BÖLMEZ

— IV —

Özgeçmiş:
Türkiye Birlik gazetesine bir teşekkül talehi çekilmesi için önerge verilmiş ve Genelkurulca kabul edilmiştir.
Adnan Poçkuroğlu; Türkiye Birlik gazetesi hakkında edindiği malumatı açıkladı. Bu gazeteyi çıkaran Kemal İhsak, Nafiz İhsak'ın Demiryolcuları bir sütün ağırlığını, bir neçir organının lüzumuna, bir derneğin yardım fonuna ve teşekkül telimni çekilmesi talebiyle yazdığı hitvedir.
Büyükler komitesinde konuşmalar böylece bitmiştir. Edisyonun da okunup kabul edilmiş günlemin sonu olan seime geçildi.
Yeni idare heyetine (Asil) Sami İsmirel, Necati Bakır, esim Yardımcı, Halil Kayaoclar, Ahmet Ünen;
Yedekler:
Vahdet Torunoglu, Ali İhsan İskaya, Yaşar Dilok, Sâleyin Yamanoglu, Osman Nuri

Aydınvilâyeti okutma veyardımlaşma Derneğinin kongresi yapıldı

Vilâyetimizin okutma ve yardımlaşma derneğinin x yıl genelkurul toplantısı 24/12/1961 Pazart günü saat 14 de Ankara kurdlay merkez konferansa salonunda seçkin bir topluluğun iştirakile yapılmıştır. Her sene olduğu gibi, bu sanekt toplantıya da mes'uliyet mev-hilerinde ve parlamentoda görev olmas kıymetli büyüklüğümüzden Ulaştırma Bakanı Cahit Akyar, Aydın milletvekili ve senatüciyelerinden: Fikret Turanlı, Mehmet Yavaş, Hilmi Aydınçer, Melahat Gedik, İsmet Sezgin, Orhan Apaydın Üniversite ve yüksek okullar arkadaşlar hazır bulunmuşlardır.
Gündem gereğince idare heyeti başkanı ve Ulaştırma Bakanı Sayın Cahit Akyar açılış konuşmasını yapmış ve ziyaset divanı seçilecekleri kongresini reyine sunmuştur.
Riyaset divanı teşekkül ettikten sonra gündemin 3 ük maddesi gereğince idare heyet-i faaliyet raporuna okunması için söz verilmiş ve adı geçen rapora idare heyeti adına Mete Alphan okuyarak derneğin faaliyetlerinden bahsetmiştir. Gündemin 4 ük

alan Vahit Kahraman Napol-yondan bir mellele gelecek mektupları sandeti için bugün-kü meclisleri her türlü fedakârlıklara katlanmasının zaruri olduğunu belirttikten sonra dernek idarecileri ve bilhaza Aydın'ın büyüklükleri ve kem-şahirlerinin derneğe karşı bir takım fedakârlıklara katlanmalarının isap ettiğini söylemişlerdir. Yurtta açığı ve serbestiata anarşiye sebebiyet verdiğini ve yurt komisyonunun iç tüzüğe aykırı olduğunu belirttikten sonra sözlerine son vermiştir. Bundan sonra Turay Kartoglu da tenkidlerine idare heyetindeki hazır arkadaşları ikmalîlik ve vurdumduymazlıkla itiham etmiş yurtta mizamsızlığa sebebiyet verdiğini söyleyerek sözlüce son vermiştir.
Nihayet gaili oyla yapılan seçimler sonunda aşağıdaki kyseler idare heyetine seçilmişlerdir. Böylece şük melek bir şekilde sona ermiştir.
İdare Heyeti:
Cahit Akyar, Fikret Turanlı, Mehmet Yavaş, İsmet Sezgin, Hilmi Aydınçer, Yalçın Karabulut, Özer Turay,

Melahat Gedik, Aydın Vilayeti Okutma ve Yardımlaşma Derneği Kongresi'ne dönemin vekilleri ile birlikte katılmıştır.

⁵⁶² Ses Gazetesi, 30.12.1961. (Aydın İl Halk Kütüphanesi Arşivi.)

Ek 22. Melahat Gedik, Kızının Nişan Töreninde Başbakan Adnan Menderes ile .⁵⁶³

Ayla Gedik Sepici, 27 Mayıs darbesinden önce DP Muğla Mebusu Turhan Akarca ile nişanlanırken, törende Menderes yayındaydı. Sol başta, ilk Ağır Ceza Hâkimi annesi Melahat Gedik ile İçişleri Bakanı Namık Gedik...

⁵⁶³ Milliyet, 20.12.1993

Ek 23. Nilüfer Gürsoy'un , Eşi Ahmet Gürsoy ve Kızları ile Fotoğrafları.⁵⁶⁴

⁵⁶⁴ Nilüfer Gürsoy, 27 Mayıs ve Bizler, s.141,145.

Ek 24. Nilüfer Gürsoy ile Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Fotoğrafları.⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ Nilüfer Gürsoy, a.g.e. , s.140,141.

⁵⁶⁶ Nilüfer Gürsoy, a.g.e. , s.150.

Cumhuriyet

YEREL HABERLER
MİLLÎ MİLLETİNİN...
MİLLÎ MİLLETİNİN...
MİLLÎ MİLLETİNİN...

YEREL HABERLER
MİLLÎ MİLLETİNİN...
MİLLÎ MİLLETİNİN...
MİLLÎ MİLLETİNİN...

46. yd. sayı: 16168 Tercih ve meblağ aktarı: Cumhuriyet İktisadi - Posta Bülteni İstanbul'da 50' Tarihleri: 22 43 20 - 21 43 20 - 22 43 20 - 23 43 20 - 24 43 20 - 25 43 20 - 26 43 20 - 27 43 20
Cuma 1 Ağustos 1969

Bayar'ın kızı ile Ağaoğlu'nun eşi, Milletvekilliğinden ve Adalet Partisinden istifa etti

Nilüfer Gürsoy ve Neriman Ağaoğlu, bu kez birliktedir.

AP saflarında bölünme bekleniyor

ANKARA (Cumhuriyet Haberleri)

Birleşik Milletler Kurulu üyesi ve Meclis Milletvekili Neriman Ağaoğlu ile Meclis Milletvekili Nilüfer Gürsoy'un Adalet Partisi saflarından ayrıştığına ilişkin haberler, partiye büyük bir yara darı olarak görülüyor. Neriman Ağaoğlu'nun Adalet Partisi'nden ayrıştığına ilişkin haberler, partiye büyük bir yara darı olarak görülüyor.

Gürsoy'un istifasından

Nilüfer Gürsoy'un Adalet Partisi'nden ayrıştığına ilişkin haberler, partiye büyük bir yara darı olarak görülüyor. Neriman Ağaoğlu'nun Adalet Partisi'nden ayrıştığına ilişkin haberler, partiye büyük bir yara darı olarak görülüyor.

Demirel, "Bir lokma, bir hürka devri geçti," dedi

Demirel, "Bir lokma, bir hürka devri geçti," dedi. Demirel, "Bir lokma, bir hürka devri geçti," dedi.

Malatya cezaevinde de ayıklanma oldu

Malatya cezaevinde de ayıklanma oldu. Malatya cezaevinde de ayıklanma oldu.

Demirel'in istifasından sonra...

Ortak Pazar'a girmeden önce...

Tony Curtis'e göre «Eski» yi en iyi muhafaza eden ülke: Türkiye

Tarhan H GAZ

Bale'deki Kürvenin çabukluğu en ataklarla eş...

Günürüklerde bekleyen otomobil ve sigaların ihali serbest bırakılacak

Kennedy açıkladı: "Senatörüğe EVET, Başkanlığa HAYIR.."

«Van Ekspresini soymak istey haydutlar istasyona hostiler

12 TAŞITIN YUZLERCE YOLCUSU SOYULDU

TUTAN KADINLARI ÖZGÜVÜ

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kaçırılan otobüslerin yolcuları, Van Ekspresini soymak isteyen haydutlar tarafından...

Tasarruf bonoları değişimine bugün başlanıyor

SİLÂHTAR'DAKİ BİR FABRİKAYI İŞÇİLER, DÜN GECE İŞGAL ETTİ

«MARTİN» - «N» GÖREVİ SONA ER Çalışma sırası Mariner-7'ye geldi

Ek 27. Zekiye Gülsen, Millet Meclisi'nde Yemin Ederken.⁵⁶⁸

⁵⁶⁸ Zekiye Gülsen, Yıllar, Yollar, İzler, s.182,308.

Ek 28. Zekiye Gülsen, Milletvekilliği Seçim Çalışmaları ve Gezilerinden Fotoğraflar.⁵⁶⁹

⁵⁶⁹ Gülsen, a.g.e. , s.141

Ek 29. Zekiye Gülsen İlçe Kongrelerinde Oy Kullanırken⁵⁷⁰

İlçe kongrelerinde oy kullanırken

İlçe kongrelerinden

⁵⁷⁰ Gülsen, a.g.e. , s.307.

Ek 30. Zekiye Gülsen ile Süleyman ve Nazmiye Demirel ile Tanışma Toplantısında⁵⁷¹

⁵⁷¹ Gülsen, a.g.e. ,s.184.

Ek 31. Zekiye Gülsen ile Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Çanakkale.⁵⁷²

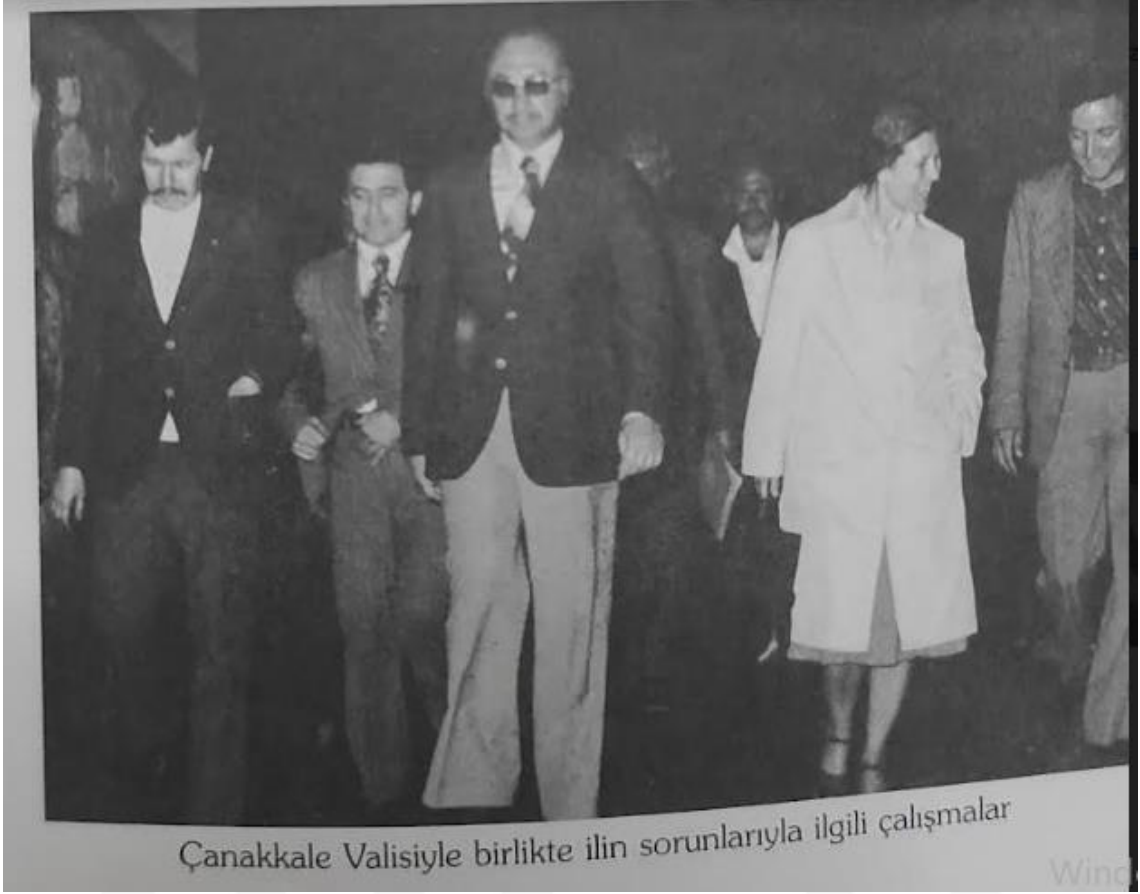
⁵⁷² Gülsen, a.g.e. ,s.279,301.

Ek 32. Zekiye Gülsen ile Celal Bayar ve kızı Nilüfer Gürsoy .⁵⁷³

⁵⁷³ Gülsen, a.g.e. , s.283.

Ek 33. Zekiye Gülsen ve Çanakkale Valisi⁵⁷⁴

⁵⁷⁴ Gülsen, a.g.e. ,s.301.

Ek 34. Zekiye Gülsen AP 7. Kongresinde.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Gülsen, a.g.e. ,s.303.

Ek 35. Zekiye Gülsen, Lapseki Belediye Başkanı.⁵⁷⁶

⁵⁷⁶ Gülsen, a.g.e. ,s.252.

Ek 36. Zekiye Gülsen, Türk İşçiler ile Almanya'da Maden Ocağı'nda (25.10.1972)⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ Gülsen, a.g.e. ,s.222

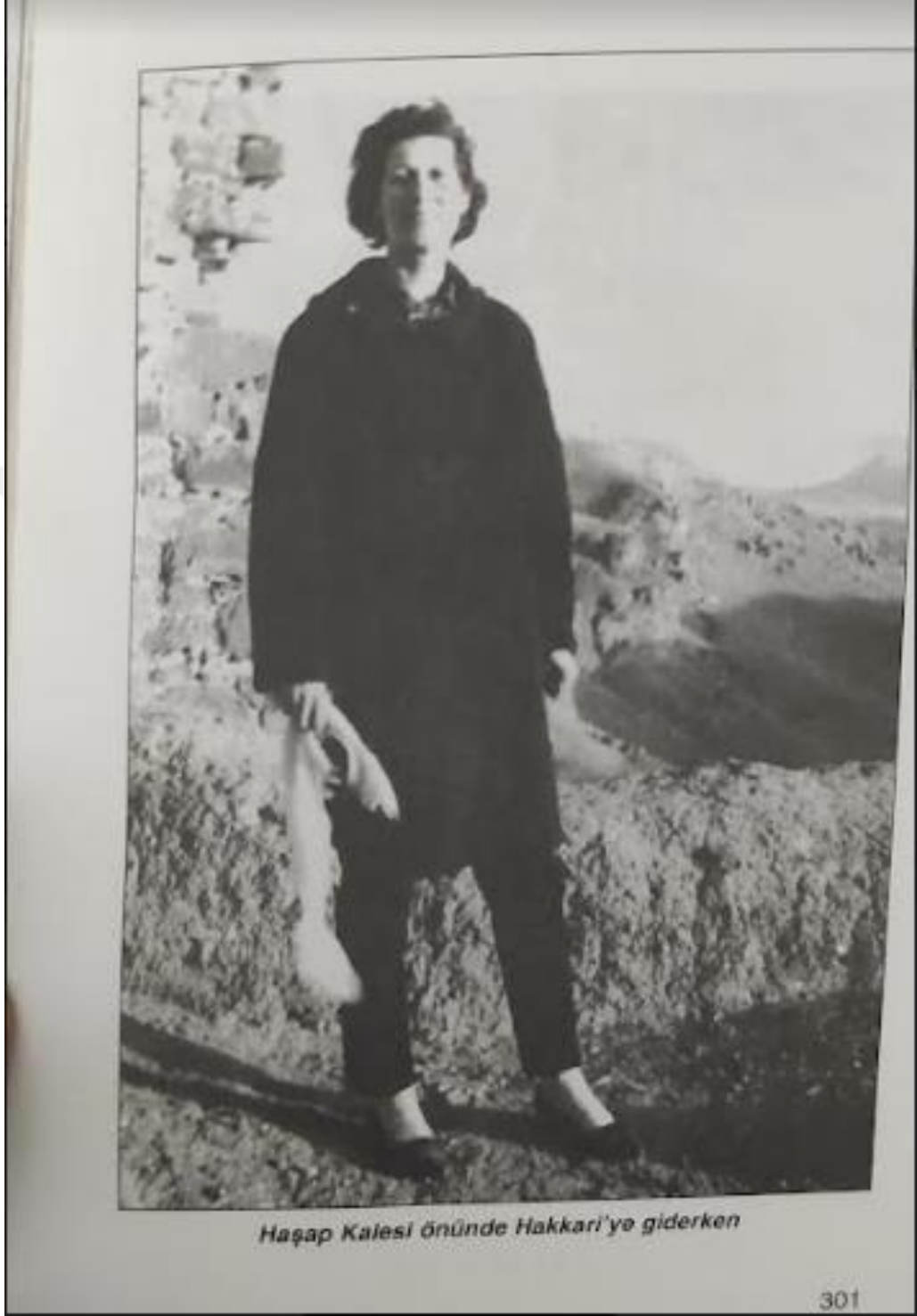
⁵⁷⁸ Gülsen, a.g.e. ,s.226.

Ek 38. Zekiye Gülsen, Zübeyde Hanım Anaokulu (Engelli Çocuklar İçin Açılan ilk anaokulu)
Açılışında (1963) ⁵⁷⁹

⁵⁷⁹ Gülsen, Yamalı Bohçam ,s.299.

Ek 39. Zekiye Gülsen, Hakkari- Hoşap Kalesi (1961)⁵⁸⁰

⁵⁸⁰ Gülsen, Yamalı Bohçam ,s.301.

Ek 40. Zekiye Gülsen, 4228 Erkeğin Hakkını Bir Kadın Savundu.⁵⁸¹

⁵⁸¹ Hürriyet, 24.07.1971.

Ek 41. Lapseki Feribot Hattının Açılışı ve İlk Sefer Gemisinin Fotoğrafı.⁵⁸²

⁵⁸² Gülsen, a.g.e. ,s.224.

Ek 42. Aysel Uğural, Seçim Çalışmaları Sırasında Partililere Hitap Ederken.⁵⁸³

⁵⁸³ İsmail Uğural, kişisel arşivinden.

Ek 43. Aysel Uğural, İzmir'in Kurtuluş Günü Etkinliklerinde AP'li Arkadaşları ile ⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ İsmail Uğural, kişisel arşivinden.

Ek 44. Aysel Uğural, Milletvekili Seçildiğinde Nazmiye Demirel ile Birlikte.⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ İsmail Uğural, kişisel arşivinden.

Türk Kadınlar Birliği ve tüm kadınlar seçme ve seçilme hakkının verilmesini çöşku ile kutlamıştır.

Ek 46. 1961-1980 Yılları Arası Türkiye Cumhuriyeti Hükümetler Şeması.⁵⁸⁶

1960-1980 Yılları Arasında T.C. Yönetimi		
CUMHURBAŞKANLARI	HÜKÜMETLER	Hükümeti Oluşturan Partiler
CEMAL GÜRSEL 27.05.1960-15.05.1966	I. Cemal Gürsel Hükümeti (24.Cumhuriyet Hükümeti) 30.05.1960-05.01.1961	
	II. Cemal Gürsel Hükümeti (25.Cumhuriyet Hükümeti) 05.01.1961-27.10.1961	
	ASKERİ 27.10.1961-20.11.1961	
	VIII. İnönü Hükümeti (26. Cumhuriyet Hükümeti) 20.11.1961-25.06.1962)	CHP-AP
	IX. İnönü Hükümeti (27. Cumhuriyet Hükümeti) 25.06.1962-25.12.1963	CHP-YTP
	IX. İnönü Hükümeti (28. Cumhuriyet Hükümeti) 25.12.1963-20.02.1965	CHP
	Suat Hayrı Ürgüplü Hükümeti (29. Cumhuriyet Hükümeti) 20.02.1965- 27.10.1965	AP-CKMP-YTP
	I. Süleyman Demirel Hükümeti (30. Cumhuriyet Hükümeti) 27.10.1965-03.11.1969	AP
	II. S. Demirel Hükümeti (31. Cumhuriyet Hükümeti) 03.11.1969-06.03.1970	AP
	III. S. Demirel Hükümeti (32. Cumhuriyet Hükümeti) 06.03.1970-26.03.1971	AP
CEVDET SUNAY 28.03.1966-28.03.1973	I.Nihat Erim Hükümeti (33. Cumhuriyet Hükümeti) 26.03.1971-11.12.1971	
	II.Nihat Erim Hükümeti (34. Cumhuriyet Hükümeti) 11.12.1971-22.05.1972	
	Ferit Melen Hükümeti (35. Cumhuriyet Hükümeti) 22.05.1972-15.04.1973	AP-CHP-MGP
	Naim Talu Hükümeti -(36. Cumhuriyet Hükümeti) 15.04.1973-26.01.1974	AP-CGP-MGP
	I. B. Ecevit Hükümeti (37. Cumhuriyet Hükümeti) 26.01.1974-17.11.1974	CHP-MSP
	Sadi İrmak Hükümeti (38. Cumhuriyet Hükümeti) 17.11.1974-31.03.1975	
	IV. S.Demirel Hükümeti (39. Cumhuriyet Hükümeti) 31.03.1975-21.06.1977	AP-CGP-MSP- MHP (I .Milliyetçi Cephe)
	II. B. Ecevit Hükümeti (40. Cumhuriyet Hükümeti) 21.06.1977-21.07.1977	CHP
	V. S.Demirel Hükümeti (41. Cumhuriyet Hükümeti) 21.06.1977-05.01.1978	AP-CGP-MSP- MHP (II. .Milliyetçi Cephe
	III. B. Ecevit Hükümeti (42. Cumhuriyet Hükümeti) 05.01.1978-12.11.1979	CHP-CGP-DP
FAHRİ KORUTÜRK 06.04.1973-06.04.1980	VI. S.Demirel Hükümeti (43. Cumhuriyet Hükümeti) 12.11.1979-12.09.1980	AP

⁵⁸⁶ TBMM Albümü 1920-2010-Cilt 2 1950-1980,TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları,Ankara,2010,s.13. https://www5.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/Cilt2. (Erişim Tarihi: 08.08.2021)

Fransız ihtilali tarihi
Dünyanın en büyük ve en eski devrimi olan Fransız İhtilali'nin tarihi, 1789'da başlanmıştır. Bu devrim, Avrupa'da ilk kez halkın iktidarı ele geçirdiği bir devrimdir. İhtilalci Fransızlar, feodal düzeni yıkmak ve yeni bir sosyal düzen kurmak için mücadele etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir.

TURK AP'İNİN
Türk AP'sinin kuruluşu, 30 Kasım 1962'de gerçekleşmiştir. AP, Türkiye'de ilk kez halkın iktidarı ele geçirdiği bir devrimdir. AP, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmektedir. AP, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmektedir. AP, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmektedir.

Cumhuriyet

26. yıl 4051 12799
Yapıl: 16 sayfa 4051 sayfa 12799
Tiraj: 200.000 - 200.000 - 200.000
Cuma 1 Aralık 1962

Hayvan Kaçakçılığını önlemek için tedbir alınıyor

Yalnız Suriyeye yılda 2 milyar liralık koyun kaçırılıyor

Yapılan etüdler sonunda hacıran koyunların sayılarının 4-5 milyonu bulduğu ilgililerce tesbit edildi

İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir.

İlk AP genel kongresi kavga ve gürültü arasında açıldı

İhtilalci Divan seçmelerini mütediller kazandı; Gürnigala Toprak teferruhatı aleyhinde konuştu; delegeler toplantıdan afiş için tempo tuttular

İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir.

Mütedillerin Genel Başkan adayı Demirey

İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir.

Benzeri, Koçero olmadığina

Kaçakçılık olaylarını önlemek için Güney hududunda serbest pazar kuruluyor

İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir.

Türk temsilcileri OECD toplantısından memnun

İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir. İhtilalci Fransızlar, "Halkın İktidarı" sloganıyla hareket etmişlerdir.

Karşıya karşı yeni tedbir önlemleri belirlendi

B. Bakırda anlaşılan çok uygun çabın köpük kırıklar görüldü

Cumhuriyet

41. yıl sayı 14487 İstanbul, 29 Kasım 1964 Pazartesi

ADAYLAR DÜN SÖZ DÜELLOSU YAPTI:

Bilgiç: Balık vadeli **Arıburnu: Pileta geçti** **Demirel: Açıklama yaptı**

MELEN'E GÖRE DURGUNLUĞA EVET, BÜTÇE AÇIĞINA HAYIR

A.P. LİDERİ BUGÜN SEÇİLİYOR
Demirel'in konuşması fazla alkışlandı. Bilgiç yine omuzlarda taşındı

DEMİREL LERİ FİRLADI AMMA..

138 bin parçasının ayrı ayrı çalıştığı MARİNER-4 UZAY ARAŞTIRMA PEYKİ MERİH YOLUNDA!

Bulgar Başbakanı inönüye mesaj yolladı

LÜBNANDA 30 BİN TÜRK

Adalet Partisi kitap ve güneş olan amblemi değiştirilmiş ve "Kırat" olmuştur.

YAZI VE FOTOĞRAF
KARTEPOSTAL
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI
FOTOĞRAF KİTAPLARI

Cumhuriyet

Vides
Formül 44
OKULGÖZÜ DÜŞÜNÜ

43. yıl sayı 94796 Tercüme ve tercüme hizmetleri için... Perşembe 8 Ekim 1965

Kesinleşmek üzere olan sonuç:

AP - 257, CHP - 138,
MP - 20, TIP - 15, YTP - 11, CKMP - 9

3
BASKI

A.P. ÇOĞUNLUĞU ALDI

OLAYLAR

Secim yüzünden 6 kişi öldü 12 yaralı var

2 Eylül 1965

BİR DAKİKA: Başlı?

İNÖNÜ ve DEMİREL

Liderler sonuçları evde izlediler
Sonuçlar belli olurken İnönü kitap okuyor, Demirel espri yapıyordu
Röportaj: S. AHİT TERKİNGİLE

Emniyetin tedbirleri devam

Ölülerin sayısı

MİLLİ KACIYE NİSİLİ HESAPLANIYOR

İstanbul'da

Ne olacak?

Satır

İlk neticeleer

H

Başbakan Ürgüplü dün veda etti

B

43. yıl sayı 13206

Cumhuriyet

43. yıl sayı 13206

MEDİKAN
ASKERİ
REDİNDAN
İNİZ HARB
ALZEMESİ
E SİLAH
ALACAGIZ

AP Büyük Kongresi çalışmalarına başladı

DEMİREL - Atatürk'ün misyonu son derece püfphel bu derece sistematik tedbirlerle hareketle geçirilmek istenen zamanın kimselerin karpasına Atatürk'ün bir vasiyeti, bir direktifi olarak koymaktadır. - İZİ

"MILLET KİME KARŞI DİRENECEK,"

ANKARA (Cumhuriyet Halkını)

3 gün önce, Ankara'da AP Büyük Kongresi çalışmalarına başladı. Demirel başkanlığında...

Demirel'in konuşması

ANKARA, 29 Kasım (Cumhuriyet Halkını) - AP Büyük Kongresi çalışmalarına Ankara'da başladı. Demirel başkanlığında...

Demirel'in konuşması sırasında.

MILLET KARŞI DİRENECEK! - San'ı bahar havası memleket sorunlarını halletmez.

Aşırı sol, Kürtçülük ve Murculuk'la mücadele için Bakanlar Kuruluna getiriliyor

ANKARA (Cumhuriyet Halkını)

ANKARA, 29 Kasım (Cumhuriyet Halkını) - Bakanlar Kurulu, aşırı sol, Kürtçülük ve Murculuk'la mücadele için...

TIP, TÜRK-İŞİ YENİDEN İTİHAM ETTİ

ANKARA, 29 Kasım (Cumhuriyet Halkını) - TIP, TÜRK-İŞİ, Bakanlar Kurulu'nun...

ANKARA (Cumhuriyet Halkını) - Ankara'da...

ANKARA (Cumhuriyet Halkını) - Ankara'da...

ANKARA, 29 Kasım (Cumhuriyet Halkını) - AP Büyük Kongresi çalışmalarına...

BUGÜN BAŞKA BİR DEMİREL DİNLEDİM - Yılmaz ÇETİNER Ankara'dan paragraf

ANKARA, 29 Kasım (Cumhuriyet Halkını) - Bugün başka bir Demirel dinledim...

Konser sırasında virtüozun kemanı kırıldı - İstanbul'da...

M.T.T.B. Kongresi bugün Rütahyada toplanıyor - Ankara'da...

Mağ yüzünden Kayseri'de olaylar çıktı - Kayseri'de...

YAL, YAL, YAL...
GÜVENLİK
VE SAĞLIK
ATOM
YAL, YAL, YAL...
KURUMUN
HİÇ BİRİNİN
DİĞERİNE
BAĞLI DEĞİL

Cumhuriyet

YAL, YAL, YAL...
GÜVENLİK
VE SAĞLIK
ATOM
YAL, YAL, YAL...
KURUMUN
HİÇ BİRİNİN
DİĞERİNE
BAĞLI DEĞİL

47. yıl 1970 / 1970 / 24 Ekim Cumartesi 1970

Demirel : 1425
Domaniç : 28
Yalçın : 15

SIKI GÜVENLİK TEDBİRİ ALTINDA SONA EREN KONGREDE SİVİL GİYİMLİ TOPLUM POLİSLERİ GÖREV ALDI

Demirel, gene Genel Başkan

ANKARA, (Cumhuriyet Gazetesi)

AP Genel Başkanı Demirel, dün gece 1970-1971 dönemi için yapılan kongrede yeniden Genel Başkan seçildi. Demirel, kongrede 1425 oyla Genel Başkan seçildi. Domaniç 28, Yalçın 15 oyla seçildi.

Demirel Kongresi ve çığırın sonu..

Demirel, kongrede 1425 oyla Genel Başkan seçildi. Domaniç 28, Yalçın 15 oyla seçildi.

Seçimleri Demirelçiler kazandı

Genel Başkanlığı Demirelçiler kazandı. Demirel, kongrede 1425 oyla Genel Başkan seçildi. Domaniç 28, Yalçın 15 oyla seçildi.

Ankara, Albay Benli için teşebbüse geçti

Kare Valisi Orhan Celâl Erbuğ, bugün saat 10'da Soysat sanır kamusal ile görüşme yapacak. Basıncımlı bir görüşme bekleniyor.

Uçaktaki subaylarla hâlâ görüşülemedi

ANKARA, (Cumhuriyet Gazetesi)

Uçaktaki subaylarla hâlâ görüşülemedi. Uçaktaki subaylarla hâlâ görüşülemedi.

HASTANELERDEN KAÇAN 9 HASTA YAKALANDI

KOLERA, MARMARA BÖLGESİNDE YAYILMAYA BAŞLADI

Hastanelerden kaçan 9 hasta yakalandı. Kolera, Marmara bölgesinde yayılmaya başladı.

TÜS, ilköğretme angarya yaklendiğini ileri sürdü

TÜS, ilköğretme angarya yaklendiğini ileri sürdü.

Almanlar, turist Türk işçilerine çalışma izni verdi

Almanlar, turist Türk işçilerine çalışma izni verdi.

HACI HASAN'IN YEDİNCİ OĞLU

Hacı Hasan'ın yedinci oğlu.

Kimi kime şikâyet?

Ek 54. İsmail Uğural ile Yapılan Kişisel Görüşmeye İlişkin Fotoğraf.⁵⁸⁷

⁵⁸⁷ İzmir, Alsancak, 15.12.2021.